

UNIWERSYTET PEDAGOGICZNY

Im. Komisji Edukacji Narodowej

W KRAKOWIE

Wydział Nauk Społecznych

Studia Doktoranckie

III stopnia

Nauki o Polityce i Administracji

mgr Anna Oliwa

Rozprawa Doktorska

**Czynniki ciągłości i zmiany systemowej w wybranych ustrojach monarchicznych
Bliskiego Wschodu w latach 1991-2010**

Promotor rozprawy doktorskiej:

Prof. dr hab. Katarzyna Sobolewska-Myślik

Katedra Systemów Politycznych i Administracyjnych

Instytut Nauk o Polityce i Administracji

Uniwersytet Opolski

Promotor pomocniczy rozprawy doktorskiej:

Dr Bogumił Naleziński

Katedra Prawa Konstytucyjnego

Wydział Prawa i Administracji

Uniwersytet Jagielloński

KRAKÓW 2023

Spis treści

Wstęp	3
Rozdział I - Ustroje monarchiczne w perspektywie porównawczej.....	9
1.1. Monarchia - analiza pojęcia.....	9
1.2. Państwo i władza na Bliskim Wschodzie	18
1.2.1. Początki państwowości na Bliskim Wschodzie	18
1.3. Czynniki stabilności i czynniki zmiany w arabskich monarchiach.....	29
1.4. Typy monarchii w świecie arabskim i sposoby ich klasyfikacji	43
1.5. Podejście procesualne w badaniu monarchii arabskich	53
Rozdział II - Królestwo Arabii Saudyjskiej	60
2.1. Polityka wewnętrzna Królestwa Arabii Saudyjskiej.....	60
2.2. Polityka zagraniczna Królestwa Arabii Saudyjskiej.....	67
Rozdział III - Haszymidzkie Królestwo Jordanii	83
3.1. Charakterystyka systemu politycznego Haszymidzkiego Królestwa Jordanii	83
3.2. Panowanie Husajna I w latach 1990-1999	86
3.3. Panowanie Abdullaha II w latach 1999-2010.....	91
3.4. Polityka zagraniczna Haszymidzkiego Królestwa Jordanii	95
Rozdział IV - Królestwo Marokańskie	108
4.1. Charakterystyka systemu politycznego Królestwa Marokańskiego.....	108
4.2. Stary a nowy system. Marokańska droga do niepodległości	110
4.3. Pluralizacja polityczna	117
4.4. Prawa człowieka ze szczególnym uwzględnieniem praw kobiet.....	120
4.5. Polityka zagraniczna Królestwa Marokańskiego.....	126
Rozdział V - Państwo Katar	136
5.1. Charakterystyka systemu politycznego państwa Katar.....	136
5.2. Uchwalenie konstytucji.....	138
5.3. Wybory, ustawa o obywatelstwie i status migrantów.....	141
5.4. Prawa człowieka. Prawa kobiet.....	146
5.5. Soft power Kataru	148
5.6. Polityka zagraniczna	153
Zakończenie	159
Spis tabel	164
Bibliografia.....	165

Wstęp

„Jedni monarchowie tracili korony i w pośpiechu szukali schronienia, żeby nie stracić także głowy, inni, którym udało się zachować trony, spijali nektar zwycięstwa.”¹

Bliski Wschód to jeden z niewielu regionów na świecie, w którym zachował się ustrój monarchiczny. Do tej pory występuje w takich krajach jak: Bahrajn, Arabia Saudyjska, Katar, Kuwejt, Oman, Zjednoczone Emiraty Arabskie (to de facto federacja 7 emiratów, z czego każdy z nich funkcjonuje jak monarchia), Jordania oraz Maroko. Wzmoczone zainteresowanie monarchiami arabskimi jest zauważalne po 2011r. Jest to związane z wybuchem Arabskiej Wiosny w regionie bliskowschodnim w 2011r., rozumianej jako masowe niezadowolenie społeczne z polityki prowadzonej przez państwa regionu. Skutkiem Arabskiej Wiosny w nauce o systemach politycznych i ustrojach państwowych były rozważania nad przyczynami upadku arabskich reżimów republikańskich po Arabskiej Wiosnie, podczas gdy arabskie reżimy monarchiczne wykazywały się względną stabilnością i odpornością.

Z tego względu, że większość opracowań dotyczących monarchii arabskich skupia się na latach po Arabskiej Wiosnie, niniejsza rozprawa koncentruje się na latach 1991-2010. Wspomniany okres to czas, w którym zaczął kształtować się nowy ład międzynarodowy po zakończeniu Zimnej Wojny. Upadek Związku Radzieckiego zostawił próżnię w regionie Bliskiego Wschodu, którą próbowały wypełnić Stany Zjednoczone. Monarchie (a szerzej kraje arabskie) musiały odnaleźć się w nowej rzeczywistości politycznej, która kształtowała się do czasów rozpoczęcia Arabskiej Wiosny. Zakres przestrzenny prowadzonej analizy obejmuje obszar szeroko rozumianego Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej. Główną osią analizy jest monarchia arabska, która zgodnie z typologią Michaela Herba, amerykańskiego politologa, daje się podzielić na: monarchie dynastyczne i niedynastyczne². Monarchie dynastyczne charakteryzują się obecnością licznej rodziny królewskiej, która uczestniczy w życiu społeczno-politycznym państwa, poprzez zajmowanie stanowisk w aparacie państwowo-politycznym. Z kolei, monarchie

¹ T. Aronson, *Zwaśnieni monarchowie. Europejskie trony w przeddzień katastrofy 1914 roku*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2014, s. 328.

² M. Herb, *All in the Family. Absolutism, Revolution, and Democracy in Middle Eastern Monarchies*, State University of New York Press, Albany 1999

niedynastyczne, charakteryzują się nieliczną rodziną królewską, która do sprawnego zarządzania państwem wykorzystuje zaufanych współpracowników aparatu państwowo-politycznego. Wśród analizowanych krajów znajdują się 2 monarchie dynastyczne i absolutne: Arabia Saudyjska i Katar oraz 2 monarchie niedynastyczne i konstytucyjne: Jordania i Maroko. W rozprawie uwzględniono genezę powstania i konstytuowania się systemów politycznych wymienionych monarchii.

System polityczny to organizm polityczny, którego stabilność bądź zmienność jest w dużej mierze uzależniona od liczby oraz natężenia czynników oddziałujących na ten system. Mogą one mieć charakter polityczny (mające swoje źródło w instytucjach politycznych, ośrodkach władzy), ekonomiczny oraz kulturowo-społeczny. Oddziaływanie czynników ekonomicznych można dodatkowo rozróżnić według kryterium związanego z polityką wewnętrzną lub międzynarodowym otoczeniem państwa (oddziaływania regionalnych i światowych aktorów politycznych). System polityczny przetwarza żądania w konkretne decyzje polityczne. Istotnym czynnikiem oddziałującym na systemy polityczne państw arabskich jest rola i charakter dominującej religii regionu, jaką jest islam. Dogmat religii Mahometa o nierozzerwalności sfery sacrum i profanum powoduje niemożność pomijania analizy czynnika religijnego w systemach politycznych monarchii arabskich. Jak wskazuje Andrzej Antoszewski: *Utrzymująca się na dłuższą metę niespójność wytworów, nieskuteczność decyzji, opóźnienie w reakcji na żądania mogą stać się źródłem obniżenia poparcia dla systemu, utraty równowagi i przesłanką kryzysu politycznego*³.

Zakres tematyczny przedstawionej pracy jest umiejscowiony w obszarze nauk społecznych, nauk o polityce. W rozprawie wykorzystano również dorobek innych nauk: ekonomii, geografii politycznej, religioznawstwa oraz kulturoznawstwa.

Zakres przedmiotowy obejmuje takie zagadnienia jak kwestia czynników ciągłości i zmiany systemowej w pozaeuropejskich systemach politycznych, tj. w bliskowschodnich monarchiach dynastycznych i niedynastycznych w przestrzeni ekonomicznej, politycznej oraz kulturowo-społecznej. Ponadto rozprawa obejmuje takie zagadnienia jak: sposób zorganizowania systemu politycznego, podział władzy, redystrybucję finansową czy obecność islamu jako czynnika wpływu na system polityczny monarchii Bliskiego Wschodu.

³ A. Antoszewski, *System polityczny jako kategoria analizy politologicznej* [w:] A. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.) *Studia z teorii polityki*, t. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996

W poniższej pracy uwaga została skupiona na systemach politycznych monarchii arabskich w związku z pogłębieniem wiedzy z tego zakresu. Autorka będzie starała się zbadać czynniki o charakterze ekonomicznym, politycznym oraz kulturowo-społecznym i znaleźć odpowiedź na pytanie, które z nich przyczyniają się do zmiany, a które do stabilności systemów politycznych. W dobie zmieniającego się świata oraz rozpowszechnienia ustrojów demokratycznych, postępu technologicznego, a przez to kontaktu ze sobą różnych grup społecznych i państwowych zasadnym wydaje się pytanie o trwałość, a może pozorną trwałość, ustrojów monarchicznych na Bliskim Wschodzie, w czasie gdy w Europie takowy ustrój jest swoistym anachronizmem lub ma wymiar jedynie symboliczny.

Celem poniższej pracy jest pogłębienie stanu wiedzy z zakresu pozaeuropejskich systemów politycznych, wiedzy z zakresu systemów politycznych na Bliskim Wschodzie skoncentrowanym na monarchiach arabskich. Do tej pory wspomniany temat był podejmowany przez politologów, historyków czy arabistów, wśród których należy szczególnie wymienić monografie Jerzego Zdanowskiego, arabisty, koncentrującego swoje prace wokół arabskiej myśli politycznej, historii Bliskiego Wschodu oraz historii Arabii Saudyjskiej⁴. Z zakresu systemów politycznych na Bliskim Wschodzie powstała zbiorcza monografia Katarzyny Czajkowskiej oraz Anny Diawoł-Sitko, które dokonały klasyfikacji oraz typologii systemów politycznych na Bliskim Wschodzie i wyróżniły systemy republikańskie, monarchiczne oraz inne, nie dające się sklasyfikować w tych dwóch kategoriach tj. federacja emiratów (Zjednoczone Emiraty Arabskie), sułtanat (Oman) oraz republika islamska (Iran)⁵. Tematykę ustrojów politycznych na Bliskim Wschodzie podjął także dr hab. Łukasz Fyderek skupiając się na systemach autorytarnych na przykładzie dwóch republik: Egiptu i Syrii oraz dwóch monarchii: Arabii Saudyjskiej i Maroka⁶. Dostępny dorobek naukowy w tej tematyce nie traktuje całościowo ustrojów monarchicznych na Bliskim Wschodzie. Brak jest monografii, która skupiałaby w jednym miejscu oddziaływanie czynników politycznych, ekonomicznych oraz kulturowo-społecznych, którym te ustroje są poddawane.

⁴ J. Zdanowski, *Historia Najnowsza Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa 2020

⁵ K. Czajkowska, A. Diawoł-Sitko, *Systemy polityczne wybranych państw Bliskiego Wschodu*, Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa 2012

⁶ Ł. Fyderek, *Autorytarne systemy polityczne świata arabskiego. Adaptacja i inercja w przededniu Arabskiej Wiosny*, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2016

Głównym celem pracy jest znalezienie odpowiedzi na pytanie jakie czynniki wpływają na bliskowschodnie systemy monarchiczne oraz jaki mają one charakter: polityczny, ekonomiczny czy kulturowo-społeczny oraz jakie zmiany systemowe one wywołują.

Główną osią badawczą jest instytucja monarchii i działania organów systemu politycznego podejmowane w reakcji na oddziaływanie wymienionych czynników. Celem jest znalezienie odpowiedzi, jaka reakcja płynie z systemu politycznego po przekształceniu żądań w decyzje oraz w jakim wymiarze te decyzje sprzyjają utrzymaniu obowiązującego status quo, a w jakim wymiarze przyczyniają się do zmian.

W niniejszej rozprawie doktorskiej postarano się odpowiedzieć na pytania badawcze:

- Które czynniki: polityczne, ekonomiczne czy kulturowo-społeczne wywołują więcej zmian o charakterze systemowym w monarchiach dynastycznych?
- Które czynniki: polityczne, ekonomiczne czy kulturowo-społeczne wywołują więcej zmian o charakterze systemowym w monarchiach niedynastycznych?
- Który czynnik spośród czynników politycznych najczęściej doprowadza do zmiany systemowej w monarchiach dynastycznych?
- Który czynnik spośród czynników politycznych najczęściej doprowadza do zmiany systemowej w monarchiach niedynastycznych?
- W których monarchiach: dynastycznych czy niedynastycznych zachodzi więcej zmian o charakterze systemowym?
- Który z czynników ekonomicznych jest istotniejszy dla zmiany systemowej w monarchiach dynastycznych?
- Który z czynników ekonomicznych jest istotniejszy dla zmiany systemowej w monarchiach niedynastycznych?
- Który czynnik spośród czynników kulturowo-społecznych doprowadza do zmiany systemowej w monarchiach dynastycznych?
- Który czynnik spośród czynników kulturowo-społecznych doprowadza do zmiany systemowej w monarchiach niedynastycznych?

Hipoteza główna:

- W monarchiach niedynastycznych zachodzi więcej zmian o charakterze systemowym w porównaniu do monarchii dynastycznych.
- Przyczyna stabilności arabskich ustrojów monarchicznych jest spowodowana szybką reakcją systemu politycznego na zmiany pochodzące z otoczenia wewnętrznego i zewnętrznego tegoż systemu politycznego.

Hipotezy pomocnicze:

- W monarchiach niedynastycznych zachodzi więcej zmian o charakterze systemowym, które są spowodowane czynnikami politycznymi.
- W monarchiach dynastycznych zachodzi więcej zmian o charakterze systemowym, które są spowodowane czynnikami ekonomicznymi.
- Czynniki kulturowo-społeczne wywołują więcej zmian o charakterze systemowym w monarchiach niedynastycznych.

Praca ma charakter teoretyczno-porównawczy, na którą składa się pięć rozdziałów. Pierwszy rozdział jest rozdziałem teoretycznym, który skupia się na przedstawieniu i wyjaśnieniu terminu monarchia. Ukazuje różne sposoby jej klasyfikacji. Rozdział teoretyczny wzbogacony jest o historię tworzenia się państwowości na Bliskim Wschodzie, a także podkreśla istotę islamu przy jej powstawaniu. W rozdziale teoretycznym dokonano także klasyfikacji monarchii arabskich, wyjaśniając istotne podobieństwa i różnice między nimi, a także dokonując wyboru analizowanych monarchii. Następnie omówione czynniki stabilności i zmiany w ustrojach monarchicznych Bliskiego Wschodu, na które zwracano uwagę w analizach po Arabskiej Wiośnie. Rozdział teoretyczny kończy omówienie podejścia procesualnego w badaniu monarchii arabskich.

Rozdział drugi skoncentrowany jest na zagadnieniach związanych z Królestwem Arabii Saudyjskiej, monarchii dynastycznej. W rozdziale omówiony został zakres władzy monarchy i układ władzy w kraju. Dokonano analizy zmian w polityce wewnętrznej i zagranicznej w latach 1991-2010 za panowania dwóch monarchów. Rozdział zakończony jest komentarzem dotyczącym czynników ciągłości i zmiany.

Rozdział trzeci skupia się na monarchii niedynastycznej czyli Haszymidzkim Królestwie Jordanii. W rozdziale dokonano charakterystyki systemu politycznego, pozycji monarchy i zakresu władzy względem innych instytucji politycznych w państwie.

Omówiono także znaczenie Palestyńczyków dla jordańskiego systemu politycznego. Przeanalizowano zmiany w polityce wewnętrznej podczas panowania dwóch monarchów, a także w polityce zagranicznej. Rozdział kończy omówienie tabeli z wymienionymi czynnikami ciągłości i zmiany.

Rozdział czwarty dotyczy kolejnej monarchii niedynastycznej czyli Królestwa Marokańskiego. W rozdziale omówiono pozycję monarchy, podział władzy w państwie. Uwzględniono specyfikę Maroka jako jedynej monarchii Bliskiego Wschodu znajdującej się w Afryce Północnej. Ukazano zmiany mające miejsce w polityce wewnętrznej i zagranicznej podczas panowania dwóch monarchów. Podsumowaniem rozdziału jest tabela z czynnikami ciągłości oraz zmiany opatrzona komentarzem.

Ostatni rozdział, rozdział piąty, skoncentrowany jest na monarchii dynastycznej, Katarze. W rozdziale uwzględniono panowanie trzech monarchów w latach 1991-2010. Przedstawiono pozycję ustrojową monarchy, a także zakres władz w państwie. Skupiono się na zmianach w polityce wewnętrznej i zagranicznej. Rozdział zakończony jest komentarzem do tabeli uwzględniającej czynniki ciągłości i zmiany.

Praca zakończona jest podsumowaniem i próbą znalezienia zależności pomiędzy analizowanymi monarchiami arabskimi, a także grupami monarchii (monarchie dynastyczne i niedynastyczne). W zakończeniu próbowano odpowiedzieć na pytanie, który z czynników (polityczny, ekonomiczny, kulturowo-społeczny) był determinujący do zmian zachodzących w monarchiach arabskich w latach 1991-2010 oraz czy można zauważyć pewną prawidłowość dla wszystkich analizowanych monarchii arabskich.

Na końcu pracy znajduje się bibliografia, w skład której wchodzi polska oraz angielska literatura przedmiotu, czasopisma, akty normatywne monarchii arabskich oraz źródła internetowe.

Rozdział I - Ustroje monarchiczne w perspektywie porównawczej

1.1. Monarchia – analiza pojęcia

Ustrój monarchiczny to jedna z najdawniejszych form państwa, sięgająca jeszcze czasów przed naszą erą. W nauce przyjmuje się, że podziału ustrojów politycznych w postaci spisanej dokonał grecki uczoney Herodot (żyjący ok. 490-424 p.ne.). W dziele Herodota „Dzieje” toczy się pierwsza dyskusja na temat ustroju politycznego, a omawianym przykładem staje się ówczesne państwo perskie. W rozmowie bierze udział trzech zwolenników różnych sposobów urzędzenia państwa: demokracji, oligarchii oraz monarchii. Ostatecznym wyborem zostaje monarchia, która będzie ustrojem politycznym Persji, państwa, które przetrwa następne 2,5 tysiąca lat⁷.

W ślad za Herodotem analizy ustrojów państwowych dokonali inni myśliciele starożytności, wśród których dość by wymienić: Arystotelesa, Platona, czy nawiązującego do dzieł tego ostatniego, Cyncerona. Starożytni zastanawiali się nad istotą ustrojów państwowych i próbowali dokonać ich klasyfikacji, najczęściej dzieląc je na dwie kategorie: dobre i właściwe oraz złe i niewłaściwe. Większość ustrojów, o których pisali starożytni, dzisiaj już można potraktować jako teoretyczne anachronizmy, rzadko pojawiające się na płaszczyźnie naukowej czy publicystycznej. Warto podkreślić, że co do zasady uczeni umiejscawiali demokrację oraz monarchię na przeciwległych biegunach⁸. Demokracja nabierała określenia pejoratywnego, natomiast monarchia znajdowała się na szczycie ustrojów właściwych. Monarchia miała być rozumiana jako taka forma zorganizowania państwa, której funkcjonowanie przysparzałoby dobra jej obywatelom, a nie rządzącym⁹. Arystoteles żywił przekonanie o wybitności jednostki stojącej na czele monarchii, jako osoby wykazującej się szczególną cnotą spośród ludzi, a przez to nakierowaną na realizację dobra społeczeństwa¹⁰.

Monarchia jako forma państwa nie była wolna od zmian jej charakteru na przestrzeni wieków. Zmieniająca się rzeczywistość wymuszała korektę relacji rządzący-rządzeni, a także naprzemiennego rozszerzania czy to ograniczania zakresu obowiązków władcy. Od czasów

⁷ M. M. Wiszowaty, *Zasada monarchiczna i jej przejawy we współczesnych ustrojach europejskich i pozaeuropejskich monarchii mieszanych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2015, s. 31.

⁸ Podział na monarchię i demokrację, bardzo często jest utożsamiany z załączkiem podziału na monarchię i republikę. Marcin Wiszowaty jest odmiennego zdania, zwracając uwagę że ówczesny podział na demokrację i monarchię nie może być przeniesiony na grunt rozważań nowożytnych, z uwagi na to że uczeni w istocie demokrację traktowali jako zupełnie inny ustrój polityczny. *Ibidem*, s. 33.

⁹ R. M. Małajny, *Trzy teorie podzielonej władzy*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2001, s. 28-29.

¹⁰ B. Szlachta, *Monarchia dzisiaj. Uwagi historyka myśli politycznej o jednej z (dawnych) form rządów* [w:] R. Kantora, R. Hołda (red.), *Monarchia. Alternatywa – mit - anachronizm*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016 s. 15-18.

starożytnych dorobek nauki o polityce w zakresie klasyfikacji ustrojów politycznych, a także samej definicji pojęcia monarchii, zdecydowanie się powiększył. W toku ewolucji ustrojów monarchicznych w Europie można wyodrębnić monarchie: patrymonialne, feudalne, stanowe oraz absolutne.

Po upadku Cesarstwa Rzymskiego i Wielkiej wędrówce ludów zaczął kształtować się ustrój monarchiczny, który był mieszaniną wpływów ludów celtyckich, germańskich oraz słowiańskich. Początki epoki średniowiecza były ubogie pod względem kultury wszelakiej, także politycznej i prawnej, co przekładało się na kondycję państwa. Najwyższą rolę w państwie pełnił monarcha, będący jednocześnie najwyższym sędzią jak i dowódcą wojskowym. Król zapewniał sobie przychyłność ludności poprzez lojalność plemienną. Monarcha nie utrzymywał się z podatków, a jedynie z majątków monarszych i łupów zagarniętych podczas wojny. Swoje rządy sprawował we współpracy z dworem, wśród którego znajdowali się przedstawiciele świeccy i duchowni. Król nie rezydował w jednym miejscu, ale organizował wyjazdy po całym kraju¹¹.

W średniowiecznej Europie pierwszym typem ustroju monarchicznego na którym budowano nowe państwa była monarchia patrymonialna, na przełomie XIX i XX utożsamiana przez historyków z monarchią wczesnofeudalną¹². Zręby monarchii patrymonialnej wykształciły się w Państwie Franków, a następnie w państwie Merowingów i Karolingów. System polityczny umiejscawiał monarchę w jego centrum. Charakterystyczne dla monarchii patrymonialnej było traktowanie przez króla państwa jako własności prywatnej. Wynikało to nierzadko z przeszłości wojennej władców, którzy rościli sobie prawo do posiadania i zarządzania państwem. Państwo jako własność było dziedziczone przez synów władcy zgodnie z regułą dziedziczości. Spadkobiercy rozdzielali wedle własnego uznania posiadłości ziemskie, co było przyczyną wielu rodzinnych sporów, zwłaszcza za panowania dynastii Merowingów. Brak konsolidacji wewnątrz rodziny sprzyjał poszukiwaniu sojuszników poza obrębem grupy wspólnej krwi i przyczynił się do wzmocnienia wielmożych oraz duchowieństwa¹³.

¹¹ S. Grodziski, *Porównawcza historia ustrojów państwowych*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 1998, s. 29.

¹² *Ibidem*, s. 30-31.

¹³ J. Baszkiewicz, *Powszechna historia ustrojów państwowych*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2001, s. 52-53.

Podstawą stosunków społeczno-politycznych w monarchii patrymonialnej był feudalizm rozumiany jako ustrój lenny czyli porozumienie, czy precyzyjniej mówiąc, dobrowolne oddanie się słabszej jednostki pod opiekę silniejszej¹⁴.

Początkowy okres wczesnej monarchii feudalnej charakteryzował się ograniczaniem władzy monarszej. Wielmoża, którzy dysponowali immunitetem oraz majątkami ziemskimi, siłą zbrojną wydawali dyspozycje obywatelom oraz instytucjom kościelnym. Słaba władza centralna musiała się borykać z prywatnymi potyczkami wielmożych pomiędzy sobą.

W kolejnym okresie wczesnej monarchii feudalnej zaczęło się stopniowe odbudowywanie autorytetu władzy, któremu sprzyjały korzystne czynniki ekonomiczne państwa. Wzrósł poziom edukacji i kultury, a władza dysponowała środkami finansowymi i siłami zbrojnymi, które nie były zależne od wielmożów, co sprzyjało kształtowaniu się ładu politycznego¹⁵.

Monarcha był właścicielem państwa, ale należy podkreślić, że od jego zaangażowania oraz zręczności politycznej zależało pełne wykorzystanie przywilejów. Wobec władcy oczekiwano podejścia patriarchalnego, traktowania swoich poddanych na zasadach ojcowskich, bycia surowym ale sprawiedliwym władcą. Monarcha budził mieszane uczucia. Stanisław Grodziski zwraca uwagę, że szczególnie w okresie monarchii patrymonialnej kreowano monarchę na władcę znanego i dostępnego dla obywateli poprzez nadawanie mu przydomka, nierzadko związanego z jego aparycją, jak na przykład Pepin Mały czy Karol Wielki¹⁶.

Jan Baszkiewicz dla odmiany podkreśla, że monarcha był pewnym ucieleśnieniem „religii monarchicznej” poprzez traktowanie go jako zastępcy Boga, przyrównując władzę królewską z boską. Takie podejście wzmacniało autorytet monarchy i lojalność jego współpracowników, ale było elementem sporu z papieżem, które uważało że to ze strony papieża monarcha otrzymuje nadanie władzy. Ostatecznie „religia monarchiczna” została zakwestionowana i upadła¹⁷.

Kluczową rolę w podejmowaniu decyzji państwowych miała oligarchia, która stanowiła grupą doradcą króla. Monarcha zasięgał rady wielmożych, świeckich dostojników czy duchowieństwa, co skutkowało rozproszeniem odpowiedzialności za ewentualnie źle podjęte decyzje¹⁸. Mimo to taka pozycja nie uprawniała wielmoży do

¹⁴ S. Grodziski, *Porównawcza historia...*, op. cit., s. 31.

¹⁵ J. Baszkiewicz, *Powszechna...*, op. cit., s. 80-81.

¹⁶ S. Grodziski, *Porównawcza historia...*, op. cit., s. 32.

¹⁷ J. Baszkiewicz, *Władza*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1999, s. 27.

¹⁸ S. Grodziski, *Porównawcza historia...*, op. cit., s. 33.

samowoli politycznej. Oligarchia pewna swojego miejsca w systemie politycznym państwa, jednocześnie zdawała sobie sprawę, że to od króla zależy powiększenie jej majątku lub nominacja do zajęcia wysokiego stanowiska w państwie, tak w sferze świeckiej jak i duchowej. Warto podkreślić, że w królestwach, w których monarcha wyróżniał się pracowitością i talentem przyczyniał się do stabilizacji systemu politycznego¹⁹.

Okres wczesnej monarchii feudalnej charakteryzował się również ciekawym podejściem do problemu obsadzania stanowisk monarszych. Nominację do tronu otrzymywał kandydat z panującej dynastii (co wskazywało na dynastyczność i dziedziczność tronu), ale spośród dynastii kandydata wskazywało szersze grono (co wskazywało na elekcyjność monarchii)²⁰. Na przełomie XII i XIII współwystępowanie idei dziedziczenia i elekcyjności było coraz rzadsze i prowadziło do wytworzenia się monarchii dziedzicznych i monarchii elekcyjnych, z grupą możnych w tle. W monarchiach dziedzicznych tron przeważnie otrzymywał najstarszy syn władcy. Idea elekcyjna w monarchiach dziedzicznych zaczynała się ujawniać, kiedy król nie posiadał potomka albo gdy możni próbowali rościć sobie prawa do władzy, próbując monarchę zdyskredytować poprzez oskarżenie go chociażby o rządy tyrańskie. Z kolei w monarchiach elekcyjnych przyjmowano procedurę, wedle której wybierany był nowy król, przy jednoczesnym nie negowaniu praw krewnych króla²¹.

Kompetencje monarchy w tym okresie były skupione wokół obszarów: bezpieczeństwa, skarbu państwa, wojskowości i sądownictwa, pomijając takie obszary jak: edukacja, zdrowie czy inwestycje. Król większość swoich zadań wykonywał samodzielnie, choć miał możliwość delegowania obowiązków urzędnikom. Szczególnym obszarem działania była wojskowość, ponieważ żywiono oczekiwania że to monarcha powinien być dowódcą wojskowym i w razie wojny to on powinien przewodzić armii. W okresie monarchii patrymonialnej nie znano jeszcze terminu stolicy. Monarcha podróżował po kraju starając się każdą sprawę poznać osobiście²².

Należy podkreślić, że w tym okresie silne związki łączyły monarchę z Kościołem, poprzez polityczną oraz finansową przewagę nad duchowieństwem, która trwała nieprzerwanie do reformy Kościoła podjętej przez papieża Grzegorza VII. Niejednokrotnie członkowie Kościoła stanowili grono doradcze monarchy w zamian za otrzymywane tytuły, biskupa czy arcybiskupa²³.

¹⁹ J. Baszkiewicz, *Powszechna...*, op. cit., s. 81-82.

²⁰ *Ibidem*, s. 82.

²¹ *Ibidem*.

²² S. Grodziski, *Porównawcza historia...*, op. cit., s. 32-33.

²³ J. Baszkiewicz, *Władza...*, op. cit., s. 26.

System lenny, który początkowo był podstawą stosunków społeczno-politycznych monarchii patrymonialnej, z czasem stał się jednym z czynników jej upadku. Senior wymagał rady oraz obrony swojej osoby, w zamian nadając swojemu wasalowi posiadłości ziemskie. Nierzadko wasal posiadał kilku seniorów, a to prowadziło do sporów. Powszechna felonia czyli nieprzestrzeganie zobowiązań lennych przyczyniało się do anarchizacji życia społecznego i upadku monarchii patrymonialnej²⁴. Wedle Marii Marczewskiej-Rytko przetrwała ona do XIII wieku²⁵.

Po epoce monarchii patrymonialnej nastąpił okres monarchii stanowej, której funkcjonowanie przypada na okres od około XIII do XIV wieku, a nawet do połowy XVII wieku²⁶. Rzeczywistość społeczno-polityczna za czasów monarchii stanowej charakteryzowała się podziałem społeczeństwa na stany: rycerstwo, szlachtę, duchowieństwo, mieszczaństwo oraz chłopów, które z czasem zaczęły się między sobą wyraźnie różnicować²⁷. Włączenie do stanu zależało od urodzenia, za wyjątkiem duchowieństwa, do którego przynależało się poprzez śluby zakonne lub święcenia. Praktyka pokazywała, że można było awansować do wyższego stanu jak i ulec degradacji, co było uzależnione od wymagań postawionych względem danego stanu²⁸.

Monarcha, który w tym okresie poszerzył swoje kompetencje, musiał się liczyć z możliwością zawiązywania wspólnego frontu stanów przeciwko władzy centralnej. Monarcha musiał się wykazywać biegłością i zręcznością polityczną. Posiadał współpracowników w postaci aparatu centralnego, którzy byli królowi całkowicie podporządkowani²⁹. Monarcha dysponował własnymi prerogatywami, jak chociażby prawem nobilitacji czyli aktem monarszym, który umożliwiał jednostce awans do stanu szlacheckiego³⁰. Władza monarchy nie ograniczała się już tylko do działań wojennych i sądownictwa, ale była skupiona wokół administracji, ekonomii, handlu, stanowienia prawa czy infrastruktury³¹.

Szerokie kompetencje monarchy nie zabezpieczały wystarczająco królewskiego tronu. W okresie monarchii stanowej wytworzyło się pojęcie Korony jako zbioru praw przysługujących monarsze, natomiast nie prowadziło to do jego nieograniczonej władzy.

²⁴ *Ibidem*, s. 31.

²⁵ M. Marczevska-Rytko, *Hasło „monarchia”* [w:] D. Dziedzic, *Słownik politologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 196-198.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ S. Grodziski, *Porównawcza historia...*, op. cit., s. 59.

²⁸ *Ibidem*, s. 60.

²⁹ J. Baszkiewicz, *Władza...*, op. cit., s. 33.

³⁰ S. Grodziski, *Porównawcza historia...*, op. cit., s. 61.

³¹ J. Baszkiewicz, *Władza...*, op. cit., s. 44.

Korona była ponad monarchą, do jej przestrzegania zobowiązany był król, natomiast stany miały możliwość usunięcia monarchy z urzędu³².

Wiek XVI w Europie był czasem podziału państw europejskich na różne modele ustrojowe. Część z państw wybrała drogą republikańską, a część skierowała się w stronę absolutyzmu, nierzadko przy poparciu lokalnej społeczności. Tak było w przypadku państw skandynawskich, takich jak Dania czy Szwecja, które wprowadziły absolutyzm. „Rewolucja królewska” jak określano nowy ustroj państwa wprowadzony w bardzo szybkim tempie, nie charakteryzował się despotycznością władcy. Monarcha nie był despotą, ale miał szeroki zakres kompetencji i silną pozycję, co w dobie rywalizujących państw europejskich było atutem a nie przeszkodą, bo świadczyło o potędze państwa. Zdarzały się protesty niższej warstwy społecznej, ale większość społeczeństwa popierała taki model monarchii³³. Okres monarchii absolutnej przypadał na początek XVI wieku i trwał nawet do początków XX wieku³⁴.

Monarcha w monarchii absolutnej posiadał boskie pochodzenie. Istniało przekonanie, że poddani muszą być mu posłuszni³⁵. Nie oznaczało to braku jednostek domagających się usunięcia go z tronu. Znaczącą rolę w ochronie tronu pełnił pierwszy minister, najbliższy współpracownik króla i jego zastępca, całkowicie mu podległy³⁶.

Do istotnych kompetencji monarchy w dobie monarchii absolutnej należy wymienić niezależność w kreowaniu nowych praw i korygowaniu istniejących praw, co w praktyce częściej sprowadzało się do zmiany obowiązującego prawa³⁷.

W czasach nowożytnych, w XIX i XX wieku, monarchia istniała obok innej formy ustrojowej, republiki. Do czasów współczesnych przetrwała monarchia konstytucyjna, która przybiera w niektórych krajach formę monarchii parlamentarnej. Pomimo dominujących systemów demokratycznych na świecie, istnieje jeszcze monarchia absolutna (zwłaszcza w państwach azjatyckich lub afrykańskich, mająca inny kształt niż monarchia absolutna w XVI wieku)³⁸. Głowa państwa w ustroju monarchicznym, w zależności od państwa i regionu,

³² *Ibidem*, s. 46-47.

³³ *Ibidem*., s. 60.

³⁴ M. Marczevska-Rytko, *Hasło „monarchia”* [w:] D. Dziedzic, *Słownik...*, op. cit., s. 196-198.

³⁵ J. Baszkiewicz, *Władza...*, op. cit., s. 71.

³⁶ *Ibidem*, s. 75.

³⁷ J. Baszkiewicz, *Powszechna...*, op. cit., s. 188.

³⁸ A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*, Wydawnictwo Atla 2, Wrocław 1996, s. 237-238.

przyjmuje takie tytuły jak: cesarz, król czy książę (wielki)³⁹. Niejednokrotnie jest także określany mianem: cara, emira, sułtana czy szacha⁴⁰.

Jacek Bartyzel utożsamia pojęcie monarchii absolutnej z terminem monarchii czystej, w której władca jest jedynym źródłem władzy i podejmuje niezależnie decyzje. Takim przykładem są istniejące w starożytności monarchie despotyczne Bliskiego Wschodu oraz imperia orientalne, część z nich funkcjonująca do dnia dzisiejszego. Za przykład dalej funkcjonującej monarchii absolutnej autor wymienia Arabię Saudyjską oraz takie kraje jak: Bahrajn, Katar, Kuwejt oraz Oman⁴¹. Warto zauważyć, że badacz monarchii Marcin Wiszowaty nie przypisuje absolutyzmu tylko monarchiom absolutnym, twierdząc że może on dotyczyć innych form państwa. Podkreśla, że absolutyzm ustroju przejawia się w chwili, gdy jeden z organów państwowych posiada nieograniczoną władzę⁴². Do cech charakterystycznych monarchii absolutnej autor zalicza: monarchę będącego najważniejszym organem państwowym w kraju i na arenie międzynarodowej, posiadający decydujący wpływ w zakresie prawodawstwa, będący zwierzchnikiem sił zbrojnych, posiadający religijną legitymizację. Ponadto, monarchia absolutna powinna cechować się modernizacją państwa i gospodarki, a także poczuciem odrębności historycznej, kulturowej oraz narodowej⁴³. Nieposiadanie wszystkich z wymienionych cech skutkuje określeniem przez autora takiego ustroju jako monarchii autokratycznej⁴⁴.

Kolejnym współczesnym typem monarchii jest monarchia konstytucyjna. Charakteryzuje się istnieniem spisanej umowy społecznej, która przybiera oficjalną formę konstytucji. Król nie stoi ponad prawem, a jest jedynie jego wykonawcą, co nierzadko sprawia, że jest porównywany do republikańskiego prezydenta (niezależnie od niezaprzeczenia tradycji koronacji nowego króla). W tej formie ustroju politycznego, monarcha zachowuje jeszcze część kompetencji władzy wykonawczej. W nauce monarchia konstytucyjna jest często określana jako forma hybrydowa ustroju politycznego, ponieważ pierwszy człon nazwy wskazuje na jej monarchiczność, natomiast przestrzeganie

³⁹ J. Bartyzel, *Hasło „monarchia”* [w:] B. Szlachta (red.), *Słownik społeczny*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004, s. 701.

⁴⁰ M. Marczevska-Rytka, *Hasło „monarchia”* [w:] D. Dziedzic, *Słownik...*, op. cit., s. 196-198.

⁴¹ J. Bartyzel, *Hasło „monarchia”* [w:] B. Szlachta (red.), *Słownik...*, op. cit., s. 714-715.

⁴² M. M. Wiszowaty, *Papierowy relikw, czyli o zasadności posługiwania się określeniem „monarchia absolutna” w stosunku do państw współczesnych*, Gdańskie Studia Prawnicze, Tom XXXI, Gdańsk 2014, s. 159.

⁴³ *Ibidem*, s. 169-173.

⁴⁴ Według autora monarchia autokratyczna jest charakterystycznym ustrojem państw arabskich. Zostanie to omówione w kolejnym podrozdziale. *Ibidem*, s. 177.

konstytucji przez monarchę ma czysto republikański charakter⁴⁵. Jacek Bartyzel taką monarchię nazywa monarchią zmieszaną, charakteryzującą się dzieleniem władzy monarchy z innymi grupami społecznymi lub instytucjami. Autor podaje, że współcześnie przykładami monarchii zmieszanych mogą być monarchie: Jordania, Maroko, Kambodża, Tajlandia oraz Nepal⁴⁶.

Ostatnia z wymienionych monarchii, monarchia parlamentarna zakłada przesunięcie akcentów i ograniczenie władzy monarszej na rzecz parlamentu. W tym przypadku monarcha posiada jedynie symboliczny charakter. Taki sposób zorganizowania państwa przybliża monarchię parlamentarną do republiki⁴⁷.

Z przedstawionymi uprzednio rozróżnieniem monarchii konstytucyjnej i parlamentarnej nie zgadza się Marcin Wiszowaty, twierdząc że jest nieprecyzyjne i wieloznaczne. Według uczonego powinna powstać nowa, uporządkowana kategoryzacja monarchii. Z tego względu autor proponuje dokonanie podziału ustrojów politycznych na cztery kategorie, wśród których wymienia: monarchię czystą, republikę czystą, monarchię mieszaną oraz republikę mieszaną. Elementem rozgraniczającym ustroje czyste od mieszanych jest dla autora podział władzy. Monarchia czysta oraz republika czysta są umiejscowione w klasyfikacji ustrojowej na dwóch przeciwległych krańcach i charakteryzują się praktycznie niewystępowaniem cech jednego ustroju w drugim. Rozumiane jest to jako brak cech republikańskich w monarchii czystej oraz nieobecność cech monarchicznych w republice czystej. Najciekawsze wydają się być dwa pozostałe ustroje, w których występują cechy monarchiczne i republikańskie z różnym natężeniem⁴⁸. Marcin Wiszowaty nie poprzestaje na takim podziale monarchii, dokonując dodatkowo samego podziału monarchii mieszanych na: monarchie królewskie oraz monarchie republikańskie.

Autor wskazuje, że pierwszy typ z wymienionych monarchii mieszanych dotyczy w zdecydowanej mierze mniejszej ilości państw świata. Podkreśla, że tym terminem wypiera z terminologii naukowej termin monarchia konstytucyjna, z uwagi na istnienie idei konstytucjonalizmu, wskazując że ustroj większości państw jest regulowany poprzez zapisy w ustawie zasadniczej. Monarchia królewska charakteryzuje się szerokimi prerogatywami monarchy oraz zachowaniem większości cech typowych dla ustroju monarchicznego. Daną

⁴⁵ A. Ławniczak, *Istota władzy państwowej i jej formy*, Wydawnictwo „Nortom”, Wrocław 2010, s. 241.

⁴⁶ J. Bartyzel, *Hasło „monarchia”* [w:] B. Szlachta (red.), *Słownik...*, op. cit., s. 714-715.

⁴⁷ A. Ławniczak, *Istota władzy...*, op. cit., s. 241.

⁴⁸ M. M. Wiszowaty, *Zasada monarchiczna...*, op. cit., s. 82.

monarchię można uznać za monarchię królewską, jeśli monarcha jest niezależnym podmiotem sprawującym władzę oraz nadaje konstytucję. Warunki odróżniające monarchię od monarchii królewskiej rodzą pytanie o jej przynależność w sytuacji, gdy ustawa zasadnicza zostaje nadana za panowania poprzedniego króla. Marcin Wiszowaty wskazuje, by nie łączyć faktu nadania konstytucji z konkretną jednostką, a z funkcją monarchy⁴⁹.

Drugi typ monarchii zaproponowany przez Marcina Wiszowatego to monarchia republikańska, która stanowi większość obecnych monarchii na świecie. Termin monarchia republikańska zastępuje monarchię parlamentarną w literaturze przedmiotu. Idea monarchii republikańskiej zasadza się na dominacji społeczeństwa, będącego w tym przypadku suwerenem. Potwierdzają to zapisy konstytucji, która zostaje przyjęta przez parlament lub zaakceptowana przez społeczeństwo na drodze referendum. Poszczególne władze nie są skupione w rękach jednej osoby. Parlament jest organem władzy ustawodawczej, natomiast rząd sprawuje władzę wykonawczą. W monarchii republikańskiej rola monarchy jest mocno ograniczona już chociażby poprzez obowiązek kontrasygnaty decyzji monarchy przez jednego z ministrów. Ponadto, monarchia republikańska jest pozbawiona większości cech charakterystycznych dla ustroju monarchicznego. Zdecydowanie akcentuje istnienie obok siebie instytucji monarchicznych oraz republikańskich w tym ustroju, z przewagą tych drugich. Państwo traktowane jest jako dobro wspólne obywateli, a nie własność prywatna króla⁵⁰.

Ciekawym, a jednocześnie zamykającym wątek nowych kryteriów podziału monarchii, dokonanych przez Marcina Wiszowatego, są republiki mieszane, wśród których autor wymienia republiki z monarchą. Uczony przekonuje, że ten ustrój jest już bez wątpienia ustrojem republikańskim, natomiast tylko obecność osoby monarchy oraz niekiedy nazwa państwa (np. Królestwo Szwecji) jest pewnym resentymentem w kierunku monarchii. W republice z monarchą, król pełni w zasadzie funkcję formalno-ceremonialną. Niekiedy taka forma państwa jest określana jako monarchia symboliczna⁵¹.

Ważnym kryterium porządkującym różne postaci monarchii jest sposób obsadzania urzędu królewskiego, wśród których należy wymienić monarchię dziedziczną oraz elekcyjną. W monarchii dziedzicznej (nierzadko określanej jako dynastycznej) jednostka wyłaniania jest na zasadzie przyjętej wcześniej tradycji. Taki sposób obsadzania najważniejszego stanowiska w państwie, w którym następuje kontynuacja dynastii, przyczynia się do większego zaangażowania i życia obywateli z władzą monarszą. Autor wskazuje, że elekcyjność jako

⁴⁹ *Ibidem*, s. 84.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 87.

⁵¹ *Ibidem*, s. 88.

taka pozostaje dalej elementem rzeczywistości społeczno-politycznej monarchii, ale dotyczy innych organów państwowych (np. parlamentu), a nie samego monarchy. Podkreśla, że dziedziczenie tronu przyczynia się do stabilności i trwałości państwa, ponieważ obywatele nie zawsze darzą zaufaniem przywódców wybieranych w sposób elekcyjny⁵². Monarchia dziedziczna jako taka jest obwarowana pewnymi zasadami, wśród których kandydat do tronu nie może być: innego niż obowiązujące w państwie wyznanie, pochodzący z innej niż określona dynastia, potomkiem pochodzącym ze związku pozamałżeńskiego. Jacek Bartyzel wskazuje, że monarchia dziedziczna może być dzielona na dwa podtypy czyli monarchię dziedziczną ogólną oraz sukcesyjną. W pierwszym przypadku monarcha traktuje pozycję monarszą jak własność prywatną i może ją przekazać dowolnej osobie, nie przestrzegając ustalonego wcześniej prawa. W drugim przypadku, władza monarsza dziedziczna jest zgodnie z zasadą primogenitury, w linii prostej na najstarszego potomka. W przypadku wygaśnięcia wiodącej linii dynastycznej, sukcesja naturalna przechodzi na kolejną linię boczną i jest dziedziczona na tych samych zasadach. Król nie ma możliwości ingerencji w zasady sukcesji, co stwarza okoliczności do dynastycznego legitymizmu monarchii⁵³.

Ustrój monarchiczny jest jedną z najstarszych form zorganizowania życia społeczno-politycznego, dlatego istnieje tak wiele odmian rozumienia jednego pojęcia ze względu na czas i miejsce danego ustroju. Przytoczony materiał nie wskazuje jednego modelu monarchicznego, a raczej rozległość tematu, a niekiedy brak precyzji terminologicznej. Szerokość geograficzna i czas determinuje kształt danej formy państwa. Z tego względu kolejny podrozdział będzie dotyczył tworzenia się państwowości w krajach arabskich i możliwych kryteriów podziału monarchii arabskich.

1.2. Państwo i władza na Bliskim Wschodzie

1.2.1. Początki państwowości na Bliskim Wschodzie

Początki nowej struktury państwowej i sprawowania władzy w świecie arabsko-muzułmańskim są bezpośrednio powiązane z powstaniem nowej religii na początku VII wieku, której inicjatorem był Muhammad, szerzej znany jako Mahomet.

Zanim na terenach Półwyspu Arabskiego pojawił się islam, społeczeństwa żyjące na tamtym obszarze wyznawały politeizm. Źródła dotyczące wierzeń ludności przedmuzułmańskiej nie są dobrze znane, ale wiadomo że wierzono w liczne bóstwa oraz duchy (dżinny), które przebywały w drzewach i kamieniach, a miejscem kultu była

⁵² A. Ławniczak, *Istota władzy...*, op. cit., s. 243.

⁵³ J. Bartyzel, *Hasło „monarchia”* [w:] B. Szlachta (red.), *Słownik...*, op. cit., s. 712.

świątynia Al-Ka'ba⁵⁴. Ludność była zorganizowana na zasadzie rywalizujących ze sobą plemion⁵⁵. Plemiona czciły odrębne bóstwa, ale zdarzało się pokładanie ufności we wspólnych bogów. Prowadzenie interesów handlowych sprzyjało otwartości na wpływy z zewnątrz. Ludy Aribi, przodkowie Arabów, dzieliły tereny z wyznawcami chrześcijaństwa, judaizmu i zoroastryzmu⁵⁶.

Struktura plemienna była zróżnicowana, dzieliła się na plemiona o różnej liczebności, prowadzących osiadły lub koczowniczy tryb życia. Mniej liczne plemiona oddawały się w opiekę liczniejszym plemionom. Najważniejszą rolę o charakterze politycznym pełnili dorośli mężczyźni, spośród których wybierano przywódcę. Władca stał na czele swojego plemienia, pełnił rolę arbitra pomiędzy zwaśnionymi członkami plemienia, a w czasie wojen rolę dowódcy. O sile jego wpływu decydował autorytet polityczny⁵⁷. Nie było specjalnych zasad wedle których wybierano przywódcę, był to raczej głos wspólny całego plemienia. Nie było procedury akceptacji nowego kandydata, np. poprzez złożenie przysięgi wierności. Władza nie była dziedziczona, ale dopuszczano możliwość usunięcia władcy „z urzędu”. Przywódca plemienia miał możliwość wskazania swojego następcy, co było ukłonem w spełnieniu jego ostatniej woli. Tak wybrany kandydat musiał być respektowany przez całą społeczność⁵⁸.

Plemię posiadało własną siedzibę, która pełniła rolę politycznej kuźni dla przyszłych pokoleń⁵⁹. Społeczność spajały wspólne więzy krwi. Najważniejszym komponentem ówczesnego społeczeństwa było pochodzenie, które decydowało o włączeniu do danego plemienia. Mimo obecności niewolnictwa, w szczególności w dużych ośrodkach handlowych jak Mekka, nie wykluczało to awansu w drabinie społecznej⁶⁰. Działalność jednostki poza plemieniem była praktycznie niemożliwa⁶¹. Małgorzata Samojedny uważa że, ludność beduińska nie znała takich pojęć jak „państwo” i „władza publiczna”, a panujący ustrój określa jako rodowo-plemienny⁶². Leszek Winowski zauważa, że w

⁵⁴ J. Danecki, *Podstawowe wiadomości o islamie*, Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa 2011, s. 15-16.

⁵⁵ H. A. Jamsheer, *Jedność arabska. Geneza idei w tradycji wczesnego islamu*, Wydawnictwo Naukowe „Semper”, Warszawa 1995, s. 16.

⁵⁶ J. Danecki, *Podstawowe...*, op. cit., s. 15-16.

⁵⁷ H. A. Jamsheer, *Jedność arabska...*, op. cit., s. 15-16.

⁵⁸ L. Winowski, *Państwo islamu w czasach Mahometa i „Kalifów prawowiernych” 610-661*, Wydawnictwo Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Opolu, Opole 1966, s. 9-10.

⁵⁹ H. A. Jamsheer, *Jedność arabska...*, op. cit., s. 15-16.

⁶⁰ L. Winowski L., *Państwo islamu...*, op. cit., s. 8-9.

⁶¹ A. M. Delcambre, *Mahomet*, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 2004, s. 20-21.

⁶² M. Samojedny, *Klasyyczny model państwa muzułmańskiego* [w:] M. Sadowski, A. Spychalska, K. Sadowa (red.) *Acta Erasiana VI. Ze studiów nad prawem, administracją i ekonomią*, Wrocław 2014, s. 176.

źródłach pojawia się arabskie określenie malik oznaczające króla, ale nie może ono być utożsamiane z dzisiejszym pojęciem monarchy⁶³. Trudno nie zgodzić się, że ówczesna struktura społeczna była de facto państwem, w rozumieniu definicji Georga Jellinka, że „państwo to trwałe związki ludzi stale zamieszkujących określone terytorium, podlegających władzy zwierzchniej”⁶⁴.

System władzy w Mekce opierał się na decyzjach rady, w skład której wchodziła rada wodzowie poszczególnych klanów. Nie było jednego, naczelnego przywódcy. Najbardziej znaczący ród w Mekce, Kurajszyci, byli protoplastami innych klanów, z których każdy był odpowiedzialny za konkretny rodzaj służby względem społeczności: Banu Machzum rozwiązywało nieporozumienia, Banu Nawafal zajmowało się finansami, Haszymici sprawowali opiekę nad pielgrzymami poprzez dostarczanie im wody, natomiast Ummajjadzi dbali o sztandar społeczności⁶⁵. Anna Zasuń uważa, że czasy przedislamskie były „formą demokracji rodowo-plemiennej”. Plemiona decydowały o ważnych sprawach w sposób zbiorowy za pomocą organizowanych konsultacji⁶⁶. Anna Marie Delcambre podkreśla, że dla społeczności Arabów przedmuzułmańskich istotna była religia honoru, rozumiana jako dbałość o dobre imię swojego plemienia⁶⁷.

Mimo tak ogromnego zróżnicowania społeczności pod względem trybu życia, miejsca w strukturze społecznej czy wierzeń, poczęły dominować czynniki spajające społeczność, co było doskonale widoczne w dużych miastach handlowych takich jak Mekka. Ostatecznie to tam powstała nowa religia monoteistyczna⁶⁸. Hassan Ali Jamsheer do czynników spajających zalicza: jednoczenie się Arabów w Mekce, zaakceptowanie wspólnego języka (kurajszycki dialekt Arabów północnych), próby nawiązywania koalicji plemiennych, czczenie tych samych bogów czy rozrost religii monoteistycznych (chrześcijaństwa, judaizmu)⁶⁹. Autor zwraca uwagę, że następująca destabilizacja struktur plemiennych stała się okazją do marzeń o zjednoczeniu Arabów, a także stworzenia jednej ideologii. Nie bez wpływu na późniejsze wydarzenia wydaje się ruch hanif, bezpośrednio poprzedzający powstanie islamu. Hanifowie nie byli powiązani z żadną konkretną religią,

⁶³ L. Winowski, *Państwo islamu...*, op. cit., s. 14.

⁶⁴ B. Szmulik, M. Żmigrodzki (red.), *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2002, s. 16.

⁶⁵ A. M. Delcambre, *Mahomet...*, op. cit., s. 18-19.

⁶⁶ A. Zasuń, *Polityczny islam. Między religią polityczną a instrumentalizacją religii w polityce*, Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2018, s. 199-200.

⁶⁷ A. M. Delcambre, *Mahomet...*, op. cit., s. 22-23.

⁶⁸ L. Winowski, *Państwo islamu...*, op. cit., s. 14.

⁶⁹ H. A. Jamsheer, *Jedność arabska...*, op. cit., s. 20.

głosili jedność Boga i dążyli do obalenia struktur plemiennych, podziałów i politeizmu. Ich działalność była skupiona wokół dużych ośrodków takich jak Mekka. Idee nie spotkały się z życzliwym przyjęciem Arabów, ponieważ negowały to, co doczesne i głosiły hasła, że „*życie jest marne*”⁷⁰. Niemniej, hanifowie rozbudzili pragnienia Arabów co do idei zjednoczenia i utorowali drogę dla nowej religii monoteistycznej.

Istotną częścią życia Mekki był handel. To tam, w rodzinie kupieckiej dorastał Mahomet. Wcześnie osierocony, wychowywał się pod okiem swojego stryja Abu Taliba i pomagał mu podczas pracy kupieckiej przy karawanach. Miasto było ośrodkiem, w którym przecinało się wiele szlaków handlowych, co dla młodego Mahometa było okazją do poznania wielu kultur i religii. Życie przyszłego proroka uległo ogromnej zmianie z chwilą poślubienia Chadidży, bogatej wdowy, której majątek pozwalał Mahometowi na kontemplacje na górze Hira, nieopodal miasta⁷¹.

Tworzenie islamu rozpoczęło się z chwilą objawienia anioła Gabriela, który przekazał Mahometowi zadanie utworzenia nowej religii. W latach 610-632, czyli pomiędzy pierwszym widzeniem a śmiercią Mahometa, objawienia stały się codziennością w życiu proroka⁷². Mahomet zajmował się w Mekce pozyskiwaniem coraz szerszego grona zwolenników dla głoszonych idei. Przyszły prorok pochodził z rodu Haszymitów, który obok rodu Umajjadów, był jednym z dwóch największych rodów wchodzących w skład plemienia Kurajszytów⁷³. Arabskie pochodzenie Mahometa oraz rodzinna tradycja dbania o świątynię Al-Ka’ba zaskarbiała mu przychylność ludzi⁷⁴. Ogromną zaletą Mahometa była znajomość innych religii: chrześcijaństwa, judaizmu czy zoroastryzmu, istniejących w tym okresie na Półwyspie Arabskim⁷⁵.

Prorok próbował nawracać społeczność na nową, monoteistyczną religię. Głównym celem było zjednoczenie Arabów w jedną ummę (społeczność), wyzbycie się niesprawiedliwości oraz obietnica opieki nad słabszymi grupami społecznymi. Ostatecznym celem był Bóg i życie wieczne w raju⁷⁶. Prorok chciał dokonać zmian w społeczeństwie w obszarze: ekonomicznym, intelektualnym i społecznym⁷⁷. Mahomet

⁷⁰ *Ibidem*, s. 24-25.

⁷¹ J. Danecki, *Podstawowe...*, op. cit., s. 26.

⁷² *Ibidem*, s. 26.

⁷³ J. Danecki, *Kultura islamu. Słownik*, Wydawnictwo WSiP, Warszawa 1997, s. 130.

⁷⁴ Świątynię Al-Ka’ba odbił z rąk plemienia Huza przodek Mahometa, Qussay. W późniejszych latach, strażnikiem świątyni został dziadek Mahometa, Abd al-Muttalib. Świątynia poświęcona jednemu bogu arabskiemu sprzed islamu mieściła obok studnię Zamzan, źródło wody dla przybywających pielgrzymów.

⁷⁵ J. Danecki, *Podstawowe...*, op. cit., s. 24-25.

⁷⁶ H. A. Jamsheer, *Jedność arabska...*, op. cit., s. 25.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 37.

przeciwstawiał się wierzeniom w lokalne bóstwa, co wiązało się z deprecjonowaniem znaczenia świątyni Al-Ka'by jako miejsca religijnego, ale jednocześnie handlowego. To podejście spotkało się z nieprzychylnym odbiorem przez elity w Mekce, które obawiały się rosnącej pozycji Mahometa i utraty swoich dochodów⁷⁸. Mahomet twierdził, że ważniejsza jest wiara w Boga aniżeli gromadzenie majątku⁷⁹. Prorok głosił hasła równości społecznej, a lokalna oligarchia czerpała znaczny dochód z wizyt pielgrzymów w świątyni Al-Ka'ba⁸⁰.

Źródłem, z którego czerpano wzorce postępowania w nowej społeczności muzułmańskiej był Koran, traktowany jako archetyp Konstytucji o konfesyjnym charakterze. Początkowo święta księga islamu występowała w formie ustnej, dopiero około 20 lat po śmierci Mahometa została spisana za poleceniem jednego z Kalifów Prawowiernych. Koran jest słowem objawionym przez Boga, dlatego Mahomet, który był niepiśmienny, nie jest uważany ani za autora ani za edytora świętej księgi islamu⁸¹.

Koran jest podzielony na sury mekkańskie i medyńskie, z przewagą tych pierwszych. Początkowo był ustną księgą o teologicznym charakterze, ponieważ sury mekkańskie dotyczyły spraw filozoficznych, religijnych, eschatologicznych. Od czasów przebywania Mahometa w Medynie powstają sury medyńskie, zawierające przepisy prawne i określające sposób urzędzenia życia codziennego. Tak powstała księga stała się podstawą nowego państwa teokratycznego⁸².

Wartym podkreślenia jest, że początkowo idee głoszone przez Mahometa nie przynosiły mu szerokiego grona zwolenników, za wyjątkiem bardzo bliskiej rodziny i znajomych. Przełomowym momentem dla doktryny proroka było pozyskanie autorytetu w osobie Abu Bakra, przyszłego teścia. Abu Bakr zajmował się kupiectwem i był jedną z najbardziej szanownych osób w Mekce. Za jego pośrednictwem Mahomet pozyskał kolejnych zwolenników, którzy przychylni się namowom Abu Bakra, w tym późniejszego kalifa, Usmana⁸³. Warto dodać, że dokonała się w tym czasie ewolucja stosunków społecznych. Ogniwem spajającym grupę nie było już wspólne pochodzenia, a wspólna wiara⁸⁴.

⁷⁸ L. Winowski, *Państwo islamu...*, op. cit., s. 18.

⁷⁹ A. Scarabel, *Islam*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004, s. 26-27.

⁸⁰ R. Markowski, *Element władzy centralnej w strukturze społeczności muzułmańskiej*, Nurt SVD, wyd. 13, Wydawnictwo Księży Werbistów, 2013, s. 15.

⁸¹ J. L. Esposito, *What everyone needs to know about Islam*, Oxford University Press, Oxford 2012, s. 9.

⁸² M. Samojedny, *Klasyczny model...*, op. cit., s. 180.

⁸³ A. M. Delcambre, *Mahomet...*, op. cit., s. 38-39.

⁸⁴ L. Winowski, *Państwo islamu...*, op. cit., s. 20.

Zdominowana przez ród Kurajszytów Mekka nie pozostawiała Mahometowi dużego pola do działania, a zwłaszcza po jego zakwestionowaniu tamtejszego status quo. Wydaje się, że prorok poszukiwał miejsca, w którym mógłby odegrać znaczącą rolę, na co wskazują nieudane rozmowy z miastem At-Taif. Idealnym miejscem do ujawnienia jego politycznych predyspozycji okazał się Yatrib (późniejsza Medyna), miasto zdominowane przez plemiona arabskie i żydowskie, walczące o dominację. W wyniku potajemnych negocjacji z plemionami arabskimi doszło do zawarcia umowy w Akabie, sytuujące pozycję Mahometa jako arbitra w Medynie⁸⁵. Hidżra, rozumiana jako emigracja Mahometa ze swoimi wyznawcami z Mekki do Medyny, rozpoczęła nową erę islamu, która niekoniecznie była ucieczką przed niesprzyjającą ludnością Mekki. Hassan Ali Jamsheer zauważa, że emigracja mogła być w pełni świadomym wyborem proroka, dającym okazję do zerwania z dawnym systemem społeczno-politycznym i zakorzenionymi wartościami⁸⁶. Emigracja do Medyny była jednym z dwóch instrumentów, za pomocą których Mahomet dążył do ekspansji swoich idei. Drugim instrumentem był dżihad, rozumiany jako obrona wartości islamu. Obydwa instrumenty stały się obowiązkami każdego muzułmanina⁸⁷.

Okres działalności Mahometa w Medynie jest opisywany w historii islamu jako początek kreowania proroka jako przywódcy politycznego. Mahomet zobowiązał się do zapanowania nad lokalną społecznością, która była bardzo zróżnicowana i składała się z: muzułmanów, którzy przybyli z Mahometem, muzułmanów-konwertytów, żydów, politeistów oraz obłudników⁸⁸. Środkiem do celu było ustanowienie Konstytucji Medyńskiej. Wydaje się, że dokument powstawał cyklicznie, o czym świadczy chociażby naprzemienne używanie nazw Yatrib i Medyna w tekście. Jest to jeden z pierwszych dokumentów powstałych w świecie islamu⁸⁹.

Konstytucja Medyńska, określana czasem Konstytucją Medyneńską, jest krótkim dokumentem składającym się z preambuły oraz ośmiu powiązanych ze sobą części, każda oznaczona literami alfabetu (od A do H). Jej założeniem było regulowanie praw społeczności zamieszkujących Medynę: arabskiej i żydowskiej oraz zapewnienie sprawiedliwości. Konstytucja składała się z porozumień zawartych pomiędzy różnymi grupami społecznymi, w ewentualnym sporze dając przewagę muzułmanom. W tym

⁸⁵ *Ibidem*, s. 20.

⁸⁶ H. A. Jamsheer, *Jedność arabska...*, op. cit., s. 50.

⁸⁷ *Ibidem*, s. 49-51.

⁸⁸ Obłudnik inaczej munafik jest tu rozumiany jako ówczesny mieszkaniec Medyny, który pozornie przyjął islam, będąc tak naprawdę mu obojętnym. Munafik często określany jest jako hipokryta. J. Danecki, *Kultura islamu...*, op. cit., s. 151.; H. A. Jamsheer, *Jedność arabska...*, op. cit., s. 65.

⁸⁹ J. Danecki, *Konstytucja medyńska*, „Przegląd Religioznawczy”, 1/167, 1993, s. 2.

samym miejscu w dokumencie wspomina się o równości i poszanowaniu innych wspólnot religijnych, propozycję włączenia żydów do ummy, a nawet szacunek dla ich wiary. Ponadto, Medyna staje się miejscem świętym dla wszystkich stron konstytucji⁹⁰. W Konstytucji Medyńskiej wyraźnie podkreśla się obowiązek płacenia podatków na rzecz gminy, które są przekazywane na ochronę miasta czy koszty związane z podbojami. Na społeczność nałożony jest obowiązek występowania przeciwko wielobóstwu i przeciwko najeźdźcom, którzy atakują kogoś z członków społeczności.

Ostatnią i rozstrzygającą instancją sporów jest Bóg i Mahomet, czyniąc go tym samym centralną jednostką tej struktury społeczno-politycznej. Dla Józefa Bielawskiego istotnym w tym okresie jest połączenie funkcji religijnej z funkcją polityczną⁹¹. Rafał Markowski określił ten typ zorganizowania społeczności w Medynie jako federacji różnych grup, społecznych i religijnych, pod przewodnictwem proroka Mahometa. Zauważył, że prorok skupiał w swoich rękach władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Zaznaczył, że władza ustawodawcza należała do Boga, ale jej wyrazicielem był Mahomet⁹². Dla Anny Zasuń Mahomet był klasycznym przykładem władcy absolutnego⁹³. Z kolei Artur Ławniczak uważa, że sposób zorganizowania władzy w gminie muzułmańskiej można określić jako monokrację. Twierdzi, że taki ustrój zbliża gminę muzułmańską do monarchii, ale de facto nią nie jest z uwagi na egalitarność społeczeństwa. Zwraca uwagę, że prorok szerzył poglądy, które zmniejszały różnice społeczne⁹⁴.

Plemiona żydowskie nie chciały się włączyć w organizację nowej gminy. Prorok próbował zjednać sobie żydowską społeczność poprzez ustanowienie obowiązku odbywania modlitwy w każdą sobotę (w judaizmie dzień szabatu), trzy razy dziennie oraz w kierunku Jerozolimy⁹⁵. Niemożność porozumienia się Mahometa z plemiona żydowskimi skutkowało ich wypędzeniem z Medyny w 624 roku. Mahomet pozbył się związków łączących społeczność żydowską z muzułmańską: zmienił kierunek modlitwy w stronę Mekki, którą od tej pory odmawia się pięć razy dziennie, a dniem świętym ustanowił piątek. Od tego momentu za podstawę włączenia jednostki do ummy uznawano jej zasługi dla islamu. Społeczność dzieliła się na: emigrantów, pomocników i towarzyszy. Jak

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ J. Bielawski, *Islam, religia państwa i prawa*, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1972, s. 24.

⁹² R. Markowski, *Element władzy centralnej...*, op. cit., s. 19-20, 24.

⁹³ A. Zasuń, *Polityczny islam...*, op. cit., s. 194.

⁹⁴ A. Ławniczak, *Islamskie formy ustrojowe: sultanaty, emiraty, szejkanaty* [w:] A. Rothert, J. Szymanek, A. Zięba (red.) *Zmiany polityczne w państwach arabskich. Wybrane zagadnienia ustrojowe*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2012, s. 67.

⁹⁵ R. Markowski, *Element władzy centralnej...*, op. cit., s. 18.

zauważa Janusz Danecki był to początek „transformacji społecznej ze społeczeństwa plemiennego do państwa teokratycznego”⁹⁶.

Warto podkreślić, że brak akceptacji ze strony Żydów, konflikt z rodzinną Mekką, nasilał problem czysto pragmatyczny, a mianowicie problem materialny Mahometa i jego wyznawców. Był to powód wystąpień zbrojnych przeciwko Żydom i Kurajczytom w Mekce, w celu uzyskania łupów⁹⁷. Stoczono wiele bitew, w tym ważną bitwę pod Badru⁹⁸. Autorytetu przysporzyło Mahometowi zwycięstwo podczas obrony Medyny⁹⁹. Mahomet zdobył Mekkę i aby nadać temu wydarzeniu odpowiednią rangę, przekształcił świątynię Al-Ka’ba w świątynię muzułmańską, usuwając z niej posąжки bóstw charakterystyczne dla arabskiego politeizmu¹⁰⁰. Prorok został uznany jako przywódca gminy muzułmańskiej¹⁰¹.

Mahomet umarł w największym rozkwicie gminy muzułmańskiej. Leszek Winowski zauważa, że działalność Mahometa zmierzała do utworzenia nowej religii i nowej struktury społeczno-politycznej, ale przez nieznamość pojęć „państwo” i „kościół” doszło do ich zespolenia¹⁰². Prorok pomimo szerokiego grona współtowarzyszy podejmował decyzje arbitralnie. Nie posiadał rady z którą konsultowałby swoje decyzje czy prosił o ich akceptację. Mahomet swojej władzy nie dzielił z nikim, dlatego jego śmierć była kolejnym rozdziałem w historii islamu, kto i na jakich zasadach będzie kierował powstałą gminą muzułmańską¹⁰³.

Bezpośredni okres po śmierci Mahometa był czasem niespokojnym. Dla jednych nierozwiązana zostawała kwestia sukcesji, a dla drugich z chwilą śmierci proroka przestawała obowiązywać jakakolwiek umowa zawarta za jego życia. Według relacji, Mahomet głosił, że po nim nastąpią rządy kalifów, następnie rządy emirów, królów, a na końcu despotów¹⁰⁴. Prorok nie wskazał kto ma po nim przejąć przewodnictwo w gminie muzułmańskiej¹⁰⁵. Charakterystyczną praktyką dziedziczenia władzy w klanach rodowych było przekazywanie władzy z ojca na syna¹⁰⁶.

⁹⁶ J. Danecki, *Podstawowe...*, op. cit., s. 28-29.

⁹⁷ L. Winowski, *Państwo islamu...*, op. cit., s. 23-24.

⁹⁸ Mahomet twierdził, że zwycięstwo w bitwie pod Badru było spowodowane wsparciem ze strony Allaha, co jednocześnie potwierdzałoby słuszność decyzji proroka., J. Bielawski, *Islam*, Wydawnictwo Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1980, s. 52.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 34.

¹⁰⁰ J. Danecki, *Podstawowe...*, op. cit., s. 30-31.

¹⁰¹ R. Markowski, *Element władzy centralnej...*, op. cit., s. 22.

¹⁰² L. Winowski, *Państwo islamu...*, op. cit., s. 32.

¹⁰³ M. Samojedny, *Klasyczny model...*, op. cit., s. 182.

¹⁰⁴ A. Zasuń, *Polityczny islam...*, op. cit., s. 195-196.

¹⁰⁵ J. Bielawski, *Islam, religia...*, op. cit., s. 185.

¹⁰⁶ J. D. Sourdel, *Cywilizacja islamu*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1980, s. 42-43.

Po śmierci przywódcy islamu wykrystalizowały się dwa stanowiska dotyczące przyszłego modelu władzy. Pierwsza z nich, tradycyjna, sunnicka, opierała się na koncepcji osoby najbardziej kompetentnej, która przysłużyła się islamowi i gminie muzułmańskiej. Nawiązywała do czasów Beduinów, gdzie zwyczajowo przywódca był wybierany przez grupę. Druga, opozycyjna szyicka, podkreślała, że najważniejszymi przymiotami określającymi następcę jest jego spokrewnienie z Mahometem. Wedle relacji Mahomet podczas pielgrzymki pożegnalnej do Mekki miał powiedzieć, że jego zięć Ali (mąż córki Fatimy) będzie protektorem wszystkich muzułmanów. Dla szyitów, którzy obok sunnitów, są drugim najważniejszym odłamek islamu, jest to wystarczający argument za uznaniem Alego jako najwłaściwszego kalifa i faktycznego spadkobiercę dorobku proroka¹⁰⁷. Poza Alim, nie uznają żadnych innych kalifów za prawowiernych. By odróżnić się od sunnitów, utworzyli pojęcie imama i imamatu jako synonimicznych do pojęcia kalifa i kalifatu. Imam, ponadto, jest też osobą znającą prawo muzułmańskie. U szyitów imamami są wszyscy potomkowie Alego, których w zależności od odłamu uznaje się czterech, siedmiu lub dwunastu. Najpopularniejszy jest jednak odłamek dwunastkowców, którzy wierzą w tajemnicze zniknięcie ostatniego z nich, nazywanego mahdim. W tradycji szyickiej, nawiązującej do mistycyzmu, mahdi jest uznawany za zbawcę ludzkości, który przybędzie na świat w czasach ostatecznych¹⁰⁸.

Pierwszy władca, który objął funkcję po śmierci Mahometa przyjął tytuł kalifa na oznaczenie muzułmańskiego wodza z przysługującą mu władzą religijną oraz polityczną¹⁰⁹. Artur Ławniczak zauważa, że w pierwszych wyborach na funkcję kalifa liczyła się przede wszystkim umiejętność przewodzenia grupie muzułmańskiej, co podkreśla monokratyczny charakter sprawowania władzy. Mniej istotne były osobiste koneksje z Mahometem¹¹⁰.

Wraz z instytucją kalifa powstał twór polityczny w postaci kalifatu. Bernard Lewis zauważa, że tytuł kalifa może być rozumiany za równo jako następca następcy, w rozumieniu tego który wcześniej był wysłany do ludzi (Mahomet) lub jako bezpośredni zastępca Boga¹¹¹. Po śmierci proroka gminą muzułmańską przewodziło kolejno czterech kalifów, którzy w historii islamu uważani są za Kalifów Sprawiedliwych. Wśród nich

¹⁰⁷ J. Hauziński, *Burzliwe dzieje Kalifatu Bagdadzkiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993, s. 13.

¹⁰⁸ J. Danecki, *Kultura islamu...*, op. cit., s. 94.

¹⁰⁹ M. M. Dziekan (red.), *Arabowie. Słownik encyklopedyczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 228.

¹¹⁰ A. Ławniczak, *Islamskie formy...*, op. cit., s. 72.

¹¹¹ B. Lewis, *Muzułmański Bliski Wschód*, Wydawnictwo Marabut, Gdańsk 2003, s. 56.

należy wymienić, w kolejności panowania: Abu Bakra, Umara, Usmana oraz Alego, którzy rządili z woli większości muzułmanów. Janusz Danecki podkreśla, że sposób sprawowania władzy przez Kalifów Sprawiedliwych jest okresem godnym naśladowania dla następnych władców oraz powszechnie respektowanym przez muzułmanów¹¹².

Po epoce Kalifów Sprawiedliwych kalifat podlegał ewolucji na przestrzeni lat. Ojczyzną kalifatu jako organizmu państwowego była Mekka, a w późniejszych latach siedzibą tą stały się kolejno: Damaszek, Bagdad, Kair, Kordoba, Marrakesz, Sztambuł. Kalifatem rządziły kolejno dynastie: Ummajjadów, Abbasydów, Fatymidów, Almohadów oraz Osmanów¹¹³. Po okresie sprawowania władzy przez Kalifów Sprawiedliwych nastąpił okres dziedzicznego kalifatu, który wprowadził pierwszy kalif reprezentujący dynastię Ummajjadów, Mu'awijja¹¹⁴. Przywódca podważał wybór Alego na kalifa i prowadził z nim oficjalny spór, który doprowadził do negacji władzy i samozwańczego ogłoszenia się kalifem przez Mu'awijję. W kolejnym roku Ali został zabity, co rozpoczęło oficjalne rządy Mu'awijji¹¹⁵. Nowy kalif musiał zmierzyć się ze spadkobiercami Alego, Hasanem i Husajnem¹¹⁶. O ile pierwszy nie był zainteresowany władzą, o tyle drugi posiadał o wiele większe aspiracje. Husajn odwoływał się do dorobku swojego ojca, ale nieoczekiwana śmierć w bitwie pod Karbalą przerwała jego plany, jednocześnie czyniąc Husajna bohaterem dla szyickiego odłamu islamu. Brak przeszkód w postaci Hasana i Husajna ułatwiło Mu'awijji rządy, desygnując na następcę swojego syna i jednocześnie rozpoczynając okres dziedzicznego kalifatu. Wartym podkreślenia w historii islamu była postać kalifa Abd al-Malika, który dokonał reorganizacji wojska, ogłosił język arabski językiem urzędowym oraz wprowadził monetę arabską¹¹⁷.

Po dynastii Ummajjadów, która upadła w Chorasamie, nastąpiły czasy rodu Abbasydów. Pozornie zakończone rządy dynastii Ummajjadów odrodziły się za sprawą Abd ar-Rahmana I, który stworzył kalifat w Kordobie, opozycyjny do kalifatu Abbasydów¹¹⁸. Ród Abbasydów bardzo mocno podkreślał swoje pochodzenie, tłumacząc, że jeden z ich przodków był stryjem Mahometa. Dynastia traciła swoje poparcie (głównie

¹¹² J. Danecki, *Kultura islamu...*, op. cit., s. 109-110.

¹¹³ M. M. Dziekan (red.), *Arabowie...*, op. cit., s. 228.

¹¹⁴ Idea dziedzicznego kalifatu nawiązywała do sposobu wyboru przewodniczącego plemienia, który zawsze pochodził z danego rodu., A. Zasuń, *Polityczny islam...*, op. cit, 204.

¹¹⁵ J. Danecki, *Kultura islamu...*, op. cit., s. 142.

¹¹⁶ Wnukowie Mahometa, którzy dali początek kolejnym liniom rodu. Potomkowie Hasana przyjmowali tytuł szarifa, natomiast potomkowie Husajna przyjmowali tytuł szejda. *Ibidem*, s. 180.

¹¹⁷ J. Danecki, *Podstawowe...*, op. cit., s. 44.

¹¹⁸ W. Psurek, *Kalifat i współczesna próba jego reaktywacji*, Nurt SVD, wyd. 17, Wydawnictwo Księży Werbistów, 2017, s. 60.

szytów) z uwagi na ściśle związki z dorobkiem kulturalnym Persów. Istotnym dokonaniem Abbasydów było stworzenie bardzo lojalnego wojska oraz wykształcenie kultury muzułmańskiej. Nieodłącznym elementem kalifatu była jego teokratyczność, co sprawia że władza religijna kalifa była niejako niezbywalna. Artur Ławniczak zaznacza, że kalif zawsze był przywódcą o charakterze duchownym, nawet gdyby został częściowo lub całkowicie pozbawiony władzy świeckiej, co miało miejsce podczas rządów Abbasydów i ich niemożności sprawowania władzy w Egipcie¹¹⁹.

W końcowym etapie rządów dynastii Ummajjadów, a w początkach rządów Abbasydów zmieniła się rola kalifa. Od tej pory był zastępcą Boga, a nie tylko następcą Proroka. Status kalifa był równorzędny statusowi proroka, co dawało władcy boski autorytet. Kalif się stał się pierwszą instytucją islamu o charakterze imperialnym z podległym mu aparatem administracyjnym¹²⁰. Z kolei w późniejszych latach panowania dynastii Abbasydów doszło do prób powrotu do pierwotnego islamu, skonsolidowano główne szkoły prawa islamu, przeciwstawiając się monarchicznemu stylowi rządów Ummajjadów. Głoszone hasła nie były realizowane i jak zaznacza Anna Zasuń, kalif był w tym czasie „autokratą w stylu bliskowschodnim”.

Pomiędzy X a XII wiekiem Abbasydzi nie rządzili w pełni samodzielnie, oddając część władzy emirom, a następnie sułtanom. Funkcja emira była zawężona do spraw cywilnych oraz wojskowych. Niejednokrotnie emirowie mieli jeszcze bardziej zawężony zakres władzy, tylko do spraw wojskowych lub tylko do spraw podatkowych. Zazwyczaj emir był samodzielnym władcą na określonej części kalifatu. Z tego względu emirat można rozumieć jako rodzaj państwowości, ale zdecydowanie o nieimperialnym charakterze. Immanentną cechą emiratu jest jego arabsko-muzułmańska specyfika, ponieważ jest to forma ustrojowa występująca tylko w świecie arabskim¹²¹. Z kolei sułtanami określali się Turcy seldżuccy podkreślając swoją władzę i odróżniając się od władzy kalifa, który w tym czasie sprawował tylko religijne przewodnictwo. Zasadniczą różnicą pomiędzy kalifatem a sułtanatem był tylko świecki charakter tego drugiego¹²².

Istotnym wydaje się podkreślić, że w czasach panowania wspomnianych dynastii instancją odwoławczą o charakterze prawnym był Koran, nie zaś Konstytucja Medyńska.

¹¹⁹ A. Ławniczak, *Islamskie formy...*, op. cit., s. 75.

¹²⁰ A. Zasuń, *Polityczny islam...*, op. cit., s. 205.

¹²¹ J. Danecki, *Kultura islamu...*, op. cit., s. 69.

¹²² *Ibidem*, s. 177.

Ta druga, z uwagi że powstała przed spisaniem świętej księgi, nie była traktowana jak „święte prawo muzułmańskie”¹²³.

Przedstawiona historia kształtowania się państwowości na Bliskim Wschodzie pozwala zauważyć, że w toku historii w tym regionie ukształtowały się różne formy ustrojowe, tak odległe od europejskiego podziału na republiki i monarchie. Wśród arabskich form ustrojowych na Bliskim Wschodzie można wymienić: kalifaty, emiraty, imamaty, sułtanaty, których zdecydowaną cechą wspólną była i jest ich monokratyczność. Charakterystyczne przenikanie sacrum i profanum w islamie powoduje, że przywódcy polityczni państw islamskich poszukiwali rad prawnych w Koranie pozwalających na rozwiązanie aktualnych problemów politycznych¹²⁴. Warto zauważyć, że dla muzułmanów odłamu sunnickiego tak naprawdę prawdziwie islamski system polityczny zakończył się w 1924r. wraz z upadkiem ostatniego kalifatu. Obecne ustroje na Bliskim Wschodzie są pewną namiastką historycznego zorganizowania państwa na wzór gminy Mahometa¹²⁵. Pewnym elementem namiastkowości jest także występowanie świeckich konstytucji w krajach islamskich wskazując jednocześnie, że sposób organizowania państwa jest zupełnie inny od państwa zorganizowanego przez Mahometa¹²⁶. Anna Zasuń zauważa, że kalifat można podzielić na trzy okresy, które odpowiadają trzem czystym typom sprawowania władzy w koncepcji Maxa Webera. Poczynając od legitymizacji charyzmatycznej na oznaczenie czasów działalności Mahometa, legitymizacji tradycyjnej podczas panowania Kalifów Sprawiedliwych oraz legitymizacji legalnej od momentu rozrostu administracji kalifatu¹²⁷.

1.3. Czynniki stabilności i czynniki zmiany w arabskich monarchiach

Czynniki stabilizacji i zmiany w ustrojach monarchicznych Bliskiego Wschodu są przeważnie ujmowane z perspektywy dwóch okresów czasowych, a mianowicie po wydarzeniach Arabskiej Wiosny oraz przed jej rozpoczęciem. Okres przed Arabską Wiosną jest ujmowany szeroko, od uzyskania niepodległości przez państwa arabskie aż do 2011 roku. Autorzy dokonują różnego doboru państw, poczynając od analiz monarchii i republik na Bliskim Wschodzie, poprzez monarchie Zatoki Perskiej oraz wszystkie

¹²³ Koran w swej strukturze nie jest bogaty w przepisy o charakterze prawnym, ale jest otoczony aurą autorytetu świętej księgi. Ławniczak A., *Geneza Konstytucji*, Uniwersytet Wrocławski, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wrocław 2015, s. 166.

¹²⁴ A. Ławniczak, *Geneza Konstytucji...*, op. cit., s. 157.

¹²⁵ A. Ławniczak, *Islamskie formy...*, op. cit., s. 81-82.

¹²⁶ A. Ławniczak, *Geneza Konstytucji...*, op. cit., s. 162.

¹²⁷ A. Zasuń, *Polityczny islam...*, op. cit., s. 202-203.

monarchie arabskie. W analizach można dostrzec pewne elementy wspólne: autorzy zwracają uwagę na kluczowy czynnik jakim jest obecność surowców naturalnych, których dystrybucja zapewnia przywódcom arabskim stabilną pozycję. Podkreślają wartość współpracy między monarchiami po 2011 roku, która może stać się w przyszłości swoistym sojuszem w obronie systemu monarchicznego w regionie. Ważnym spostrzeżeniem autorów jest ostatecznie przyznanie mniejszej wagi kulturze politycznej, religii oraz instytucjom politycznym i nie postrzeganie tych czynników jako jedynych gwarantów trwałości arabskich monarchii.

Historia Bliskiego Wschodu pokazuje, że „monarchia” jako typ ustroju politycznego nie jest niezmienna, stabilna i trwała, o czym świadczy szereg upadłych monarchii tego regionu. Były to kolejno: Egipt (1952r.), Tunezja (1957r.), Irak (1958r.), Północny Jemen (1962r.), Libia (1969r.), Afganistan (1973r.) oraz Iran (1979r.). Od końca XX wieku do początku XXI wieku możemy mówić o stabilizującej roli monarchii w regionie bliskowschodnim. Poniżej zostaną przedstawione różne podejścia do kwestii czynników stabilizujących oraz czynników zmiany w ustrojach monarchicznych Bliskiego Wschodu.

Aby spojrzeć na kwestię stabilności czy zmiany w monarchiach bliskowschodnich, należy uprzednio dokonać klasyfikacji samych monarchii, ale w odniesieniu do okresu Arabskiej Wiosny. Wydarzenia Arabskiej Wiosny, oprócz przemian społeczno-politycznych w regionie bliskowschodnim, doprowadziły do wzmożonej ilości publikacji naukowych, w których zastanawiano się nad przyczynami stabilności państw o ustroju monarchicznym.

Amerykańscy politolodzy Sean L. Yom oraz F. Gregory Gause dokonują podziału monarchii Bliskiego Wschodu na trzy kategorie. Punktem odniesienia do dokonania takiego podziału były wydarzenia Arabskiej Wiosny. Autorzy dokonują podziału monarchii ze względu na ilość protestów w kraju oraz ilość żądań, które zgłaszało społeczeństwo¹²⁸.

- Arabia Saudyjska, Katar, Oman oraz Zjednoczone Emiraty Arabskie – w tych krajach pojawiła się mała lub znikoma ilość protestów i żądań
- Jordania, Kuwejt, Maroko – w tych krajach protesty przybrały rozmiary średniego zasięgu, a społeczeństwo zgłaszało umiarkowane żądania

¹²⁸ S. L. Yom, F. G. Gause III, *Resilient Royals: How Arab Monarchies Hang On*, “Journal of Democracy”, Volume 23 (4), 2012, s. 74.

- Bahrajn – w tym kraju pojawiła się duża ilość protestów, społeczeństwo wystosowało radykalne żądania

Pomimo zróżnicowanej reakcji monarchii arabskich na wydarzenia Arabskiej Wiosny, wspomniane państwa nie zmieniły i nie podważyły swojego ustroju politycznego, co pozwala na postawienie pytania: jakie czynniki sprawiają, że monarchiczne systemy polityczne są stabilne i trwają? W nauce, przed wydarzeniami Arabskiej Wiosny, dominowało podejście, że czynnikami stabilizującymi mogą być kultura polityczna oraz instytucje polityczne. Prezydenci arabskich republik musieli zdobywać swoje poparcie biorąc udział w wyborach, natomiast arabscy monarchowie zyskiwali uznanie dzięki religii, która legitymizowała ich pozycję, przywiązaniu do wartości plemiennych i zasadom dziedziczenia. Dzięki temu arabscy władcy byli bliżej społeczeństwa niż przywódcy republik. Arabscy monarchowie zajmowali istotne miejsce w systemie politycznym, przez co mieli możliwość wpływania na decyzje ekonomiczno-polityczne państwa w celu uspokajania nastrojów społecznych. Pozycja arabskich monarchów była przez to bardzo wygodna, ponieważ ich polityka nie była kontestowana przy okazji każdego kolejnych wyborów. Pomimo tego Sean L. Yom, F. Gregory Gause podważają argument jakoby kulturowa legitymacja oraz obecność instytucji politycznych były wystarczające do zapewnienia stabilności monarchii arabskich. Na poparcie swojej tezy przytaczają przykłady arabskich państw, w których system monarchiczny został obalony: Egipt, Tunezja, Irak, Północny Jemen, Libia, Afganistan, a także Iran¹²⁹. Warto zwrócić uwagę, że autorzy przywołują przykłady monarchii, które upadały w ubiegłym wieku (Iran zmienił swój ustrój z monarchicznego na republikański w 1979r.). Mówimy tu więc o czasach postkolonialnych. Chociaż po zakończeniu Arabskiej Wiosny żadna z monarchii bliskowschodnich nie upadła, wydaje się że okres postkolonialny jest zbyt odległy, aby można było jednoznacznie za autorami artykułu odrzucić kulturę polityczną i instytucje polityczne jako czynniki stabilizujące system monarchiczny. Sean L. Yom, F. Gregory Gause wymieniają trzy czynniki, które są kluczowe dla trwałości bliskowschodnich, monarchicznych systemów politycznych w kontekście Arabskiej Wiosny. Czynnikiem stabilizującym są: koalicje przekrojowe, czynsze i opłaty oraz wsparcie zagranicznego patrona (USA, Francja, Arabia Saudyjska).

¹²⁹ *Ibidem*, s. 77.

Pierwszy z czynników, który wymieniają autorzy to koalicje przekrojowe czyli poszukiwanie sojuszników monarchii, którzy nie tylko udzielą arabskim władcom wsparcia, ale też będą odpierać ataki skierowane w stronę rządzących podczas potencjalnego kryzysu. Arabscy władcy niejednokrotnie poszukują sojuszy z wewnętrznymi grupami monarchii, mając świadomość że prowadzenie polityki na zasadzie represji ma swój kres. Utrzymywanie lojalności różnych grup wobec panującego reżimu wiąże się z dystrybucją finansową. Nie jest to jedyny i pewny gwarant stabilności, ale skutecznie osłabia chęć kontestowania panującego systemu w obawie, że korzyści otrzymywane za panowania kolejnego władcy nie byłyby już tak znaczące. Tym co pozwala arabskim władcom na utrzymywanie długofalowych sojuszy oraz poparcia obywateli są w głównej mierze dochody z eksploatacji ropy naftowej i gazu ziemnego, co jest przez autorów artykułu zaznaczane jako drugi czynnik stabilizacyjny. Niemniej, istotnym wydaje się podkreślić, że nie wszystkie monarchie Bliskiego Wschodu są bogate w złoża surowców naturalnych. O ekonomicznym dobrym usytuowaniu mogą mówić monarchie Zatoki Perskiej, do których Sean L. Yom, F. Gregory Gause zaliczają cztery z nich: Arabię Saudyjską, Katar, Kuwejt oraz Zjednoczone Emiraty Arabskie. Niewątpliwe bogactwo surowców naturalnych jest dla tych państw czynnikiem stabilizacyjnym. Zasoby finansowe pozwoliły poradzić sobie z problemami wewnętrznymi monarchii podczas Arabskiej Wiosny. W tym czasie Arabia Saudyjska przeznaczyła 130 miliardów dolarów na tworzenie nowych miejsc pracy oraz wzrost wynagrodzeń. Kuwejt zapewnił każdemu obywatelowi 3500 dolarów oraz żywność na cały rok, co kosztowało państwo 5 miliardów dolarów. Katar wprowadził powszechne podwyżki dla kadry urzędniczej oraz wojskowej. Zamożne kraje Zatoki Perskiej nie pozostawiły bez pomocy swoich sąsiadów. I tak, Bahrajn oraz Oman, kraje o znacząco mniejszych ilościach surowców naturalnych, zostały wsparte funduszem pomocowym opiewającym na kwotę 20 miliardów dolarów. Dzięki funduszom Oman przyczynił się do zwiększenia zatrudnienia w swoim kraju. Istotnym czynnikiem stabilizującym wydają się być oczywiście dobre relacje z państwami Zatoki Perskiej oraz przynależność do Rady Współpracy Zatoki Perskiej¹³⁰. Całkowicie pozbawione ropy naftowej oraz gazu ziemnego są Maroko oraz Jordania. Mimo braku przynależności do Rady Współpracy Zatoki Perskiej kraje mogły liczyć na mniejszą pomoc

¹³⁰ Rada Współpracy Zatoki Perskiej – organizacja założona w 1981r. celem ściślejszej współpracy pomiędzy krajami regionu Zatoki Perskiej. Członkostwo w Radzie posiadają: Arabia Saudyjska, Katar, Kuwejt, Oman, Bahrajn, Zjednoczone Emiraty Arabskie. Jordania oraz Maroko złożyły formalną prośbę o przystąpienie do Rady. Członkostwo jest w trakcie negocjacji.

finansową ze strony Arabii Saudyjskiej, Kuwejtu, Kataru oraz Zjednoczonych Emiratów Arabskich. Finansowa pomoc była szacowana na około 5 miliardów dolarów, co pozwoliło dla przykładu Jordanii uniknąć deficytu budżetowego. Autorzy zaznaczają, że jeśli te dwa czynniki nie zostaną zrealizowane to monarchie mogą liczyć na ostatni czynnik czyli wsparcie ze strony zagranicznego partnera: USA czy Francji. Kraje te służą pomocą na płaszczyźnie dyplomatycznej, ekonomicznej i militarnej. Paryż był szczególnie zaangażowany we współpracę z Marokiem, jako byłej kolonii francuskiej mającej wiele wspólnego na płaszczyźnie historyczno-kulturalnej. Po wycofaniu się Wielkiej Brytanii z regionu bliskowschodniego, strażnikiem regionu stał się Waszyngton, którego bazy wojskowe znajdują się w większości monarchii arabskich Zatoki Perskiej¹³¹.

Kilka lat później Sean L. Yom w artykule „Collaboration and community amongst the Arab Monarchies” opisuje jak po 2011 roku doszło do wzmożonej współpracy monarchii arabskich, a przez to do stabilizacji monarchii jako systemu politycznego. Jednym z przejawów współpracy monarchii arabskich była chęć włączenia Maroka oraz Jordanii do państw członkowskich Rady Współpracy Państw Zatoki Perskiej. Niegdyś sojusz państw Zatoki Perskiej, skupionej wokół celów zapewnienia bezpieczeństwa, miał stać się niepisany szerszym sojuszem w celu obrony systemu monarchicznego. Kolejnym argumentem za wzmożoną współpracą było finansowanie Jordanii oraz Maroka przez inne bogate państwa Zatoki Perskiej po wydarzeniach Arabskiej Wiosny. Nie znajdowano powodów dlaczego miałyby dojść do takiej współpracy, ponieważ ani jordańskie ani marokańskie siły militarne nie są na tyle silne, by w przyszłości miały odwdzięczyć się pomocą za otrzymane wsparcie finansowe. Kluczowym powodem tej decyzji była chęć odbudowy idei rojalistycznej wśród monarchii arabskich. Innym przejawem współpracy arabskich przywódców po 2011 roku jest „cross policy” czyli polityka tłumienia głosów obywateli wewnątrz kraju, którzy odważyliby się krytykować publicznie inne monarchie. W tym celu dokonano rewizji prawa w zakresie antyterroryzmu, a także wprowadzono monitoring oraz cenzurę w mediach społecznościowych¹³². Sygnatariuszami dokumentu Porozumienie na Rzecz Bezpieczeństwa w 2012 roku były wszystkie kraje członkowskie Rady Współpracy Zatoki Perskiej, a także Jordania oraz Maroko. Dokument miał na celu ochronę interesów monarchii arabskich i zobowiązywał ich sygnatariuszy do

¹³¹ S. L. Yom, F. G. Gause III, *Resilient Royals...*, op. cit., s. 81-84.

¹³² S. Yom, *Collaboration and Community amongst the Arab Monarchies*, The Project on Middle East Political Science, 2016

przeciwstawiania się wszystkim głosom, które zakłócałyby spokój wewnętrzny pozostałych monarchii¹³³.

Stabilnością monarchii arabskich zajmował się także amerykański naukowiec, Victor Menaldo. Zauważył, że region monarchii bliskowschodnich jako systemów politycznych jest dobrze przystosowany do odpierania ataków, które miałyby zakłócić ich polityczny porządek. Autor podkreśla, że monarchie nie były pozbawione rewolucji i niepokoju, a Arabska Wiosna nie jest w tym wypadku wydarzeniem wyjątkowym. Po 1950 roku dla arabskich monarchii szczególnie dotkliwymi latami były: 1955-1957 oraz 1972-1975. Victor Menaldo zastanawia się nad przyczynami trwałości arabskich monarchii i dochodzi do konstatacji, że te państwa wytworzyły specjalną kulturę polityczną, która pomaga im przetrwać niepokoje. Na wspomnianą kulturę polityczną składają się według autora: spisane konstytucje, instytucje polityczne, islamistyczne zasady oraz nieformalne normy¹³⁴. Te czynniki złożyły się na tak zwaną monarchiczną kulturę polityczną, która oznaczała że region autorytarnych monarchii bliskowschodnich stał się dobrze działającym systemem dystrybucji i samonapędzających się ograniczeń władzy wykonawczej. Monarchowie zyskali legitymację, umocnił się ich autorytet, dzięki któremu zaczęli prowadzić politykę stabilności.

Victor Menaldo w swojej analizie przywołuje tezę amerykańskiego politologa Michaela Herba dotyczącą trwałości monarchii arabskich, według którego o trwałości bliskowschodnich monarchii decydują więzy rodzinne wewnątrz arabskich rodzin królewskich. Zinstytucjonalizowane metody rywalizacji prowadzą do walki o władzę pomiędzy poszczególnymi członkami rodzin królewskich. Michael Herb przywołuje przykład Iranu sprzed czasów rewolucji islamskiej w 1979 roku, gdzie rządzący nie chcieli włączyć do gremiów decyzyjnych pozostałych członków rodziny królewskiej. Autor twierdzi, że krewnym nie wolno było brać udziału w polityce, a co za tym idzie nie zależało im na przetrwaniu istniejącego reżimu politycznego.

Victor Melando przywołuje głosy obecne w nauce zwracające uwagę, że monarchie arabskie od pewnego czasu zaczynają nakładać na monarchów „miękkie ograniczenia”. Dokumenty konstytucyjne monarchii arabskich określają procedury sukcesyjne i powołują specjalne organa, w skład których, wchodzi pozostali członkowie rodzin królewskich.

¹³³ S. Yom, *How Middle Eastern monarchies survived the Arab Spring*, Washington Post, 2016, <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/07/29/the-emerging-monarchies-club-in-the-middle-east/>, [dostęp: 15.05.2022]

¹³⁴ V. Menaldo, *The Middle East and North Africa's Resilient Monarchs*, "The Journal of Politics", Volume 74 (3), 2012, s. 709.

Krewni rodzin królewskich odnajdują bezpieczne miejsce, które stanowi dla nich namiastkę wpływu politycznego¹³⁵.

Amerykański politolog zwraca ponadto uwagę na polityczną kulturę monarchii zgodnie z którą wskaźniki ekonomiczno-polityczne państwa powinny działać na korzyść monarchy. Do czynników stabilizujących zalicza: zasadę prawa/brak korupcji (mierzone za pomocą QOG – indeksu jakości rządu, co jest średnią dotyczącą: rozpowszechnienia korupcji w sektorze publicznym, szacunku dla praworządności oraz profesjonalizmu biurokracji), zabezpieczenie praw własności (mierzone przy wykorzystaniu indeksu CIM czyli prawa własności jako pieniądze o charakterze kontraktowym czy pieniądze wymagające dużych kontraktów, opierają się na decyzjach obywateli dotyczących formy w jakiej decydują się przechowywać swoje aktywa finansowe), wielkość systemu finansowego (mierzone za pomocą indeksu „prywatny kredyt” czyli procentowa wartość PKB), tempo wzrostu PKB per capita¹³⁶.

Niemieccy politolodzy, inaczej niż amerykańscy naukowcy, podchodzą do podziału monarchii na Bliskim Wschodzie. Andre Bank, Thomas Richter, Anna Sunik dokonują podziału arabskich monarchii na trzy kategorie:

- Do pierwszej grupy zaliczają: Arabię Saudyjską, Bahrajn, Kuwejt, Katar oraz Zjednoczone Emiraty Arabskie jako państwa rentierskie, dynastyczne, które swoją trwałość zawdzięczają dystrybucji finansowej w polityce wewnętrznej oraz silnych więzach rodzinnych
- Do drugiej grupy zaliczają: Jordanię oraz Maroko – monarchie, które pozbawione są strategicznych surowców (ropa naftowa, gaz ziemny), ich funkcjonowanie jest wspierane poprzez zewnętrzne finansowanie, charakterystyczne dla tych państw jest podejmowanie konstytucyjnych zmian
- Do trzeciej grupy zaliczany jest tylko Oman, który nie znajduje swojego miejsca ani w pierwszej ani w drugiej kategorii, ale istnieje pomiędzy pierwszą a drugą kategorią. Oman łączy z państwami pierwszej kategorii bogactwo w surowce naturalne, natomiast z drugą kategorią państw łączy niedynastyczny charakter podejmowania decyzji politycznych¹³⁷

¹³⁵ *Ibidem*, s. 710.

¹³⁶ *Ibidem*, s. 720

¹³⁷ A. Bank, T. Richter, A. Sunik, *Durable, Yet Different: Monarchies in the Arab Spring*, “Journal of Arabian Studies”, Volume 4 (2), 2014, s. 163-164.

Niemieccy naukowcy dokonują analizy wydarzeń Arabskiej Wiosny pod kątem trwałości monarchii arabskich. Analizę poprzedza wyróżnienie czterech czynników świadczących o ich stabilności przed 2011 rokiem w oparciu o dotychczasowe ustalenia w literaturze przedmiotu. Autorzy do czynników stabilizujących zaliczają takie czynniki jak: wsparcie od zewnętrznych partnerów (na arenie międzynarodowej: USA, Wielka Brytania, w regionie bliskowschodnim: Arabia Saudyjska i Iran). Warto zwrócić szczególną uwagę, że autorzy wedle tych samych czynników analizują wszystkie monarchie bliskowschodnie, podczas gdy istotne miejsce w tym zestawieniu zajmuje Arabia Saudyjska. Wspomniana monarchia w tym wypadku otrzymuje wsparcie od zagranicznych partnerów (np. USA), ale jednocześnie sama może stanowić owo wsparcie dla innych monarchii. Do kolejnych czynników autorzy artykułu zaliczają: posiadanie finansowego zaplecza w postaci czynszów czerpanych z surowców naturalnych za pomocą których możliwe jest kupowanie lojalności politycznej, włączanie rodziny/elity państwa do procesu decyzji politycznych oraz wykorzystywanie legitymacji (religijnej, proceduralnej lub materialnej) w celu usprawiedliwiania prowadzonej polityki. Legitymacja religijna dotyczy takich krajów jak: Arabia Saudyjska, Jordania oraz Maroko (Arabia Saudyjska jest monarchią w której znajdują się dwa święte miasta islamu, natomiast rodziny królewskie Jordanii i Maroka posiadają bezpośrednie związki rodzinne z postacią Proroka Mahometa). Legitymacja materialna jest rozumiana jako legitymacja o charakterze ekonomiczno-politycznym. Podział dóbr państwowych staje się kluczem do zapewnienia elicie państwowej przychylności wpływowych grup społecznych. Legitymacja proceduralna jest charakterystyczna dla bardziej zliberalizowanych monarchii takich jak Jordania i Maroko. Legitymacja proceduralna jest związana z wprowadzaniem reform konstytucyjnych, ustanawianiem szczególnej kontroli dla ciał parlamentarnych czy wprowadzaniem nowych przepisów do konstytucji. Przynajmniej jeden z wymienionych czynników musi zaistnieć, aby można było mówić o stabilności monarchii arabskich¹³⁸.

Mimo że wymienione wyżej czynniki odnoszą się do okresu przed Arabską Wiosną to autorzy artykułu dochodzą do wniosku, że te same czynniki zapewniły trwałość monarchii także po 2011 roku. Artykuł opierają o studium przypadku autorytarnych monarchii arabskich z trzech różnych grup, to jest: Kataru, Jordanii oraz Omanu. Istotnym czynnikiem zmiany w okresie po 2011 roku jest ten dotyczący finansowego wsparcia od zagranicznego partnera. O ile przed 2011 rokiem do państw wspierających należały

¹³⁸ *Ibidem*, s. 166.

głównie USA i Wielka Brytania, o tyle po wydarzeniach Arabskiej Wiosny zawiązano międzymonarchiczną współpracę państw regionu. Część państw, Oman i Jordania, była uzależniona od pomocy ze strony bogatszych monarchii Zatoki Perskiej¹³⁹. Innym przejawem współpracy pomiędzy monarchiami bliskowschodnimi było zaproszenie, które wystosowały państwa członkowskie Rady Państw Zatoki Perskiej dla Jordanii oraz Maroka. Wydarzenie było istotne z tego względu, że sąsiadujący z Arabią Saudyjską Jemen od lat nie uzyskuje zgody na przyjęcie do wspomnianej organizacji. Oprócz wsparcia na poziomie dyplomatycznym, państwa członkowskie Rady Państw Zatoki Perskiej zdecydowały się na udzielenie pomocy finansowej biedniejszym monarchiom poprzez uruchomienie specjalnego budżetu w wysokości 5 bilionów dolarów¹⁴⁰.

Autorzy są zgodni, że cztery czynniki, które wpływały na stabilność monarchii arabskich przed 2011 rokiem są wciąż żywotne i stanowią podstawę ich trwałości.

Odminną koncepcję przyjmują kolejni z niemieckich politologów, Martin Beck i Simon Huser. Autorzy w artykule „Political change in the Middle East – an attempt to analyze the Arab Spring” zastanawiają się nad charakterem autorytaryzmów na Bliskim Wschodzie. Perspektywa analityczna jest o wiele szersza, ponieważ nie obejmuje tylko monarchii arabskich, ale także republiki. Martin Beck i Simon Huser wymieniają czynniki, które doprowadziły do wydarzeń Arabskiej Wiosny. Oddziaływały one na wszystkie kraje Bliskiego Wschodu z różnym natężeniem. Jako że autorzy przyjęli zupełnie inną soczewkę analiz wydarzeń w porównaniu do wcześniejszych autorów, w tym wypadku możemy bardziej mówić o czynnikach zmiany, które doprowadziły do wydarzeń Arabskiej Wiosny¹⁴¹. A były nimi:

- Wysoki poziom demograficzny – duży przyrost liczby ludności w krajach arabskich spowodował problemy chociażby na płaszczyźnie zawodowej. Duża liczba osób, zwłaszcza osób młodych, miała problemy ze znalezieniem pracy. To przełożyło się na wysoką stopę bezrobocia oraz niezadowolenie społeczeństwa
- Media społecznościowe – dostęp do takich kanałów jak Twitter, Facebook, Youtube dało społeczeństwom arabskim możliwość wymiany myśli z osobami żyjącymi w innym kręgu kulturowym, a przez to porównanie swoich

¹³⁹ *Ibidem*, s. 176.

¹⁴⁰ *Ibidem*, s. 169.

¹⁴¹ M. Beck, S. Huser, *Political change in the Middle East: an attempt to analyze the „Arab Spring”*, GIGA Working Paper, No. 203, 2012, s. 6-8.

norm, zasad z innymi. Media społecznościowe stały się też miejscem poszukiwania sojuszników oraz ujścia niechęci gromadzonej przez lata, czego przejawem było organizowanie się tam ruchów sprzeciwu, np. wobec panującego reżimu politycznego

- Godność ludzka (karama) i sprawiedliwość społeczna – ludzie domagali się poszanowania godności ludzkiej oraz sprawiedliwości, na sztandarach wznosili hasła „chleba, wolności oraz godności ludzkiej” przeciwstawiając się zdobywaniu pracy tylko ze względu na pochodzenie z uprzywilejowanej rodziny
- Kryzys autorytarnej umowy – państwa przez długie lata realizowały politykę dystrybucyjną, która pomagała im zachować lojalność najważniejszych grup społecznych. Umowa zapewniała społeczeństwu minimum dotacji pochodzącej z dystrybucji surowców naturalnych. Reguła wzajemności powodowała, że ludzie wykazywali minimum lojalności politycznej wobec reżimu. Władze zaniedbywały rozwój instytucji politycznych, ponieważ głównym celem było odpolitycznienie społeczeństwa. Polityka dystrybucyjna monarchii arabskich miała swoje źródło w czynszach czerpanych z eksploatacji ropy naftowej. Wahania cen ropy naftowej i kryzys rynku paliwowego w istotny sposób zdestabilizował autorytarną umowę

Autorzy artykułu, Martin Beck i Simon Huser, dowodzą że podczas wydarzeń Arabskiej Wiosny doszło do zakłócenia homogeniczności autorytaryzmów na Bliskim Wschodzie. Autorzy proponują nową matrycę podziału państw na Bliskim Wschodzie, które dzielą dwojako: ze względu na sposób zarządzania (reżimy autorytarne oraz reżimy przejściowe), a także ze względu na poziom stabilności (reżimy stabilne lub reżimy niestabilne). Autorzy dokonując podziału nowej matrycy systemów politycznych na Bliskim Wschodzie, analizują wydarzenia Arabskiej Wiosny w oparciu o trzy teorie: teorię państwa rentierów, teorię przejścia oraz teorię rewolucji¹⁴².

Pierwsza z powyższych, teoria państwa rentierskiego, której autorem jest Hazem Beblawi, dotyczy państw które pobierają opłatę za eksploatację surowców naturalnych. Często podkreśla się tutaj, że czynsz jest swoistą nagrodą za posiadanie surowców

¹⁴² *Ibidem*, s. 12.

naturalnych¹⁴³. Charakterystyczną cechą państwa rentierskiego jest nieuczestniczenie w czynnej produkcji ekonomicznej¹⁴⁴. Druga z teorii, teoria tranzycji (przejścia) jest teorią wyjaśniającą procesy zachodzące w reżimie politycznym i zmierzające do jego demokratyzacji. Ostatnia z teorii, teoria rewolucji, wyjaśnia i wskazuje grupy, który mogłyby zagrozić władzy politycznej¹⁴⁵.

Teoria państw rentierów jest szczególnie istotna w kontekście stabilności monarchii arabskich podczas Arabskiej Wiosny. Zgodnie z tą teorią do stabilności danego reżimu politycznego przyczynia się bogactwo w surowce naturalne (ropa naftowa, gaz ziemny) oraz korzyści finansowe pochodzące z ich dystrybucji. Teoria państw rentierów ma swoje zastosowanie jeśli spojrzymy na dwie skrajne monarchie Zatoki Perskiej. Katar był państwem, które podczas Arabskiej Wiosny najmniej ucierpiało. Władze państwowe praktycznie nie miały problemów z niezadowolonym społeczeństwem. Katar pozostaje jednym z najważniejszych dystrybutorów surowców naturalnych, a przy tym posiada bardzo małą liczbę mieszkańców. Można z całą stanowczością przyznać, że dystrybucja finansowa zapewniła Katarowi polityczny spokój. Sytuacja wygląda zgoła inaczej w Bahrajnie, mającym dostęp do surowców naturalnych, ale w bardzo ograniczonych ilościach. Bahrajn, pośród wszystkich monarchii Zatoki Perskiej, najbardziej odczuł niezadowolenie społeczeństwa, co jak najbardziej jest zgodne z teorią państw rentierów. Istotnym z punktu widzenia monarchii arabskich i teorii państwa rentierów jest stanowisko Arabii Saudyjskiej, która podczas Arabskiej Wiosny wspierała władze Bahrajnu w celu stłumienia protestów. Warto podkreślić, że to działanie mogło być swoistą ochroną monarchii jako reżimu politycznego w regionie, a nie bezpośrednią formą pomocy sąsiadowi¹⁴⁶.

Martin Beck i Simon Huser nie skupiają się w swoich analizach tylko na systemach monarchicznych, spoglądając szerzej, też na państwa republikańskie znajdujące się w obszarze Bliskiego Wschodu.

Temat czynników stabilizujących ustrój monarchiczny w krajach arabskich podjął się Christopher Davidson. W książce „The coming collapse of the Gulf Monarchies” Davidson zajmuje się analizą czynników, które stabilizują systemy monarchiczne Zatoki

¹⁴³ H. Beblawi, *The rentier state in the Arab World*, „Arab Studies Quarterly”, vol. 9, no. 4, 1987, s. 383.

¹⁴⁴ *Ibidem*, s. 384.

¹⁴⁵ M. Beck, S. Huser, *Political change...*, op. cit., s. 12.

¹⁴⁶ *Ibidem*, s. 14.

Perskiej, dzieląc je na wewnętrzne i zewnętrzne. Całkowicie pomija takie monarchie jak Maroko i Jordania¹⁴⁷.

Christopher Davidson do wewnętrznych czynników stabilizujących monarchiczne systemy polityczne zalicza: dystrybucję bogactwa, elity narodowe, sprzyjające grupy imigrantów, kult jednostki, dziedzictwo i kulturę, sprzyjającą religię, tematykę środowiskową. Jako pierwszy z czynników autor wymienia dostęp do złóż surowców naturalnych, który zapewnił monarchiom arabskim ogromne ilości dochodów. To pozwoliło ich liderom stworzyć państwa o charakterze opiekuńczym i dystrybuować te pieniądze do obywateli czy stworzyć program „mieszkań rządowych”. Wśród udogodnień dla arabskich obywateli, w tym także bezrobotnych, jest zabezpieczenie socjalne takie jak darmowa służba zdrowia oraz edukacja. Istotnym czynnikiem wspierającym jest także brak opodatkowania¹⁴⁸. Kluczowym dla trwałości arabskiego systemu politycznego było także wzmacnianie identyfikacji narodowej poprzez podział społeczeństwa na elity oraz imigrantów. Mimo że imigranci w niektórych krajach stanowią istotną większość ogółu społeczeństwa, to władze promują rodowitych obywateli. Klasycznym przykładem wsparcia jest przepis prawny mówiący o tym, że cudzoziemiec planujący otworzyć działalność gospodarczą w którejś z monarchii arabskich musi posiadać lokalnego wspólnika. Arabski wspólnik musi posiadać większościowe udziały w firmie, tj. minimum 51%. Dość powszechną praktyką jest sytuacja, w której arabski partner biznesowy nie uczestniczy w pracach firmy, a mimo to czerpie korzyści finansowe z jej działalności i zajmuje uprzywilejowaną pozycję w społeczeństwie¹⁴⁹. Imigranci są istotną grupą wzmacniającą stabilność poprzez ich nierewolucyjny charakter. Imigranci zaczęli się pojawiać w widoczny sposób w monarchiach od chwili tzw. boomu naftowego, kiedy ogromne możliwości gospodarcze nie mogły być zapewnione przez małą, lokalną społeczność. Co czyni tę grupę ważną z punktu widzenia interesu władzy? Przede wszystkim imigranci są swego rodzaju imigrantami ekonomicznymi, którzy przybywają do pracy do państw arabskich na okres do pięciu lat. Korzystają z dobrodziejstw systemu, takich jakich chociażby nieopodatkowane wynagrodzenie, ale ich głównym celem pobytu jest praca. Nie wnoszą haseł rewolucyjnych, nie domagają się zmian, są przeważnie cichym wsparciem dla rodziny królewskiej i ich systemu¹⁵⁰.

¹⁴⁷ C. M. Davidson, *After the Sheikhs, The coming collapse of the Gulf Monarchies*, Hurst Publishers, New York 2015

¹⁴⁸ *Ibidem*, s.51-53, 57.

¹⁴⁹ *Ibidem*, s. 58-59.

¹⁵⁰ *Ibidem*, s. 62-63.

Charakterystycznym dla arabskich reżimów politycznych jest kult jednostki, który w monarchiach Zatoki Perskiej przejawia się obecnością wizerunków władcy i jego rodziny w przestrzeni publicznej, w gmachach rządowych, bankach a nawet prywatnych firmach. Symbolicznym przejawem kultu jednostki była także zmiana tytulatury władców, zwłaszcza w okresach kiedy państwa osiągały niepodległość, na „Jego Wysokość”, która nie miała uzasadnienia historycznego. Większość władców była tytułowana po prostu szejkami¹⁵¹. Arabscy władcy wpierają tożsamość narodową poprzez dbałość o historię i kulturę. Zajmują się budową muzeów i instytucji kultury, zwłaszcza tych podkreślających historię rodziny królewskiej oraz przednaftową historię państwa¹⁵². Istotnym czynnikiem wspierającym stabilność monarchii jest dominująca obecność religii w regionie. Islam stanowi dla państw Zatoki Perskiej za równo powód do dumy jak i może stać się ich przekleństwem (nie bez znaczenia są tu ruchy fundamentalistyczne podważające działalność polityczną rodzin królewskich i kwestionujący przywiązanie rojalistów do islamu). Religia odgrywa zróżnicowaną rolę, ale należy wyraźnie podkreślić, że jej zdecydowanym beneficjentem jest Arabia Saudyjska. Do najpotężniejszej monarchii Zatoki Perskiej rokrocznie przybywa miliony wiernych. Wspólnym mianownikiem monarchii w aspekcie religijnym jest obecność lojalnych duchownych, którzy co jakiś czas swoimi wypowiedziami legitymizują działający system polityczny i działalność rodziny królewskiej¹⁵³.

Ostatnim z czynników, które wspierają stabilność monarchii arabskich, jest dbałość o środowisko. Christopher Davidson podkreśla, że tematy ochrony środowiska, ekologii nie były popularne we wcześniejszych latach. Wysoki poziom życia i konsumpcji prowadzony przez monarchie nie przyczyniał się do poprawy ich wizerunku. Znaczący poziom emisji dwutlenku węgla w państwach Zatoki Perskiej przyczynił się do szeregu planów utworzenia agencji i instytutów badawczych, które zajęłyby się zagadnieniami ochrony środowiska. Państwami, które wyrażają szczególne zainteresowanie działaniami na tym polu są Katar oraz Zjednoczone Emiraty Arabskie¹⁵⁴.

Davidson do zewnętrznych czynników stabilizujących monarchiczne systemy polityczne zalicza: pomoc rozwojową i międzynarodową działalność charytatywną, aktywną neutralność: utrzymywanie pokoju i mediacje, działania w zakresie soft power na

¹⁵¹ *Ibidem*, s. 67-68.

¹⁵² *Ibidem*, s. 70-71.

¹⁵³ *Ibidem*, s. 72-73.

¹⁵⁴ *Ibidem*, s. 75-77.

Zachodzie: strategiczne inwestycje, instytucje kultury, finansowanie uniwersytetów, współpraca z Chinami oraz Japonią. Autor podkreśla, że bogatsze monarchie arabskie prowadzą swoją politykę za pomocą udzielania wsparcia innym krajom arabskim, państwom w Afryce Północnej, a także w Europie. Pomoc obejmuje dostawę żywności czy leków, a także finansowanie budynków, w tym meczetów¹⁵⁵. Charakterystycznym przejawem zewnętrznej stabilności krajów arabskich jest także umiejętność nieangażowania się w otwarte konflikty. Przywódcy arabscy przeważnie angażują się na zasadzie cichych sojuszy, wspierając kraj np. poprzez dostarczenie broni¹⁵⁶.

Christopher Davidson zauważa, że przywódcy monarchii arabskich prowadzą wiele działań z zakresu soft power. Jedną z takich działalności są inwestycje biznesowe na Zachodzie, jak wykupywanie przedsiębiorstw o strategicznym znaczeniu, czy inwestycje w zachodnie kluby piłkarskie. Celem tak prowadzonej polityki nie jest bezpośredni zysk finansowy, a zwiększenie świadomości istnienia monarchii Zatoki Perskiej oraz ich pozycji¹⁵⁷. Inną aktywnością z zakresu soft power monarchii arabskich jest finansowanie muzeów, galerii sztuki czy innych instytucji kulturalnych. Do nierzadkich działań przywódców arabskich jest importowanie wielu zachodnich instytucji w celu wzmocnienia popularności rodzimych instytucji¹⁵⁸. Autor zaznacza, że wyraźną dziedziną, na którą oddziałuje rodzina królewska jest edukacja. Monarchie arabskie finansują uniwersytety, badania naukowe, granty czy naukowców. Rodziny królewskie są w szczególności zainteresowane wspieraniem tych wydziałów naukowych, których tematyka jest związana z historią Bliskiego Wschodu, islamem oraz historią Zatoki Perskiej. Szczególnym uznaniem i chęcią finansowania cieszą się uniwersytety brytyjskie, w tym brytyjska Królewska Akademia Wojskowa w Sandhurst, którą ukończyło wiele obecnych członków arabskich rodzin królewskich¹⁵⁹. Ostatnim z zewnętrznych czynników stabilizacji monarchii jakie wyróżnia Christopher Davidson jest współpraca z rejonem Pacyfiku, z Chinami i Japonią. Monarchie Zatoki Perskiej nie mają długiej, ekonomicznej współpracy z tymi krajami, ale duże złoża surowców naturalnych wymusiły na obydwu stronach współpracę. Istotnym elementem współpracy jest także próba rozwijania ekonomicznej współpracy również na polu nienaftowym¹⁶⁰.

¹⁵⁵ *Ibidem*, s. 81.

¹⁵⁶ *Ibidem*, s. 85-86.

¹⁵⁷ *Ibidem*, s. 90-91.

¹⁵⁸ *Ibidem*, s. 95-96.

¹⁵⁹ *Ibidem*, s. 98, 101-102.

¹⁶⁰ *Ibidem*, s. 104-105.

1.4. Typy monarchii w świecie arabskim i sposoby ich klasyfikacji

Niniejsza praca badawcza stawia główne pytanie o ciągłość i zmianę systemową w ustrojach monarchicznych świata arabskiego na przestrzeni okresu od 1991 do 2011 roku.

Najważniejsze wydarzenia w regionie i na świecie w tym czasie można podzielić na te o charakterze pokojowym i konfliktowym. Do wydarzeń pokojowych zaliczamy: konferencję pokojową w Madrycie (1991r.), Deklarację Zasad (1993r.), porozumienie z Oslo (1993r.), Deklarację Waszyngtońską (1994r.). Do wydarzeń o charakterze konfliktowym zaliczamy: I wojnę w Zatoce Perskiej (1991r.), drugą Intifadę al-Aksa (2000r.), zamach terrorystyczny 11 września 2001r. w USA, II wojnę w Zatoce Perskiej (2003r.), II wojnę libańską (2006r.), Operację Płynny Ołów (2009-2009r.). Po zakończeniu okresu zimnej wojny monarchie arabskie próbowały znaleźć swoje miejsce w nowej geopolitycznej szachownicy. Upadek Związku Radzieckiego w 1991r. oraz Zjednoczenie Niemiec w 1990r. przerwały dotychczasowy podział w świecie politycznym na blok wschodni i zachodni. Pozimnowojenny ład okazał się być wysoce sprzyjający monarchiom arabskim. Będące sojusznikami USA monarchie naftowe (Bahrajn, Kuwejt, Oman, Katar, Arabia Saudyjska, Zjednoczone Emiraty Arabskie), a także Jordania i Maroko, znalazły się po stronie zwycięskiej, co wiązało się z kontynuacją pomocy ze strony swojego protektora. Przegranymi zimnej wojny zostały kraje wspierające blok wschodni: Algieria, Libia, Irak oraz Syria¹⁶¹.

Jerzy Zdanowski zauważa, że okres 1991-2011 na Bliskim Wschodzie koncentrował się wokół trzech obszarów tematycznych: wojny o Kuwejt, konfliktu izraelsko-palestyńskiego oraz obalenia Saddama Husajna i tworzenia się nowej rzeczywistości w Iraku¹⁶².

Świat polityczny po zimnej wojnie wcale nie przestał być areną konfliktów. Jednym z istotniejszych wydarzeń na Bliskim Wschodzie po okresie zimnej wojny była I wojna w Zatoce Perskiej czyli akcja zbrojna Iraku na Kuwejt w 1990r., która miała podłoże polityczne oraz ekonomiczne. Ekonomicznie, zarzewiem konfliktu były irackie pretensje co do kuwejskich terenów bogatych w złoża ropy naftowej. Osłabiony gospodarczo Irak, w wyniku 8-letniej wojny z Iranem w latach 1980-1988, oskarżał Kuwejt o nieprzestrzeganie limitów wydobycia ropy naftowej wyznaczonych przez OPEC. Władze Iraku twierdziły, że państwa Zatoki Perskiej blokują wzrost ceny ropy naftowej. Politycznie, pustka polityczna na terytoriach bliskowschodnich po ZSRR sprawiała, że Irak

¹⁶¹ J. Zdanowski, *Historia Najnowsza...*, op. cit., s. 299.

¹⁶² *Ibidem*, s. 299.

rościł sobie prawo do zajęcia istotnego miejsca w regionie. Ambicje mocarstwowe w retoryce Iraku miały być ochroną interesów innych państw arabskich w regionie i niedopuszczenie do rozlania się amerykańskiej dominacji na Bliskim Wschodzie¹⁶³. Konflikt był niekorzystny dla państw arabskich z dwóch powodów. Po pierwsze, eskalujący konflikt mógł w przyszłości destabilizować region. Po drugie, istniało ryzyko zaangażowania się aktorów międzynarodowych w rozwiązywanie konfliktu.

Utworzona przez Amerykanów koalicja o nazwie „Pustynna Burza” doprowadziła do rozłamu wewnątrz regionu. Państwa arabskie, obradujące na szczycie Ligi Państw Arabskich, ostatecznie zdecydowały się dołączyć do amerykańskiej inicjatywy, ale stosunek głosów „za” i „przeciw” był bardzo wyrównany¹⁶⁴. Należy podkreślić, że zanim powstała amerykańska inicjatywa, państwa arabskie były przekonane, że poradzą sobie z konfliktem bez angażowania do tego państw spoza regionu. Liga Państw Arabskich planowała rozwiązać konflikt za pomocą narzędzi dyplomatycznych, nie planowano akcji zbrojnej¹⁶⁵. Na kooperację z USA zdecydowała się także Arabia Saudyjska, zaraz po tym jak na jaw wyszły informacje, że to saudyjskie obszary naftowe są zagrożone. Po tych informacjach Arabia Saudyjska zezwoliła amerykańskim wojskom na stacjonowanie na terenach saudyjskich. W spór iracko-kuwejcki zaangażowały się także państwa zachodnie: Francja oraz Wielka Brytania, które dołączyły do koalicji „Pustynna Burza”. Przywódcy państw zachodnich deklarowali, że do udziału w konflikcie skłoniły ich dwa powody: po pierwsze, pogwałcenie prawa międzynarodowego i zagrożenie bezpieczeństwa. Po drugie, łamanie praw człowieka. Z punktu widzenia USA istotnymi motywami zaangażowania się w konflikt iracko-kuwejcki była ochrona własnych interesów w regionie i umacniania się państwa jako przywódcy militarnego. Wśród istotnych czynników znalazły się także te o znaczeniu ekonomicznym: kontrola zasobów ropy naftowej oraz cen surowca¹⁶⁶. Wśród przyczyn podjęcia interwencji w Kuwejcie, była także obawa że Saddam Husajn będzie dążył do zajęcia kolejnej monarchii, podając za najbardziej możliwy wariant Arabię Saudyjską¹⁶⁷.

¹⁶³ K. Pronińska, *Interwencja w Zatoce Perskiej – pierwsza wojna Zachodu po Zimnej Wojnie* [w:] M. Madej (red.), *Wojny Zachodu. Interwencje zbrojne państw zachodnich po zimnej wojnie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2017, s. 21-22.

¹⁶⁴ *Ibidem*, s. 24.

¹⁶⁵ *Ibidem*, s. 27.

¹⁶⁶ M. Madej, *Dlaczego Zachód idzie na wojnę? Motywy interwencji zbrojnych Zachodu po zimnej wojnie w świetle oficjalnych wystąpień zachodnich przywódców*, „Stosunki Międzynarodowe”, 3/2015 vol. 51, 2015, s. 14.

¹⁶⁷ K. Pronińska, *Interwencja w Zatoce Perskiej...*, op. cit., s. 31.

Administracja amerykańska, na fali sukcesu osiągniętego podczas wojny iracko-kuwejckiej, skupiła się na kontynuowaniu roli hegemonu i strażnika ładu międzynarodowego. USA pod przywództwem G. W. Busha realizowało koncepcję Pax Americana, strategię zapewnienia pokoju na świecie. Amerykanie dawali sobie prawo angażowania się w sprawy bliskowschodnie, próbując wypełnić pustkę, którą w regionie pozostawiło ZSRR. Kolejnym konfliktem do rozwiązania pozostawał spór izraelsko-palestyński, którego główną przyczyną był konflikt o dwa sporne tereny: Zachodni Brzeg oraz wschodnią Jerozolimę. Amerykańscy prezydenci byli przekonani, że dla zapewnienia pokoju konieczne jest, aby Izrael zrezygnował z terytoriów zajętych w 1967r., a Palestyńczycy mieli możliwość utworzenia swojego państwa¹⁶⁸.

Kolejnym wydarzeniem, z którym musieli sobie poradzić Amerykanie był atak terrorystyczny na WTC 11 września 2001r. Administracja amerykańska deklarowała, że każdy kto naruszy ład międzynarodowy będzie z tego rozliczony. Wśród oprawców ataków na WTC znaleźli się wyłącznie Arabowie, co w niekorzystnym świetle postawiło cały świat arabsko-muzułmański. Ówczesny prezydent George W. Bush obwieścił światu rozpoczęcie „wojny z terroryzmem” i kontynuację „Projektu nowego amerykańskiego stulecia”, który zaproponowała prawica republikańska w 1997r. Projekt zakładał, że USA powinno stać na straży zachowania ładu międzynarodowego. To zapoczątkowało wiele inicjatyw i sprawiło, że głównymi celami amerykańskiej administracji były: wojna w Afganistanie, pojmanie Osamy Bin Ladena oraz rozbrojenie irackiego reżimu Saddama Husajna¹⁶⁹.

W omawianym okresie na Bliskim Wschodzie istniało, w zależności od kryterium klasyfikacji, 8 monarchii arabskich, to jest: Arabia Saudyjska, Jordania, Maroko, Bahrajn, Katar, Kuwejt, Oman oraz Zjednoczone Emiraty Arabskie. Niektórzy autorzy, jak Katarzyna Czajkowska oraz Anna Diawoł-Sitko, zaliczają Oman oraz Zjednoczone Emiraty Arabskie do kategorii specyficznych systemów politycznych, a nie do ustrojów monarchicznych¹⁷⁰. Innego podziału dokonuje amerykański politolog Michael Herb, przyjmując za główne kryterium podziału wielkość rodziny królewskiej. I tak dokonuje podziału monarchii arabskich na dwie kategorie: monarchie dynastyczne, wśród których wymienia Arabię Saudyjską, Kuwejt, Bahrajn, Katar i ZEA, gdzie rodzina królewska posiadała znaczący wpływ na politykę państwa poprzez obsadzanie stanowisk państwowych jej członkami. Drugą grupę stanowią monarchie niedynastyczne, do których

¹⁶⁸ J. Zdanowski, *Historia Najnowsza...*, op. cit., s. 306.

¹⁶⁹ *Ibidem*, s. 320.

¹⁷⁰ K. Czajkowska, A. Diawoł-Sitko, *Systemy polityczne...*, op. cit., s. 1.

autor zalicza Jordanię, Maroko oraz Oman, charakteryzujące się nieliczną rodziną królewską a przez to niewystarczającą ilością osób do obsadzenia wszystkich stanowisk politycznych w państwie¹⁷¹. Analogiczną klasyfikację, ze względu na znaczenie rodziny królewskiej dla praktyki ustrojowej i politycznej monarchii arabskich, dokonuje Marcin M. Wiszowaty dzieląc je na dwie grupy – monarchie rodzinne oraz indywidualne. W świetle tego podziału przykładem monarchii rodzinnej jest Arabia Saudyjska, natomiast monarchiami indywidualnymi są Jordania, Maroko oraz Oman¹⁷². Podobną optykę rozróżnienia monarchii arabskich przyjmuje Łukasz Fyderek, dokonując klasyfikacji monarchii na reżimy organizacyjne oraz reżimy primordialne, zwracając w szczególności uwagę na sposób obsadzania instytucji politycznych. Reżimy organizacyjne charakteryzują się obsadzaniem stanowisk państwowych spoza tzw. grupy tożsamościowej (tj. rodziny królewskiej, plemienia) i jest to model, który możemy odnaleźć w monarchiach Jordanii, Maroka oraz Omanu. W świecie arabskim powszechniejszym modelem jest obsadzanie stanowisk państwowych ze swojej grupy tożsamościowej, rodziny królewskiej, plemienia. Ten model można odnaleźć w takich monarchiach jak: Arabia Saudyjska, Bahrajn, Katar, Kuwejt oraz ZEA¹⁷³.

Jeszcze innym kryterium podziału monarchii na Bliskim Wschodzie jest zwrócenie uwagi na ich trwałość. Takiego rozróżnienia dokonują Andre Bank, Thomas Richter i Anna Sunik¹⁷⁴. W swoim artykule dzielą monarchie świata arabskiego na trzy grupy:

- Państwa rentierskie i dynastyczne, bogate w surowce naturalne, o dużych zasobach finansowych oraz szerokich więzach rodzinnych – Bahrajn, Katar, Kuwejt, Arabia Saudyjska, Zjednoczone Emiraty Arabskie
- Państwa pozbawione zasobów w postaci surowców naturalnych, państwa niedynastyczne – Maroko i Jordania
- Kategoria hybrydowa (połączenie pierwszej i drugiej kategorii), państwo bogate w surowce naturalne, ale niedynastyczne – Oman

Istotnym jest zwrócenie uwagi na okoliczności formowania się monarchii bliskowschodnich. Jeszcze na początku XX wieku większość z nich należała do obszaru Imperium Osmańskiego. Nie były to oczywiście monarchie rozumiane w sposób współczesny, ale quasi-państwa. I choć znajdowały się na terytorium państwa Osmanów,

¹⁷¹ M. Herb, *All in the Family...*, op. cit., s. 4-8.

¹⁷² M. M. Wiszowaty, *Zasada monarchiczna...*, op. cit., s. 463-464.

¹⁷³ Ł. Fyderek, *Autorytarne systemy...*, op. cit., s. 33-34.

¹⁷⁴ A. Bank, T. Richter, A. Sunik, *Durable, Yet Different...*, op. cit.

to nie podlegały bezpośredniej władzy sułtana. Do takich quasi-państw należały: Arabia Centralna, Jemen, Oman. Odwrotna sytuacja miała miejsce w obszarze Zatoki Perskiej. Quasi-państwa takie jak: Al-Ahsa, Bahrajn, Katar, Kuwejt oraz emiraty Wybrzeża Traktatowego nie były częścią Imperium Osmańskiego, ponieważ władzę sprawowali tam lokalni szejkwowie. Respektowali władzę sułtana, ale sprzeciwiali się ingerencji administracji osmańskiej w lokalne sprawy¹⁷⁵. Z tego względu monarchie arabskie można podzielić na stare i nowe. Podział uwzględniający okres formułowania się monarchii zaproponowała Katarzyna Czajkowska oraz Anna Diawoł-Sitko. Do kategorii starych monarchii autorki zaliczają: Arabię Saudyjską, Iran, Oman, Jordanię oraz Maroko, które charakteryzują się wsparciem ze strony państw zachodnich i ugruntowywaniem swojej pozycji. Z kolei do kategorii nowych monarchii zaliczono: Katar, Kuwejt oraz Zjednoczone Emiraty Arabskie, podkreślając że są to państwa, które powstały dopiero podczas drugiej dekolonizacji¹⁷⁶.

Obszar Bliskiego Wschodu był poddawany ciągłym wpływom ze strony państw zachodnich i znajdował się w orbicie szczególnego zainteresowania ze strony Francji, Wielkiej Brytanii czy Włoch. Wielka Brytania była szczególnie zainteresowana monarchiami arabskimi, podpisując z lokalnymi władcami traktaty o współpracy lub narzucając swój protektorat. Do takich państw należały małe księstwa Zatoki Perskiej: Kuwejt, Bahrajn, Katar, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Oman¹⁷⁷. W strefie wpływów brytyjskich znalazła się także Jordania jako emirat Transjordanii po ustaleniach konferencji kairskiej w 1921r¹⁷⁸. Wielka Brytania nigdy nie posiadała wpływów na terytorium dzisiejszej Arabii Saudyjskiej, mimo podpisanego układu o współpracy z jej władcą Abd al.-Azizem Ibn Su'udem w 1915r. Saudyjski władca był zobowiązany nie naruszać granic małych księstw Zatoki Perskiej, co zapewniało mu wsparcie finansowe i gwarancję niepodległości ze strony Brytyjczyków¹⁷⁹. Jedyna monarchia w Afryce Północnej, Maroko, podlegało w przeważającej części wpływom francuskim od 1912. Część północna kraju oraz enklawa Ifni znajdowała się pod wpływem hiszpańskim¹⁸⁰.

Nie bez znaczenia jest także kryterium geograficzne. Definicje obszaru Bliskiego

¹⁷⁵ J. Zdanowski, *Historia Najnowsza...*, op. cit., s. 46.

¹⁷⁶ K. Czajkowska, A. Diawoł-Sitko, *Systemy polityczne...*, op. cit., s. 32.

¹⁷⁷ D. Madeyska, *Historia współczesnego świata arabskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008, s. 97.

¹⁷⁸ *Ibidem*, s. 71.

¹⁷⁹ *Ibidem*, s. 97.

¹⁸⁰ *Ibidem*, s. 165.

Wschodu nie są jednoznaczne, by nie powiedzieć że czasem mało precyzyjne. Bliski Wschód zajmuje obszar Afryki, Azji, a czasami z uwagi na przyjęte kryteria częściowo także Europy. Ze względu na podział geograficzny większość monarchii arabskich jest zlokalizowanych w obszarze tzw. Półwyspu Arabskiego. Na tym obszarze znajdują się: Arabia Saudyjska, Oman, Katar, Kuwejt, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Bahrajn oraz Jordania. Jediną monarchią z poza tego obszaru jest leżące w Afryce Północnej Maroko.

Innym kryterium podziału monarchii jest kryterium wielkości populacji. Ze względu na liczbę ludności monarchie można podzielić na trzy kategorie: duże, średnie oraz małe. Do najludniejszych, dużych monarchii arabskich należy odpowiednio: Maroko¹⁸¹ (blisko 37 mln obywateli) oraz Arabia Saudyjska (blisko 35 mln obywateli, w tym ok. 38% stanowią imigranci¹⁸²). Do monarchii średniego zasięgu możemy zaliczyć Zjednoczone Emiraty Arabskie (blisko 10 mln obywateli, w tym ok. 88% imigrantów¹⁸³) oraz Jordanię (blisko 11 mln obywateli¹⁸⁴). Do małych monarchii możemy zaklasyfikować cztery pozostałe monarchie: Bahrajn (ok. 1,5 mln obywateli, w tym 45% imigrantów¹⁸⁵), Katar (ok. 2,5 mln obywateli¹⁸⁶), Kuwejt (ok. 3 mln obywateli, w tym około 70% imigrantów¹⁸⁷) oraz Oman (ok. 3,7 mln obywateli, w tym ok. 46% imigrantów¹⁸⁸).

Ważnym rozróżnieniem podziału monarchii arabskich jest ich podział ze względu na bogactwo, mierzone poprzez czynnik PKB per capita czyli stosunek produktu krajowego brutto do liczby ludności. Z omawianych monarchii arabskich do najbogatszej należy Katar osiągając \$90,044 oraz 6 miejsce w skali światowej¹⁸⁹. Drugą najbogatszą monarchią arabską są Zjednoczone Emiraty Arabskie osiągając \$67,119 i zajmując 13 miejsce w rankingu światowym¹⁹⁰. Trzecią najbogatszą monarchią arabską jest Kuwejt osiągający

¹⁸¹ Morocco: People and Society, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/morocco/#people-and-society>, [dostęp: 15.02.2019]

¹⁸² Saudi Arabia: People and Society, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/saudi-arabia/#people-and-society>, [dostęp: 15.03.2019]

¹⁸³ United Arab Emirates: People and Society, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/united-arab-emirates/#people-and-society>, [dostęp: 15.03.2019]

¹⁸⁴ Jordan: People and Society, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/jordan/#people-and-society>, [dostęp: 15.03.2019]

¹⁸⁵ Bahrain: People and Society, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/bahrain/#people-and-society>, [dostęp: 12.03.2019]

¹⁸⁶ Qatar: People and Society, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/qatar/#people-and-society>, [dostęp: 16.03.2019]

¹⁸⁷ Kuwait: People and Society, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/kuwait/#people-and-society>, [dostęp: 17.03.2019]

¹⁸⁸ Oman: People and Society, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/oman/#people-and-society>, [dostęp: 18.03.2019]

¹⁸⁹ Qatar: Economy, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/qatar/#economy>, [dostęp: 19.03.2019]

¹⁹⁰ United Arab Emirates: Economy, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/united-arab-emirates/#economy>, [dostęp: 19.03.2019]

\$49,854 i zajmujący 31 miejsce w rankingu światowym¹⁹¹. Do równie bogatych krajów można zaliczyć jeszcze Arabię Saudyjską (\$46,962, 34 miejsce w rankingu światowym)¹⁹² oraz Bahrajn (\$45,011, 38 miejsce w rankingu światowym)¹⁹³. Monarchią arabską o średniej zamożności jest zaś Oman, który osiąga \$27,299 oraz zajmuje 75 miejsce w rankingu światowym¹⁹⁴. Monarchie arabskie, które nie mają pokaźnych wyników, jeśli chodzi o PKP per capita to Jordania, osiągająca \$10,071 i zajmująca 144 miejsce w rankingu światowym¹⁹⁵ oraz Maroko, które osiąga \$7,515 i zajmuje 156 miejsce w rankingu światowym¹⁹⁶. Wszystkie dane pochodzą z 2019r.

Ważnym rozróżnieniem dla polityki monarchii bliskowschodnich jest ich przynależność do organizacji międzynarodowych, zwłaszcza międzynarodowych powstających i działających w ramach regionu. Jedną z takich organizacji jest utworzona w 1945r. w Egipcie Liga Państw Arabskich. Głównym zadaniem organizacji było skupienie wokół siebie państw, które osiągnęły niepodległość po II wojnie światowej. Organizacja jest spoiwem dla państw arabskich na poziomie politycznym, kulturowym, ekonomicznym. Dzisiaj organizacja w swoich szeregach posiada 22 członków oraz Organizację Wyzwolenia Palestyny. Wszystkie z omawianych w tym temacie monarchii arabskich znajdują się w szeregach Ligi Państw Arabskich. Warto podkreślić, że w gronie 6 założycieli pojawiły się dwie z nich: Arabia Saudyjska oraz Jordania (wtedy jeszcze jako emirat Transjordanii).

Drugą z takich organizacji działających w regionie jest Rada Współpracy Państw Zatoki, powstała w 1981r. w Arabii Saudyjskiej. Do organizacji należy wszystkie 6 monarchii położonych nad Zatoką Perską: Arabia Saudyjska, Katar, Kuwejt, Oman, Bahrajn, Zjednoczone Emiraty Arabskie. Rada była odpowiedzią na wydarzenia związane z rewolucją islamską w 1979r. i miała przysłużyć się do zapewnienia bezpieczeństwa państwom wchodzącym w jej skład. Monarchie arabskie mocno broniły się przed ideologią

¹⁹¹ Kuwait: Economy, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/kuwait/#economy>, [dostęp: 11.03.2019]

¹⁹² Saudi Arabia: Economy, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/saudi-arabia/#economy>, [dostęp: 25.03.2019]

¹⁹³ Bahrain: Economy, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/bahrain/#economy>, [dostęp: 25.03.2019]

¹⁹⁴ Oman: Economy, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/oman/#economy>, [dostęp: 26.03.2019]

¹⁹⁵ Jordan: Economy, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/jordan/#economy>, [dostęp: 27.03.2019]

¹⁹⁶ Morocco: Economy, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/morocco/#economy>, [dostęp: 30.03.2019]

nadchodzącą z Iranu. Innym z argumentów była ochrona, ale przez głównymi graczami politycznymi z okresu zimnej wojny – USA i ZSRR. Obawiano się, że te państwa zainteresują się obszarem Zatoki Perskiej.

Mając świadomość, że nie sposób wnikliwie zająć się wszystkimi monarchiami arabskimi w tak zakreślonej cezurze czasowej, decyduję się na analizę tematu według przygotowanego studium przypadku wybranych monarchii arabskich, poniżej uzasadniając czym ten wybór został podyktowany. Wybrany temat analizuję z perspektywy czynników ekonomicznych, politycznych i kulturowo-społecznych, toteż za kluczowe wydaje się rozróżnienie monarchii ze względu na:

- wielkość i typ gospodarki, określenie czy monarchie są samowystarczalne czy uzależnione od innych aktorów międzynarodowych – czynniki ekonomiczne
- typ ustroju politycznego oraz charakter instytucji politycznych – czynniki polityczne
- dominującą religią w państwie – czynniki kulturowo-społeczne

Tabela 1. Czynniki ekonomiczne, polityczne i kulturowo-społeczne:¹⁹⁷

Czynniki ekonomiczne	Czynniki polityczne	Czynniki kulturowo-społeczne
Zasoby gospodarcze	Typ ustroju	Religia
Zasoby własne	Monarchia absolutna	sunnizm
Uzależnienie od innych państw	Monarchia konstytucyjna	szyizm

We wszystkich monarchiach arabskich religią dominującą jest islam, choć nie brakuje także innych grup wyznaniowych. Populacja Arabii Saudyjskiej praktycznie w całości jest zdominowana przez muzułmanów, z nielicznymi grupami wspólnot chrześcijańskich. Niewiele mniej jest w Maroku (99% muzułmanów, 1% innych grup wyznaniowych) oraz w Jordanii (97,2% muzułmanów oraz 2,2% wspólnot chrześcijańskich). Blisko 86% obywateli Omanu to muzułmanie, drugą co do wielkości grupą wyznaniową są chrześcijanie 6,5%. Katar oraz Zjednoczone Emiraty Arabskie posiadają podobną strukturę wyznaniową, gdzie dominują muzułmanie, na drugim miejscu są inne grupy wyznaniowe, natomiast chrześcijanie zajmują trzecie miejsce. Liczby dla tych państw wyglądają

¹⁹⁷ Źródło: opracowanie własne.

następująco: Katar (77,5% muzułmanie, 14% inni, 8,5% chrześcijanie) i Zjednoczone Emiraty Arabskie (76% muzułmanie, 15% inni, 9% chrześcijanie). Z kolei Kuwejt i Bahrajn są monarchiami, w których dominującym wyznaniem jest islam, natomiast z pokaźną grupą wyznawców chrześcijaństwa. Dane dla tych państw wyglądają następująco: Kuwejt (76,7% muzułmanie, 17,3% chrześcijanie) oraz Bahrajn (70% muzułmanie, 15% chrześcijanie). Spośród wszystkich monarchii arabskich Arabia Saudyjska jest krajem z największą grupą wyznawców islamu natomiast Bahrajn z najmniejszą¹⁹⁸. Z tego względu, że pomimo krajami nie ma znaczących różnic na płaszczyźnie wyznaniowej (co nie wyklucza różnego ich pojmowania i interpretacji) do doboru państw do studium przypadku posłuży rozróżnienie ze względu na czynniki ekonomiczno-polityczne. Podział monarchii ze względu na czynniki ekonomiczno-polityczne przedstawia tabela poniżej¹⁹⁹:

Tabela 2. Podział monarchii arabskich ze względu na system polityczny i zasoby gospodarcze:

	Monarchie absolutne	Monarchie konstytucyjne
Państwa naftowe	Arabia Saudyjska, Katar	Kuwejt, Zjednoczone Emiraty Arabskie
Państwa zależne	Oman	Jordania, Maroko, Bahrajn

W tak przygotowanym zestawieniu monarchie arabskie dają się podzielić ze względu na przyjęte czynniki polityczne na: monarchie absolutne vs. monarchie konstytucyjne. Istotą podziału na monarchie absolutne i monarchie konstytucyjne jest typ systemu politycznego, charakter instytucji politycznych oraz sposób sprawowania władzy. Monarchie dzielą się na absolutne, do których zalicza się Arabię Saudyjską, Katar oraz Oman. W tych państwach władza polityczna skupiona jest w rękach jednej osoby, króla lub sułtana, i sprawowana w sposób autorytarny. Ponadto, istotnym wyznacznikiem państwa absolutnego jest brak mechanizmów, które ograniczałyby władzę głowy państwa. Drugą kategorią monarchii są monarchie konstytucyjne, do których zalicza się Kuwejt, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Jordanię, Maroko oraz Bahrajn. W tych państwach władzę polityczną sprawuje król lub emir, ale w przestrzeni politycznej znajduje się instytucja polityczna, która w zależności od

¹⁹⁸ Middle East and North Africa, *Religious affiliation by country*, https://www.cia.gov/the-world-factbook/static/7d32d01febbf043f3142d920da02366e/Middle_East_Religion_graphic_FINAL_WFB_2015-15.pdf [dostęp: 12.01.2019]

¹⁹⁹ Źródło: opracowanie własne.

kraju ogranicza monarchą. Drugą kategorią czynników są czynniki ekonomiczne i wedle tych kryteriów monarchie arabskie dają się podzielić na: monarchie naftowe vs. monarchie zależne gospodarczo od innych aktorów międzynarodowych. Monarchie naftowe charakteryzują się bogactwem surowców naturalnych takich jak ropa naftowa czy gaz ziemny, ale też co ważne stanowią jedno z głównych dochodów państwowych. Gospodarki tych państw są silnie zależne od przychodów z eksploatacji surowców naturalnych. Do takich państw zalicza się państwa Zatoki Perskiej: Arabię Saudyjską, Katar, Kuwejt oraz Zjednoczone Emiraty Arabskie. Drugą kategorią państw są państwa zależne gospodarczo, a więc takie które nie są położone na terytoriach bogatych w surowce naturalne albo mają ich za mało, żeby czerpać z nich pokaźne zyski. Ponadto, produkcja własna jest niewystarczająca do znacznych przychodów. Z tego względu takie państwa nierzadko wchodzą we współpracę z państwami bogatymi, które stają się donatorami w zamian za korzyści, jakie otrzymują, szczególnie na płaszczyźnie politycznej. Wśród monarchii zależnych znajdują się: Oman, Jordania, Maroko oraz Bahrajn.

Najlepszą z możliwych metod do opisu wybranego tematu jest analiza za pomocą metody porównawczej dwóch najbardziej zbliżonych do siebie par monarchii. Z racji wskazanej cezury czasowej tematu poddany analizie nie może zostać Kuwejt, z uwagi na dwie wojny w Zatoce Perskiej, mające miejsce na terytorium tejże monarchii w latach 1991 i 2003. Zjednoczone Emiraty Arabskie również nie mogą być poddane analizie, gdyż z punktu widzenia ustroju politycznego zachowują się jako monarchia, będąc de facto federacją emiratów. Oman to hybrydowe połączenie monarchii absolutnej z zależnością ekonomiczną od innych aktorów międzynarodowych. Unikatowość Omanu sprawia, że trudno go zestawić z inną monarchią i dokonać porównań. Bahrajn jest monarchią konstytucyjną i zależną od innych aktorów międzynarodowych, ale z racji przynależności do organizacji w świecie arabskim (m.in. do Rady Państw Zatoki Perskiej, w gremiach której znajduje się pierwsza para monarchii, Arabia Saudyjska i Katar) nie stanowi dobrej pary porównań ani dla Maroka ani dla Jordanii.

Z przedstawionej powyżej tabeli taki wymóg spełniają dwie pary monarchii: Arabia Saudyjska oraz Katar jako monarchie absolutne i naftowe oraz Jordania i Maroko jako monarchie konstytucyjne oraz zależne. Mając na uwadze dotychczasowe badania naukowe w zakresie ustrojów monarchicznych świata arabskiego ze szczególnym uwzględnieniem w nich znaczenia czynnika jakim jest rodzina królewska dla praktyki ustrojowej i politycznej tychże państw, powyższe pary monarchii spełniają jeszcze jeden warunek – Arabia Saudyjska oraz Katar należą do kategorii monarchii dynastycznych, natomiast

Maroko i Jordania do kategorii monarchii niedynastycznych. Tak przygotowane studium przypadku pozwala wyróżnić dwa modele monarchii bliskowschodnich i określić, które czynniki i w jaki sposób przyczyniają się do zmiany ustrojowej w poszczególnych monarchiach. Do opracowania tematu posłużą odpowiednio dobrane czynniki ekonomiczne, polityczne oraz kulturowo-społeczne.

1.5. Podejście procesualne w badaniu monarchii arabskich

Analizowane monarchie arabskie w naukach o polityce dają się zdefiniować jako systemy polityczne o wspólnym kryterium – kryterium systemu monarchicznego. To już w pewnym stopniu zawęża pole analizy, ale wciąż nie precyzuje, co i jak badać, a nade wszystko wedle jakiej metody badawczej. Należy zatem podkreślić, że system polityczny to jedna z kategorii politologicznych, która daje się wyjaśniać wedle trzech podejść²⁰⁰:

- Podejścia instytucjonalnego i neoinstytucjonalnego
- Podejścia procesualnego
- Podejścia systemowego

Podejście instytucjonalne oraz neoinstytucjonalizm (określany w literaturze przedmiotu także nowym instytucjonalizmem) skupia się w istocie na instytucjach politycznych, których głównym zadaniem jest podejmowanie politycznych decyzji. Podstawowa różnica jaka zachodzi między powyższymi to taka, że instytucjonalizm skupia się na analizowaniu formalnych instytucji, podczas gdy nowy instytucjonalizm bierze je pod uwagę, ale dodatkowo analizuje nieformalne instytucje i zasady. Podejście może być analizowane z perspektywy: horyzontalnej i wertykalnej. Analizą tego tematu w szerszej perspektywie zajmuje się Vivien Lowndes²⁰¹.

Podejście procesualne tym różni się od poprzedniego podejścia, że nie koncentruje się wyłącznie na instytucjach politycznych. W tym podejściu system polityczny traktowany jest jako zbiór procesów politycznych, które powiązane są z ośrodkiem władzy politycznej a przez to z takimi aspektami jak zdobywanie władzy, jej sprawowanie, kontrola oraz alternacja. Skoro mowa o ośrodku władzy politycznej to mamy tu na myśli instytucje polityczne, jednakże nie są one celem samym w sobie analizy. Podejście procesualne zakłada, że system polityczny nie jest czymś stałym, wręcz przeciwnie, jest poddawany przeróżnym czynnikom wywołującym jego zmianę. Mimo iż dane systemy polityczne

²⁰⁰ M. Bankowicz, B. Kosowska-Gąstoł (red.), *Systemy polityczne. Podręcznik akademicki 1*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019, s. 23.

²⁰¹ *Ibidem*, s. 24.

posiadają takie same instytucje polityczne (jak chociażby w analizowanym przypadku monarchie arabskie) to ich faktyczny stan, a szerzej mówiąc kondycję, wyznaczają procesy polityczne. Głównym celem podejścia procesualnego jest znalezienie procesów politycznych, przedstawienia ich wielopłaszczyznowości oraz ukazanie konsekwencji, jakie za sobą niosą. Badania prowadzone w tym zakresie w zasadzie skupiają się na wyodrębnieniu poszczególnych procesów politycznych. Jednym z przykładów procesu politycznego, jaki autorzy Beata Kosowska-Gąstoł i Marek Bankowicz wskazują w monografii, to analiza procesu legislacyjnego. W podejściu procesualnym zwraca się uwagę na okoliczności, oczekiwania, żądania, czynniki, aspekty poparcia lub dezaprobaty, aż po rezultaty oraz konsekwencje. Warto jeszcze raz wyraźnie podkreślić, że sednem badania nie jest analiza instytucji politycznych, a procesów politycznych, które wydarzają się w ich obrębie lub w ich otoczeniu i wpływają na nie²⁰².

Inny przykład, na jaki zwracają autorzy, to analiza systemu politycznego PRL. Celem analizy z wykorzystaniem podejścia procesualnego było badanie ustawy zasadniczej z 1962 roku, ale z uwzględnieniem procesów politycznych, jakie doprowadziły do jej powstania, ponieważ to nie przepisy prawne świadczą o faktycznym działaniu instytucji politycznych²⁰³.

Ostatnim z podejść wyjaśniania tematu systemu politycznego jest podejście systemowe. Należy zatem podkreślić, że dwa wspomniane podejścia są różnymi sposobami analizowania systemów politycznych, które w istocie się uzupełniają. Nie stanowią sprzecznych metod wyjaśniania tematu. Celem podejścia systemowego jest badanie przebiegu badanych zjawisk albo procesów, a także próba znalezienia istotnych cech badanych obiektów. Analiza obiektów zakłada ich wysoce złożoną strukturę oraz mnogość relacji z otoczeniem. Obecne badania systemów politycznych prowadzone za pośrednictwem podejścia systemowego obejmują badanie klasy systemów, jak na przykład monarchii arabskich, to znaczy próbę zdefiniowania pojęcia „monarchia” oraz znalezienia podstaw stanowiących o przynależności danego systemu politycznego do tejże kategorii. Innym sposobem prowadzenia badań za pośrednictwem podejścia systemowego jest analiza grupy systemów politycznych oraz próba uchwycenia ich cech wspólnych, zwrócenia uwagi co je upodabnia do siebie, co stanowi o ich cechach wspólnych, a co je od siebie odróżnia, że możemy np. nazywać je monarchiami. Kolejnym z wąskich wycinków analizowania tematu są badania zmian systemów politycznych, próba

²⁰² *Ibidem*, s. 27.

²⁰³ *Ibidem*, s. 28.

odpowiedzi na pytanie dlaczego ulegają przekształceniom, jak na przykład analizowanie przejścia od autorytaryzmu do demokracji. Ostatnie dwa obszary, w których podejmowane są badania z podejściem systemowym to: próba znalezienia procesów, instytucji, poddawanych analizie oraz określenia ich znaczenia dla systemu politycznego, przykładowo badanie partii politycznych, a także analizowanie systemów politycznych, relacji systemów z innymi systemami politycznymi, a także z aktorami niepaństwowymi.

Które z wymienionych wyżej podejść zakłada zatem wyjaśnianie ciągłości i zmian systemowych w monarchiach arabskich? Badany temat będzie analizowany przy użyciu dwóch metod badawczych, mając na uwadze że jedna metoda nie wyklucza drugiej: podejścia procesualnego i podejścia systemowego. Za pomocą podejścia procesualnego będziemy chcieli zwrócić uwagę na procesy polityczne, które toczą się wokół głównych instytucji politycznych monarchii. Ze względu na specyfikę systemu politycznego, ale też regionu bliskowschodniego, centralną instytucją każdej z wymienionych monarchii jest instytucja monarchy. Głównym punktem naszych rozważań nie jest analiza samej głowy państwa, jej prerogatyw, ale decyzji politycznych, które podejmuje w ramach pełnionego stanowiska. Jak wspomnieli autorzy, Marek Bankowicz oraz Beata Kosowska-Gąstoł, analizowanie procesów politycznych nastęrcza więcej trudności, ale też daje szerszą perspektywę badawczą²⁰⁴. Istotą niniejszej pracy badawczej jest znalezienie takich decyzji politycznych arabskich monarchów oraz instytucji politycznych kluczowych dla danego systemu politycznego, które mogą, ale też nie muszą, wywoływać zmianę ustrojową. Wszak w centrum badań niniejszej pracy nie jest jedynie zmiana ustrojowa, niosąca za sobą widoczne konsekwencje, ale też zmiana stabilizująca lub zmiana wywołująca stagnację, a w konsekwencji nie zmieniająca nic. Patrycja Sasnal w swojej pracy „Pseudostabilizacja. Problemy współczesnej polityki USA na Bliskim Wschodzie” podejmuje próbę rozróżnienia terminów „stagnacja” oraz „stabilizacja”, które wydają się być istotne z punktu widzenia omawiania niniejszego tematu²⁰⁵. Co ważnego wnosi rozróżnienie tych terminów dla omawianego tematu? Wyjaśnienie wspomnianych terminów nie zaburza analizy końcowej, bo o ile termin „stabilizacja” ma pozytywne konotacje, to o tyle termin „stagnacja” pejoratywnie. Terminy „stagnacja” oraz „stabilizacja” są często postrzegane jako synonimy, ze względu na to że „stagnacja” kojarzona jest z brakiem zmiany jako takiej. Stagnacja, mimo że historycznie wywodzi się z nauk ekonomicznych, w naukach

²⁰⁴ *Ibidem*, s. 28.

²⁰⁵ P. Sasnal, *Pseudostabilizacja. Problemy współczesnej polityki USA na Bliskim Wschodzie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017, s. 19.

politycznych rozumiana jest jako taka sytuacja, w której (mówiąc tu o systemie politycznym) ów system polityczny nie jest w stanie odpowiedzieć na zmieniające się warunki otoczenia. Należy wyraźnie podkreślić, że mówiąc o stagnacji politycznej nie możemy mówić o rozkładzie państwa, a tym bardziej o jego rozwoju. Stagnacja jest stanem pomiędzy jednym a drugim. Stagnacja polityczna jest opisywana jako stan „bezruchu”, nieumiejętność przystosowania się do zmian w otoczeniu. W swojej pracy Patrycja Sasnal powołuje się na pracę Mariny Ottaway traktującej o stagnacji politycznej, która utożsamia ten termin z niepodejmowaniem koniecznych zmian²⁰⁶.

Pojęcie stabilności politycznej jest o wiele szerzej tłumaczone, ale w kontekście sytuacji monarchii arabskich, będzie przede wszystkim rozumiane nie jako brak ruchu czy brak zmian, ale umiejętność (w tym wypadku znów) ów systemu politycznego do przyjmowania zmian i odpowiadania na nie²⁰⁷. W tym miejscu warto przywołać też definicję stabilności politycznej zaproponowanej przez Andrzeja Antoszewskiego i Ryszarda Herbuta, która silnie łączy się z „kontrolą” i umiejętnością „przeciwstawienia się nieprzewidywalnym sytuacjom”²⁰⁸.

Warto zwrócić uwagę, że nie wszystkie definicje stabilności politycznej, muszą zawierać komponent społeczeństwa. Patrycja Sasnal zwraca uwagę na sześć dominujących definicji tego pojęcia, z czego trzy z nich, nie mają nic wspólnego ze społeczeństwem. Są to stabilności rozumiane jako:

- Brak przemocy
- Kontrola nad zmianami wewnątrz struktur
- Posiadanie kontroli

Żadna z nich nie uwzględnia dla stabilności politycznej państwa takiego elementu jak społeczeństwo. Definicje są o tyle istotne, że mogą odnosić się do monarchii arabskich, gdzie udział społeczeństwa w życiu politycznym jest marginalny²⁰⁹.

Wybrane metody badawcze będą wspierane przez dobór odpowiednich czynników. W poprzednim podrozdziale zostało ustalone, że czynnikami wedle których będą analizowane monarchie arabskie to zespół czynników: politycznych, ekonomicznych i kulturalno-społecznych. W pracy badawczej zostanie podjęta próba odpowiedzi na poniższe pytania:

²⁰⁶ *Ibidem*, s. 21.

²⁰⁷ *Ibidem*, s.22

²⁰⁸ A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon...*, op. cit., s. 423-424.

²⁰⁹ P. Sasnal, *Pseudostabilizacja...*, op. cit., s. 23.

- Które czynniki: polityczne, ekonomiczne czy kulturowo-społeczne wywołują więcej zmian o charakterze systemowym w monarchiach dynastycznych?
- Które czynniki: polityczne, ekonomiczne czy kulturowo-społeczne wywołują więcej zmian o charakterze systemowym w monarchiach niedynastycznych?
- Który czynnik spośród czynników politycznych najczęściej doprowadza do zmiany systemowej w monarchiach dynastycznych?
- Który czynnik spośród czynników politycznych najczęściej doprowadza do zmiany systemowej w monarchiach niedynastycznych?
- Który z czynników ekonomicznych jest istotniejszy dla zmiany systemowej w monarchiach dynastycznych?
- Który z czynników ekonomicznych jest istotniejszy dla zmiany systemowej w monarchiach niedynastycznych?
- Który czynnik spośród czynników kulturowo-społecznych doprowadza do zmiany systemowej w monarchiach dynastycznych?
- Który czynnik spośród czynników kulturowo-społecznych doprowadza do zmiany systemowej w monarchiach niedynastycznych?

Podjęcie systemowe zaś zwraca uwagę na badanie pewnego określonego rodzaju systemu politycznego, w tym wypadku monarchii arabskich. W poprzednim podrozdziale podzieliliśmy kategorię monarchii arabskich na monarchie dynastyczne i niedynastyczne. Z pomocą podejścia systemowego będzie możliwe uchwycenie podobieństw i różnic pomiędzy tymi monarchiami, co pozwoli na odpowiedź na poniższe, bardziej ogólne pytania badawcze:

- W których monarchiach: dynastycznych czy niedynastycznych zachodzi więcej zmian o charakterze systemowym?

Powyższe pytania badawcze, analizowane przez wybrane metody badawcze, będą uzupełnione o specjalne parametry badawcze. Parametry badawcze podzielono na polityczne, ekonomiczne i kulturowo-społeczne.

Do parametrów politycznych można zaliczyć:

- Demokrację – to parametr, który pokazuje zmienność reżimu politycznego na przestrzeni lat. Jego podstawowym zadaniem jest podział państw na zamknięte

autokracje, wyborcze autokracje, demokracje wyborcze i demokracje liberalne²¹⁰.

- Terroryzm – przedstawia ilość występujących incydentów o charakterze terrorystycznym, które mogą być wynikiem niezadowolenia z reżimu politycznego²¹¹
- Stabilność polityczna oraz brak występowania przemocy – przedstawia poziom akceptacji dla rządzących²¹²

Do parametrów ekonomicznych można zaliczyć:

- Wzrost gospodarczy – przedstawia poziom dobrobytu gospodarczego państwa²¹³
- Opodatkowanie – redystrybucja dochodu podatkowego²¹⁴
- Wydatki rządowe – przedstawia wydatki rządowe w porównaniu do dochodów²¹⁵
- Wydatki wojskowe – przedstawiają ambicje i priorytety kraju, stan przygotowania do ewentualnej wojny²¹⁶
- Paliwa kopalne – dane dotyczą surowców: węgla, ropy, gazu²¹⁷

Do parametrów społeczno-kulturowych można zaliczyć:

- Internet – korzystanie z Internetu przez jednostki, pokazuje wpływ social media na społeczeństwo i dostęp do informacji²¹⁸
- Zróżnicowanie religijne – pokazuje zróżnicowanie religijne na świecie²¹⁹
- Przywiązanie religijne – pokazuje ważność religii w życiu człowieka²²⁰

²¹⁰ B. Herre, E. Ortiz-Ospina, M. Roser, *Democracy*, <https://ourworldindata.org/democracy#licence> [dostęp: 16.09.2019]

²¹¹ Global Terrorism Database, <https://www.start.umd.edu/gtd/>, [dostęp: 1.02.2019]

²¹² The Worldwide Governance Indicators (WGI), <https://info.worldbank.org/governance/wgi/> [dostęp: 12.01.2020]

²¹³ Maddison Historical Statistics, <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/?lang=en> [dostęp: 13.05.2020]

²¹⁴ E. Ortiz-Ospina, M. Roser, *Taxation*, <https://ourworldindata.org/taxation> [dostęp: 20.01.2021]

²¹⁵ E. Ortiz-Ospina, M. Roser, *Government Spending*, <https://ourworldindata.org/government-spending>, [dostęp: 12.01.2020]

²¹⁶ E. Ortiz-Ospina, M. Roser, M. Ritchie, E. Mathieu, B. Herre, *Military Personnel and Spending*, <https://ourworldindata.org/military-spending>, [dostęp: 16.03.2020]

²¹⁷ H. Ritchie, P. Rosado, M. Roser, *Fossil Fuels*, <https://ourworldindata.org/fossil-fuels> [dostęp: 7.08.2020]

²¹⁸ H. Ritchie, E. Mathieu, M. Roser, Ortiz-Ospina E., *Internet*, <https://ourworldindata.org/internet> [dostęp: 12.08.2020]

²¹⁹ Pew Research Center, <https://www.pewresearch.org/> [dostęp: 04.07.2020]

²²⁰ Data Bank, *World Development Indicators*, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> [dostęp: 12.10.2019]

- Wskaźnik rozwoju społecznego (HDI) – pokazuje wypadkową: długość życia, poziom wiedzy oraz standard życia²²¹

W kolejnych rozdziałach zostaną przeanalizowane decyzje polityczne poszczególnych instytucji politycznych, a w szczególności instytucji monarchy arabskiego, w czterech monarchiach arabskich: Królestwa Arabii Saudyjskiej, Państwa Katar, Haszymidzkiego Królestwa Jordanii oraz Królestwa Marokańskiego. Tak zaproponowana siatka badawcza pozwoli na przeanalizowanie każdego państwa z osobna, a także razem, jako grupy monarchii arabskich, wskazanie podobieństw i różnic między nimi. Istotnym celem analizy będzie próba zwrócenia uwagi na podobieństwa i różnice w poszczególnych grupach monarchii: monarchiach dynastycznych i niedynastycznych.

²²¹ M. Roser, *Human Development Index*, <https://ourworldindata.org/human-development-index> [dostęp: 12.12.2020]

Rozdział II - Królestwo Arabii Saudyjskiej

2.1. Polityka wewnętrzna Królestwa Arabii Saudyjskiej

Analiza decyzji politycznych, które były podejmowane w Królestwie Arabii Saudyjskiej pomiędzy 1991-2010 rokiem powinna zostać poprzedzona uwzględnieniem tych instytucji, które miały wpływ na ich kształt. Centralną instytucją systemu politycznego Arabii Saudyjskiej jest osoba monarchy. Zgodnie z zapisami saudyjskiego prawodawstwa król stoi ponad prawem państwowym²²². Monarcha jest odpowiedzialny tylko przed Bogiem i jest zobowiązany do respektowania przepisów islamskiego prawa szariatu. Jest to ta cecha saudyjskiego systemu politycznego, która pozwala Ryszardowi Herbutowi oraz Andrzejowi Antoszewskiemu uznać ów system polityczny za monarchię absolutną, ale o ograniczonym charakterze²²³. Król jest spadkobiercą tytułu „Strażnika Dwóch Świętych Meczetów”, znajdujących się w Mekce i Medynie, jako najważniejszych symboli religijnych świata muzułmańskiego. Opieka nad dwoma ważnymi miastami dla świata islamu przysparza przywódcom Arabii Saudyjskiej nobilitacji pomimo, że Saudowie jako rodzina królewska nie są spokrewnieni z Prorokiem Mahometem (w przeciwieństwie do jordańskiej rodziny królewskiej)²²⁴.

W wymienionych latach saudyjskim królestwem rządziło dwóch przyrodnych braci: król Fahd (lata 1982-2005) oraz król Abdullah (lata 2005-2015). W praktyce jednak, król Abdullah zaczął przygotowywać się do objęcia władzy w królestwie jeszcze podczas pełnienia funkcji szefa Gwardii Narodowej. Od 1995r. zdrowie króla Fahda uległo drastycznemu załamaniu w wyniku doznanego udaru²²⁵. Z tego względu rządy króla Fahda są szczególne, bo pomimo długiego panowania, okres rządów można podzielić na okres o wysokiej królewskiej sprawności (1982-1995) oraz na okres kiedy jego rządy były wspierane przez kilku członków rodziny królewskiej (1995-2005). Oprócz wspomnianego przyszłego króla Arabii Saudyjskiej Abdullaha, rządy króla wspierali ministrowie: Sultan (minister obrony), Najif (minister spraw wewnętrznych), Salman (gubernator Rijadu)²²⁶. Władza monarsza po 1995r. uległa rozdrobnieniu i każdy z książąt budował swoją grupę, obsadzając swoich synów na ważnych stanowiskach politycznych. Mimo złego stanu zdrowia króla Fahda nikt nie zdecydował się na zmianę monarchy, obawiając się że to naruszy *status quo* wewnątrz rodziny królewskiej.

²²² K. Czajkowska, A. Diawoł-Sitko, *Systemy polityczne...*, op. cit., s. 243.

²²³ A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon...*, op. cit., s. 237-238.

²²⁴ S. Marchand, *Arabia Saudyjska. Zagrożenie*, Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa 2004, s. 91.

²²⁵ R. Bronson, *A new king for Saudi Arabia*, Foreign Policy Research Institute, 2015

²²⁶ Ł. Fyderek, *Autorytarne systemy...*, op. cit., s. 162.

Kolejną, bardzo ważną instytucją w ramach saudyjskiego systemu politycznego są alimowie (ulemowie) działający w zinstytucjonalizowanej formie jako Rada Starszych Ulemów. Alimowie są grupą muzułmańskich duchownych, którzy wspierają działalność króla poprzez kontrolowanie informacji przybywających ze świata zachodniego. Rada składa się z 20 osób, które zostają mianowane przez króla. Najważniejszym zadaniem alimów jest weryfikowanie decyzji politycznych i orzekanie, czy są sprzeczne z religijną ideologią królestwa²²⁷. Podstawa ideologiczna królestwa to nurt islamu nazywany wahhabizmem, który zakłada że to postęp i nowoczesność powinny dostosować się do Koranu i jego zapisów, a nie odwrotnie²²⁸. Alimowie mają prawo wydawania wyroków religijnych czyli fatw²²⁹. Warto w tym miejscu zauważyć, że mianowanie duchownych decyzją królewską powoduje, że monarcha ma wpływ na kształt grupy. Kolejni saudyjscy królowie eliminowali z grona alimów bardzo konserwatywne jednostki, żeby zapobiec rozwojowi radykalnego wahhabizmu²³⁰.

Jedną z ważniejszych decyzji w zakresie saudyjskiego prawodawstwa było ustanowienie przez króla Fahda w 1992r. szeregu dokumentów, które miały stanowić zbiór przepisów dotyczących podstawy ustrojowej państwa²³¹. Dokumenty stanowiące quasi „Konstytucję” Królestwa Arabii Saudyjskiej składały się na: Podstawowe prawo o sprawowaniu rządów (1992r.), Prawo Prowincji (1992r.), Prawo o Radzie Konsultacyjnej (1992r.), Prawo o Radzie Ministrów (1993r.). Dokumenty prawne jednoznacznie wskazują na wszechmiar władzy, w której posiadaniu jest saudyjski monarcha²³². U podstaw zmian w zakresie saudyjskiego prawodawstwa leżały wydarzenia z 1990r., kiedy grono saudyjskich intelektualistów i biznesmenów zdecydowało się wystosować petycję do króla. Wśród głównych postulatów znalazły się te, które domagały się szeroko zakrojonych reform: ograniczenia roli fundamentalistów religijnych oraz grupy arabskich uczonych (alimów). W ślad za tym pojawiły się postulaty domagające się utworzenia organu doradczego, większego udziału społeczeństwa w sprawach państwowych oraz ograniczenia korupcji. Petycja była rozpowszechniana w całym królestwie, ale podkreślano że jej celem nie jest podważanie monarchii „per se”²³³.

²²⁷ M. Imach, 2015, *Problemy religijne Arabii Saudyjskiej*, Teologia i Człowiek, T. 30, nr 2, Toruń 2015, s. 195.

²²⁸ *Ibidem*, s. 178.

²²⁹ *Ibidem*, s. 195.

²³⁰ *Ibidem*, s. 186.

²³¹ G. Małachowski, *System konstytucyjny Arabii Saudyjskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2011, s. 23.

²³² *Ibidem*.

²³³ K. Czajkowska, A. Diawoł-Sitko, *Systemy polityczne...*, op. cit., s. 239.

Nie bez znaczenia dla sytuacji ustrojowej saudyjskiego królestwa miał także protest wyływający tym razem ze środowiska religijnego. W 1991r. grupa ponad 400 islamskich uczonych wraz z przywódcą ulemów, zorganizowała protest. Domagano się reform w zakresie sądownictwa oraz ustroju politycznego, a także stosowania zasad, norm i wartości islamu w życiu publicznym. Krytyce poddawano korupcję, nominację ze względu na przynależność do rodziny królewskiej, a nie ze względu na zasługi. Podkreślano, że nowe ciało przedstawicielskie jakim miała być Rada Konsultacyjna powinno być całkowicie niezależne. Krytycznie spoglądano na sojusze zagraniczne Arabii Saudyjskiej z państwami nieislamskimi²³⁴.

Protesty z 1990 i 1991 rozpoczęły nowy etap w komunikacji z saudyjskim monarchą, a mianowicie za sprawą wystosowywanych petycji. Skutkiem protestów była decyzja króla Fahda o powołaniu nowego organu, Rady Konsultacyjnej. Zadaniem Rady miała być weryfikacja i opiniowanie dokumentów, regulacji, traktatów, jeszcze przed wydaniem dekretu królewskiego. Członkowie Rady mieli także możliwość zadawania pytań członkom gabinetu, a także omawiać sprawozdania składane przez ministrów. Wśród zadań gremium było także zajmowanie się programami rozwoju gospodarczego i społecznego. Rada licząca 60 członków, pomimo licznych zadań, nie miała prawa inicjowania własnych tematów. Monarcha saudyjski zapewnił sobie ostateczny głos decydujący o kształcie i zmianach w Radzie Konsultacyjnej, mógł dowolnie odwoływać i reorganizować gremium²³⁵.

Zmiany w zakresie prawodawstwa ustrojowego i powołanie Rady Konsultacyjnej nie satysfakcjonowało obywateli. Grupa islamistów utworzyła Komitet Obrony Uzasadnionych Praw w 1993r. Komitet był swego rodzaju grupą opozycyjną, pierwszą tego typu organizacją w Królestwie Arabii Saudyjskiej. Protestowano przeciw monarsze, nieprzestrzeganiu zasad islamskich w życiu publicznym. Komitet decyzją władz saudyjskich został rozwiązany, a jego członkowie zostali zdymisjonowani z pełnionych stanowisk politycznych. W następnych latach saudyjski system polityczny wciąż był okresowo podważany, a dostęp do Internetu sprawił że działalność mogła być kontynuowana za pomocą nowych mediów²³⁶.

²³⁴ A. Kapiszewski, *Democratizing the Arab states. The case of monarchies of the Gulf, 1991-2004* [w:] A. Kapiszewski (red.), *Krakowskie Studia Międzynarodowe, Polska-Świat Arabski*, nr 3, Kraków 2004, s. 79.

²³⁵ *Ibidem*.

²³⁶ *Ibidem*, s. 80.

Nie bez znaczenia była z kolei petycja wystosowana przez szyitów, mniejszość religijną islamu, zamieszkująca wówczas w Arabii Saudyjskiej ok. 10% ludności. Szyici domagali się respektowania ich praw, byli przekonani że są prześladowani w szkołach, wojsku, czy na rynku pracy²³⁷. Saudyjski monarcha tym razem nie zareagował. I chociaż walka o swoje prawa konkretnej grupy przybrała taką formę, jakimi posługiwały się poprzednie grupy, to można tu upatrywać kilka powodów takiego stanu rzeczy. Po pierwsze, szyici stanowią zdecydowaną mniejszość w saudyjskim królestwie, co w żaden sposób nie powinno zagrozić stabilności i bezpieczeństwu Arabii Saudyjskiej. Po drugie, co ważne, szyici jako grupa religijna stanowią większość w Islamskiej Republice Iranu, państwie które od czasów rewolucji islamskiej w 1979r. rywalizuje z Królestwem Arabii Saudyjskiego o rolę przywódcy na Bliskim Wschodzie. Przyznawanie coraz większych praw grupie szyickiej, mogłoby w przyszłości zdestabilizować Arabię Saudyjską i doprowadzić do niebezpiecznych wpływów ze strony Iranu w państwie Saudów. Po trzecie, trzonem ideologicznym saudyjskiego państwa jest wahhabicka odmiana islamu, co jest zaprzeczeniem działalności grupy szyickiej.

W kolejnych latach król Fahd jeszcze dwukrotnie zwiększał liczebność Rady Konsultacyjnej. Początkowe gremium liczące 60 osób, zwiększyło się do 90 członków w 1997r., a następnie do 120 członków w 2001r. Grono miało cechy wynikające z tradycji saudyjskiej, a mianowicie grono osób udzielających porad. W skład gremium wchodziły przeważnie wykształcone osoby, posiadające doświadczenie i mające opinie ekspertów w swoich dziedzinach. Powołanie do Rady było powodem do dumy. Na przestrzeni lat, kiedy Rada powiększała swoją liczebność, król Fahd powołał do Rady także 3 szyickich przedstawicieli²³⁸. Na tle 120 członków jest to niewiele, ale ten ruch stłumił głosy mówiące o dyskryminowaniu szyickich obywateli. Ze strony saudyjskiego monarchy była to bardzo dobra decyzja, biorąc pod uwagę że Rada Konsultacyjna nie ma żadnego realnego wpływu politycznego.

Najistotniejszym z ustawionych dokumentów jest *Podstawowe prawo o sprawowaniu rządów*. We wstępie dokumentu znajduje się informacja, że władza w państwie będzie kolejno przekazywana prawowiernym synom założyciela Królestwa Arabii Saudyjskiej oraz ich potomkom, co potwierdza artykuł 5. W aktach normatywnych określenie założyciel Arabii Saudyjskiej odnosi się do osoby Abd al.-Aziza ibn Abd al.-Rahmana (powszechniej znanego jako Ibn Saud), faktycznego założyciela państwa

²³⁷ *Ibidem.*

²³⁸ *Ibidem.*

saudyjskiego oraz pierwszego monarchy sprawującego władzę od 1932r. Grzegorz Małachowski w swojej typologii rozwoju państwa saudyjskiego uznaje Ibn Sauda za twórcę trzeciego państwa saudyjskiego²³⁹.

„Konstytucja” jak zwyczajowo można uznać zbiór dokumentów ustawionych przez króla Fahda, pozwala na objęcie tronu królewskiego każdemu męskiemu potomkowi Ibn Sauda, nie zawęża tego prawa tylko do jednego z synów władcy. Dziedziczność tronu odbywa się w linii poziomej (wszyscy synowie Ibn Sauda) oraz pionowej (synowie synów Ibn Sauda). Tron nie jest dziedziczony tylko w linii pionowej, jak zwyczajowo praktykuje się w monarchiach. Saudyjski sposób dziedziczenia pozwala na dostęp do tronu szerszemu gronu rodziny królewskiej²⁴⁰.

Droga do saudyjskiego tronu została otwarta dla szerszego grona rodziny królewskiej przez króla Fahda. Do czasu panowania władcy, tron był dziedziczony tylko przez synów założyciela państwa, Abullaziza al.-Rahmana. Każdy syn założyciela państwa miał możliwość zasiąść na królewskim tronie. To oznaczało, poza regułą starszeństwa, dziedziczność tronu tylko w linii poziomej. Król Fahd dokonał zmiany w zapisach ustawy zasadniczej dopuszczając do tronu także synów wspomnianych braci (czyli wnuków założyciela państwa). To zmieniło liczebność grona pretendującego do tronu. Wedle szacunków mogło to być nawet kilkaset osób. Początkowo następców tronu było około 30 (założyciel państwa posiadał ok. 17 żon). Zmiana zapisów, której dokonał król Fahd, z założenia miała być pragmatycznym działaniem wychodzącym naprzeciw pytaniu: czy i jaka rola przypadnie kolejnemu pokoleniu Saudów? Ówczesny władca był przekonany, że ten zapis dokona zmiany i powoli będzie kończył erę „sędziwych braci”²⁴¹. To miało oczywiście wymiar polityczny i było podyktowane pytaniem o przyszłość Arabii Saudyjskiej. Ale dla króla Fahda taka zmiana polityczna miała także wymiar osobisty. Zmiana przepisu oznaczała, że nowe prawo dziedziczenia tronu obejmie także synów króla Fahda. Przepis okazał się nieskuteczny. Synowie króla Fahda byli skompromitowani poprzez skandale w których uczestniczyli albo na ten moment jeszcze zbyt młodzi, by zasiąść na saudyjskim tronie. Ostatecznie władzę po królu Fahdzie objął jego przyrodni brat Abdallah w 2005r²⁴².

²³⁹ G. Małachowski, *Następstwo tronu w Królestwie Arabii Saudyjskiej* [w:] A. Rothert, J. Szymanek, A. Zięba (red.) *Zmiany polityczne...*, op. cit., s. 250.

²⁴⁰ The Embassy of Kingdom of Saudi Arabia, *Basic Law of Governance*, <https://www.saudiembassy.net/basic-law-governance> [dostęp: 5.12.2020]

²⁴¹ S. Marchand, *Arabia...*, op. cit., s. 111.

²⁴² Ibidem, s. 134-137.

Kolejną z decyzji króla Fahda w polityce wewnętrznej była zgoda na przeprowadzenie ogólnonarodowych wyborów. Wybory samorządowe, swoisty element ustroju demokratycznego, zostały zorganizowane w 2005r. Istotne wydaje się tu przywołanie zestawienia, które przygotował The Economist w 2004r. The Economist opisał poziom demokracji w krajach arabskich, uwzględniając w nim takie czynniki jak: wolność polityczna, rządy prawa, wolność religijna, wolność mediów, otwartość ekonomiczna, prawa kobiet. Królestwo Arabii Saudyjskiej uplasowało się na ostatnim, 18 miejscu ze wszystkich krajów arabskich, uzyskując wynik 13 punktów z 60 możliwych. Arabia Saudyjska otrzymała najwięcej punktów, bo aż 7, za otwartość ekonomiczną, 3 punkty za rządy prawa, 2 punkty za wolność mediów oraz 1 punkt za prawa kobiet. Pozostałe dwa czynniki: wolność polityczna i wolność religijna zostały ocenione na 0 punktów²⁴³.

Władze Arabii Saudyjskiej, podobnie jak pozostałe monarchie arabskie, większość swoich dochodów czerpała z eksploatacji surowców naturalnych. Podatki od obywateli nie były potrzebne do zapewnienia stabilności państwowej, z tego względu rządy monarchii arabskich nie uważały za konieczne oferowanie swoim obywatelom partycypacji politycznej²⁴⁴. Społeczeństwo zdawało się akceptować taką zależność, pod warunkiem spełnienia ich aspiracji i oczekiwań finansowych. To wynika z formuły jaką przybrała Arabia Saudyjska, a mianowicie pełnienia roli państwa rentierskiego. Podstawą funkcjonowania państwa rentierskiego jest obecność renty czyli pieniędzy, które czerpane są z wydobycia surowców naturalnych. Pieniądze z tzw. „renty” są w dyspozycji władz, która może je dystrybuować w społeczeństwie. Tylko minimalna część społeczeństwa zajmuje się pracą twórczą, większość saudyjskiego społeczeństwa korzystna z niezapracowanego bogactwa²⁴⁵. W 2002r. Arabia Saudyjska została uznana jako 1 z 10 najbardziej represyjnych reżimów politycznych na świecie²⁴⁶.

Jedną z istotnych decyzji w polityce wewnętrznej saudyjskiego królestwa była decyzja króla Abdullaha o powołaniu Rady Wierności. Organ został utworzony w 2007r., a jego funkcjonowanie reguluje dokument składający się z 25 artykułów²⁴⁷. Głównym

²⁴³ A. Kapiszewski, *Democratizing the Arab...*, op. cit., s. 70.

²⁴⁴ *Ibidem*, s. 74.

²⁴⁵ Ł. Fyderek, *Autorytarne systemy...*, op. cit., s. 175-176.

²⁴⁶ A. Kapiszewski, *Democratizing the Arab...*, op. cit., s. 74.

²⁴⁷ Saudi Arabia, Succession Commission Law,

<https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/3213c2f6-eaf8-45dc-8f8c-a9a700f167ee/2> [dostęp: 15.03.2020]

zadaniem Rady Wierności jest wskazanie nowego Koronowanego Księcia, w momencie kiedy ówczesny zostaje królem. Po śmierci króla Rada Wierności jest zobowiązana do złożenia przysięgi wierności Koronowanemu Księciu, który od tego momentu jest osobą odpowiedzialną za sprawy państwowe. Rada Wierności nie posiada prawa ingerowania w obowiązujące prawodawstwo, a w szczególności dokumenty normatywne ustanowione przed króla Fahda. Rada Wierności ma za zadanie wyznaczyć najodpowiedniejszą osobę na stanowisko monarchy w ciągu 7 dni. Taka sama procedura dotyczy ewentualnej śmierci monarchy i Koronowanego Księcia.

Powołanie Rady Wierności wiązało się z wyselekcjonowaniem specjalnego grona osób spośród saudyjskiej rodziny królewskiej, w skład którego wchodzi: wszyscy synowie założyciela Arabii Saudyjskiej, syn każdego zmarłego lub ubezwłasnowolnionego (zweryfikowany raportem medycznym) syna założyciela Arabii Saudyjskiej. Grono uzupełnia: jeden syn panującego króla oraz jeden syn panującego Koronowanego Księcia. W razie powstałego wakat, król jest zobowiązany do wyznaczenia zastępstwa na to miejsce. Obowiązująca do tego momentu sukcesja tronowa wedle zasady starszeństwa zaczynała komplikować życie królewskie Saudów z uwagi na zaawansowany wiek książąt pretendujących do objęcia królewskiego tronu. Utworzenie Rady Wierności było zapobieżeniem możliwego problemu z nominacją w przyszłości. Rodzina królewska osiągnęła wewnętrzny kompromis, co miało wyraz polityczny, ponieważ chroniło interesy monarchii saudyjskiej i rodziny królewskiej w przyszłości²⁴⁸.

Powołanie osoby na funkcję Koronowanego Księcia dokonuje się po wszystkich konsultacjach i uzyskaniu przysięgi wierności przez monarchę. Król ma prawo wyznaczenia swoich kandydatów, ale może zaproponować maksymalnie 3 nazwiska. Dokument prawny, w oparciu o który funkcjonuje Rada Wierności, nie precyzuje wieku, kompetencji, czy wykształcenia przyszłego Koronowanego Księcia. Zadaniem Rady Wierności jest udzielenie kolegiального poparcia dla któregoś z wyznaczonych przez monarchę kandydatów. Jeśli żaden z nich nie uzyska stosownego poparcia, Rada Wierności proponuje swojego kandydata i przedstawia go monarsze. Jeśli i w tym przypadku wybór nie uzyska akceptacji, nominacji dokonuje się poprzez głosowanie w Radzie. Koronowany Książę powinien zostać wybrany w terminie nie przekraczającym 30 dni od uzyskania przysięgi wierności przez króla.

²⁴⁸ Ł. Fyderek, *Autorytarne systemy...*, op. cit., s. 164.

2.2. Polityka zagraniczna Królestwa Arabii Saudyjskiej

Król Fahd na arenie międzynarodowej mierzył się z dwoma konfliktami, z pierwszą i drugą wojną w Zatoce Perskiej, a także konfliktem arabsko-izraelskim, wojną domową w Libanie, wojną w Bośni i Hercegowinie, Kosowie, Czeczeni, Afganistanie, Somalii, Kaszmirze.

Istotnym wkładem króla Fahda w dyplomację międzynarodową była próba zakończenia wojny domowej w Libanie. Król zaprosił do at-Taif (Arabia Saudyjska) libańskich parlamentarzystów na spotkanie w 1989r. Liga Państw Arabskich powołała w 1989r. specjalną komisję w celu rozwiązania konfliktu. Szereg spotkań zaowocowało podpisaniem porozumienia o jedności narodowej, które wieńczyło okres niestabilności. Rozpoczął się okres odbudowy państwa libańskiego z pomocą Arabii Saudyjskiej oraz innych państw arabskich.

Za czasów króla Fahda rozpoczął się także nowy okres w stosunkach z Iranem. Było to częściowo wynikiem wojny w Zatoce Perskiej w 1990r., kiedy to Irak zbrojnie zaatakował Kuwejt²⁴⁹. Iran potępiał zbrojną napaść Iraku na małą monarchię arabską. Arabia Saudyjska, mimo że utrzymywała dobre stosunki z Irakiem i wspierała go w wojnie z Iranem w latach 1980-1988, ochłodziła relacje z reżimem Saddama Husajna w momencie kiedy na terytorium saudyjskie zrzucono dwie irackie rakiety²⁵⁰. Wcześniej relacje między Arabią Saudyjską a Iranem były bardzo powściągliwe, ze względu na rewolucję islamską w 1979r. Arabia Saudyjska, jako przedstawiciel sunnickiego świata islamu, obawiała się rozlania ideologii reprezentowanej przez Chomejniego podczas rewolucji islamskiej na inne kraje Bliskiego Wschodu. W 1991r. na nowo rozpoczęto próby odbudowy stosunków dyplomatycznych, a 10 lat później, w 2001r. podpisano porozumienie o współpracy i bezpieczeństwie²⁵¹.

Pewna renowacja systemu monarchicznego została zachwiana w momencie I wojny w Zatoce Perskiej, kiedy Arabia Saudyjska przyjęła na swoje terytorium rodzinę królewską uciekającą przed wojną z Kuwejtu. To pokazało brak stabilności w osobach rządzących. Saudowie obawiali się załamania renowacji we własnym kraju²⁵².

Jedną z istotniejszych decyzji króla Fahda na arenie międzynarodowej, rozciągniętej w czasie, było zacieśnianie współpracy na linii Rijad-Waszyngton. Arabia

²⁴⁹ G. Okruhlik, *Saudi Arabian-Iranian relations: external rapprochement and internal consolidation*, "Middle East Policy", Vol. X (2), 2003, s. 116.

²⁵⁰ *Ibidem*, s. 116.

²⁵¹ *Ibidem*, s. 119.

²⁵² Ł. Fyderek, *Autorytarne systemy...*, op. cit., s. 176.

Saudyjska upatrywała w USA gwaranta swojej strategii w zakresie bezpieczeństwa narodowego, co miało charakter polityczny. USA z kolei kierowało się podejściem ekonomicznym, ponieważ to od Saudów importowano najwięcej ropy naftowej dla rynku amerykańskiego, ok. 11%²⁵³. Amerykanie traktowali królestwo saudyjskie jako gwaranta stabilności rynku naftowego. W latach 1993-2000 monarchia saudyjska kupowała od Amerykanów broń²⁵⁴. Było to podyktowane kontynuacją współpracy z USA na polu wojskowym, zwłaszcza po kryzysie kuwejckim. Mimo to Saudyjczycy nigdy nie nawiązali formalnej współpracy z Amerykanami w zakresie bezpieczeństwa. Jest to o tyle ciekawe, że wszystkie pozostałe państwa Rady Współpracy Zatoki Perskiej zawarły umowy o współpracy militarnej z USA²⁵⁵.

Wydawało się, że strategia współpracy z Waszyngtonem jest w interesie Rijadu, ale ta uległa zmianie w 2001r. 11 września 2001r. zostały zaatakowane amerykańskie budynki biznesowe WTC oraz Pentagon. Ataku na amerykańskie budynki biznesowe dokonała grupa 19 zamachowców. Wśród tej grupy, 15 osób było obywatelami Arabii Saudyjskiej. Z części danych amerykańskiego wywiadu wnioskowano, że zamachowcy byli finansowani przez zamożne saudyjskie grupy. Według relacji jednego z członków Al-Kaidy i sprawców ataków 11 września 2001r., Zacariasa Moussaoui, Algierczyka z francuskim paszportem, grupa zamachowców była opłacana przez saudyjskich przedstawicieli władzy państwowej. Moussaoui na spotkaniach z rodzinami ofiar 11 września 2003r. przyznał, że finansowaniem zamachowców zajmował się jeden z książąt rodziny królewskiej, Turki al-Fajsal al-Saud²⁵⁶.

W 2003r. pod hasłem walki z terroryzmem USA rozpoczęła inwazję na Irak. Do walk nie przyłączyła się Arabia Saudyjska. Książę Saud, bliski współpracownik króla Abdullaha deklarował, że królestwo nie jest zwolennikiem opcji militarnej i nie będzie angażować się w żadną akcję zbrojną²⁵⁷. Przekonywał, że wojna nie tylko zaszkodzi Irakowi, ale przede wszystkim zdestabilizuje Bliski Wschód. Książę Saud był także osobą

²⁵³ J. Zajac (red.), *Polityka zagraniczna USA po zimnej wojnie*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005

s. 138.

²⁵⁴ R. Bania, *Polityka zagraniczna Królestwa Arabii Saudyjskiej* [w:] M. Woźniak-Bobińska, A. M. Solarz (red.), *Wprowadzenie do polityki zagranicznej muzułmańskich państw Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2018, s. 230.

²⁵⁵ *Ibidem*, s. 248.

²⁵⁶ A. Gwiazda, *Koniec specjalnych relacji Stanów Zjednoczonych z Arabią Saudyjską?*, „Świat Idei i Polityki”, Tom 15, 16, s. 111.

²⁵⁷ S. Henderson, *Reforming the Arab Stand: A Saudi initiative on Iraq and the Wider Arab World*, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/reforming-arab-stand-saudi-initiative-iraq-and-wider-arab-world> [dostęp: 10.02.2020]

reprezentującą Królestwo Arabii Saudyjskiej na spotkaniu w Stambule. Obok reprezentantów z takich krajów jak: Turcja, Iran, Syria, Jordania, Egipt, dyskutowano o możliwych alternatywach wobec wojny. Simon Henderson podkreśla, że spotkanie delegatów państw o tak zróżnicowanych interesach podkreśla istotę konfliktu politycznego²⁵⁸. Głównym problemem była obawa krajów arabskich wobec poczynań Saddama Husajna, przy jednoczesnym przekonaniu że irackiego przywódcę należy jak najszybciej obalić.

Jeszcze przed rozpoczęciem wojny ówczesny prezydent USA, George W. Bush oskarżał Arabię Saudyjską o wspieranie terroryzmu i brak planów co do reform politycznych w przyszłości. Podkreślał, że 60-letni okres trwania arabskich dyktatur nie zapewnił Ameryce bezpieczeństwa i spokoju²⁵⁹. Wypowiedź głowy państwa USA wzbudziło w społeczeństwie saudyjskim nastroje antyamerykańskie. Saudyjski monarcha, wyczuwając nastroje społeczne, jednocześnie zdawał sobie sprawę z planów USA co do obalenia reżimu Saddama Husajna i zastąpienie go rządem demokratycznym. Abdullah jeszcze w tym samym roku wezwał swoich arabskich sąsiadów do reform politycznych²⁶⁰. Monarcha saudyjski był autorem „Karty Arabskiej”, którą planował przedstawić na szczycie konferencji arabskiej w Bahrajnie, jeszcze tego samego roku. Założeniem dokumentu było otwarcie dyskusji na sprawy polityczne, gospodarcze, społeczne regionu i zachęcenie do podjęcia modernizacji. Stagnacja w tych obszarach w regionie Bliskiego Wschodu jest jedną z przyczyn wzrostu radykalizmu islamskiego. Wśród założeń Karty było także potępienie wszelkiej możliwej agresji na jakiekolwiek państwo arabskie. Należy podkreślić, że niestabilna sytuacja w wyniku 11 września 2001r. dawała okazję USA do możliwej ingerencji w Bliski Wschód i ułożenie go według swojej wizji. Saudyjski król chciał za wszelką cenę uniknąć ingerowania w bliskowschodni region państw z zewnątrz. Co więcej, Arabia Saudyjska nie popierała oficjalnie inicjatyw pokojowych organizowanych przez ONZ, aby nie zostać odebrany jako sojusznik wrogiego Zachodu. Mimo wszystko kraje arabskie próbowały opóźnić rozpoczęcie wojny twierdząc, że będzie to katastrofa dla regionu. Namawiały Irak do przestrzegania rezolucji ONZ oraz zaprzestania rozwoju programu broni masowego rażenia²⁶¹. W karcie przygotowanej przez

²⁵⁸ *Ibidem*.

²⁵⁹ A. Kapiszewski, *Democratizing the Arab...*, op. cit., s. 82.

²⁶⁰ P. Baker, *Saudi Prince calls for Arab reforms*,

<https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2003/01/16/saudi-prince-calls-for-arab-reforms/67406990-07b9-43f0-8829-3213dbba7293/> [dostęp: 1.03.2020]

²⁶¹ *Ibidem*.

Abdullaha nie padło słowo „demokracja”. Jednym z celów Arabii poprzez ogłoszenie Karty Arabskiej była chęć opóźnienia działań zbrojnych USA w Iraku i zwiększenia czasu do podjęcia reform w krajach regionu²⁶².

Zachęcanie innych krajów arabskich do reform społeczno-politycznych pobudziło grupy proreformatorskie w Królestwie Arabii Saudyjskiej domagające się zmian zwłaszcza w zakresie edukacji. Grupy nie organizowały protestów, a zwracały się do króla za pomocą petycji²⁶³. Obywatele domagali się zwołania konferencji narodowej, wśród których jednym z tematów miałyby być nadanie Radzie Konsultacyjnej uprawnień o charakterze ustawodawczym i kontrolnym. Sugerowano, że członkowie Rady powinni pochodzić z wyboru a nie mianowania królewskiego. Choć w petycji brakowało jednoznacznie brzmiących negatywnie komentarzy dotyczących monarchii i rodziny królewskiej, de facto domagano się utworzenia organów przedstawicielskich, które ograniczałyby stopniowo rolę saudyjskiego monarchy. Docelowo wprowadzane zmiany zmieniałyby monarchię absolutną w monarchię konstytucyjną²⁶⁴.

Rok 2003 to także rok protestów szyitów, podobnie jak wcześniejszy protest, odbywający się za pośrednictwem petycji. Szyici domagali się zaprzestania dyskryminowania ich w miejscach pracy oraz poszanowania dla ich sposoby praktykowania religii. Szyici czuli się traktowani źle, zwłaszcza przez saudyjski establishment polityczny, który zwracał uwagę na szyicki obrządek czczenia świętych czy obchodzenie urodzin Mahometa. W wahhabickiej Arabii Saudyjskiej takie obrządki religijne uznawane były za grzeszne.

Nastroje wobec mniejszości szyickiej uległy zmianie w wyniku wojny w Iraku. Starcia wojskowe w Iraku pomiędzy oddziałami szyickimi a amerykańskimi pobudzały poczucie solidarności szyitów zamieszkujących inne kraje arabskie, zwłaszcza tam gdzie znajdowały się ich duże populacje, np. w Bahrajnie czy Kuwejcie. W samej Arabii Saudyjskiej obawiano się zwycięstwa szyitów w wojnie w Iraku i ustanowienie przez nich własnego rządu. To długofalowo pobudzałoby nastroje do walki w innych krajach arabskich. Szyici zamieszkujący Arabię Saudyjską skupiali się głównie w okolicy wschodnich prowincji. Nastroje podsycaly artykuły amerykańskich gazet, m.in. Wall Street Journal, przekonujące że szyici zamieszkujący wschodnią prowincję królestwa, dawną część al-Hasa, mają nastroje narodowowyzwoleńcze i planują oddzielić się od Arabii

²⁶² *Ibidem*.

²⁶³ A. Kapiszewski, *Democratizing the Arab...*, op. cit., s. 82.

²⁶⁴ *Ibidem*, s. 82.

Saudyjskiej. Wśród głosów pojawiały się takie mówiące, że to oficjalna polityka USA. Król Abdullah, by zapobiec niepokojom, spotkał się z grupą reformatorską szyitów i wysłuchał ich skarg²⁶⁵.

Królestwo Arabii Saudyjskiej było organizatorem międzynarodowej konferencji dotyczącej praw człowieka w 2003r. Na ulicach Rijadu znów pojawiło się społeczeństwo domagające się reform politycznych. Protesty zostały stłumione przez organy bezpieczeństwa. W następstwie konferencji z 2003r., na początku 2004r. utworzono quasi-niezależną Narodową Organizację Praw Człowieka. Grupa składała się z 41 członków, płci męskiej jak i żeńskiej. Na czele organizacji stał były sekretarz generalny Muzułmańskiej Ligi Światowej oraz Rady Konsultacyjnej, Abdullah ibn Saleh Al-Obaid. Organizacja miała zajmować się monitorowaniem stanu praw człowieka w królestwie, w tym także łamaniem praw kobiet²⁶⁶. Mimo podejmowanych prób reformowania państwa, protesty w królestwie miały coraz dalszy zasięg. Społeczeństwo domagało się reform w zakresie prawa konstytucyjnego, stworzenia konstytucji, która będzie podstawą nowoczesnego islamskiego państwa arabskiego²⁶⁷.

W tym czasie król Abdullah zainicjował trzy sesje, tzw. „Dialogu Narodowego”. Pierwsza z nich, mająca miejsce w 2003r. była kontynuacją dyskusji o religijnych niepokojach. Abdullah zaprosił grupy różnych nurtów wyznaniowych, próbując zbliżyć do siebie grupę sunnicką i szyicką, mając na względzie toczące się walki na tle religijnym w Iraku. Druga sesja miała miejsce w Mekce i skupiała się bardziej na powstrzymaniu ekstremistów islamistycznych. Wśród dyskutowanych tematów były także te dotyczące organizacji wyborów do Rady Konsultacyjnej i rad lokalnych, dyskusja o tworzeniu instytucji społeczeństwa obywatelskiego. Trzecia i ostatnia sesja rozmów miała miejsce w Medynie w 2004r. i zdominowana była przez tematy dotyczące kobiet. Domagano się zezwolenia kobietom na prowadzenie samochodów oraz na samodzielne podróżowanie bez męskiego opiekuna. Dyskusje były prowadzone w obecności kobiet, te stanowiły około połowę audytorium, ale dominujący głos mieli mężczyźni. Na sesji nie zapadły żadne wiążące decyzje, dlatego obecna grupa kobiet udała się na spotkanie z saudyjskim monarchą, który wysłuchał i obiecał rozważyć podnoszone przez kobiety kwestie. Warto podkreślić, że zanim rozpoczęła się trzecia sesja w Medynie, grupa religijnych przedstawicieli wystosowała zalecenia, w których jedno mówiło, że zrównanie kobiet oraz

²⁶⁵ *Ibidem*, s. 83.

²⁶⁶ *Ibidem*, s. 84.

²⁶⁷ *Ibidem*, s. 84.

mężczyzn jest sprzeczne z zasadami islamu²⁶⁸. Po kilku latach, w 2009r. otwarto pierwszy koedukacyjny uniwersytet, Uniwersytet Nauki i Technologii im. Króla Abdullaha²⁶⁹. Wielu upatrywało w budowaniu uniwersytetu otwarcia się na sprawy kobiet oraz wykonania pierwszego kroku do walki z ekstremistami islamistycznymi. Mimo to, zachodni dyplomaci komentowali, że Królestwo Arabii Saudyjskiej rozpoczyna reformę edukacji od złej strony, a mianowicie od uniwersytetów. Postulowali rozpoczęcie reformy od najniższego szczebla, szkół podstawowych i skupienie się na religii.

Trzy wspomniane sesje nie przyniosły żadnego szybkiego skutku, za wyjątkiem sfrustrowanych uczestników. Uczestnicy domagali się od monarchy przedstawienia harmonogramu z planowanymi zmianami. Należy zauważyć, że organizowane sesje mogły być jedynie działaniem o charakterze symbolicznym, pokazującym pozorne otwarcie Królestwa Arabii Saudyjskiej na dialog ze społeczeństwem i powolne otwarcie się na reformy polityczne. Jedną z widocznych decyzji saudyjskiego monarchy w odpowiedzi na sesje i protesty społeczeństwa była decyzja o zorganizowaniu wyborów do rad gmin, najmniej ważnych i ryzykownych. W przestrzeni publicznej zaczęły pojawiać się głosy o zwiększeniu partycypacji politycznej dla saudyjskiego społeczeństwa jako początek drogi reform politycznych Arabii Saudyjskiej. Twierdzono, że reforma polityczna w Arabii Saudyjskiej to konieczność, a nie wybór²⁷⁰. Nie brakowało też głosów krytyki.

Jedne z ostatnich wyborów politycznych w Arabii Saudyjskiej miały miejsce w XX wieku, w 50-60-tych latach. Ruch wspierany przez Egipcjan, domagał się ograniczenia władzy absolutnej monarchy i wprowadzenia konstytucji na wzór zachodni. W tym czasie w pozostałych monarchiach arabskich powoływano struktury do przeprowadzenia wyborów (był to czas kiedy monarchie arabskie takie jak Katar, Kuwejt, Bahrajn, Oman oraz Zjednoczone Emiraty Arabskie uzyskiwały niepodległość).²⁷¹ Arabia Saudyjska była przekonana, że relacje religijnych, plemiennych oraz biznesowych przywódców z władzami są wystarczające.

Wybory do rad gmin zostały zorganizowane na wzór wyborów organizowanych w innych monarchiach arabskich, jak w Bahrajnie czy Katarze. W 2003r. podjęto decyzję, że zostaną zorganizowane w przeciągu roku. W 2004r. zdecydowano, że w wyniku wyborów

²⁶⁸ *Ibidem*, s. 85.

²⁶⁹ Laessing U., Alsharif A., *Saudi Arabia opens first mixed-gender university*, <https://www.reuters.com/article/us-saudi-education-kaust-idINTRE58M65R20090923> [dostęp: 5.09.2020]

²⁷⁰ A. Kapiszewski, *Democratizing the Arab...*, op. cit., s. 86.

²⁷¹ *Ibidem*, s. 76.

zostanie wyłaniana tylko połowa mandatów wyborczych. Drugą połowę kandydatów miały stanowić osoby z doświadczeniem. Wybory do rad miejskich są wyborami najniższej rangi. Wyższe rangą są wybory do rad regionalnych, a następnie do Rady Konsultacyjnej. Wybory miały być zorganizowane w połowie listopada, po Ramadanie, w Rijadzie oraz przed i po hadż (corocznej pielgrzymce do Mekki), aby ocenić wpływ wyborów²⁷². Jean-François Seznec pisząc w 2002r. artykuł *Demokracja w świecie arabskim? Poruszenia w Arabii Saudyjskiej*, przywoływał słowa króla Fahda, że w Arabii Saudyjskiej do czasów króla Abdullaha panowało przekonanie, że w saudyjskim królestwie „nie ma miejsca na wybory”²⁷³.

Kolejnym przejawem postępujących reform politycznych w Arabii Saudyjskiej było udzielenie wolą monarchy saudyjskiego większych uprawnień Radzie Konsultacyjnej. Organ do tej pory działający jako organ doradczy, otrzymał uprawnienia o charakterze ustawodawczym. Członkowie Rady Konsultacyjnej od 2003r. otrzymali możliwość zgłaszania i proponowania nowych aktów prawnych. Ponadto posiedzenia Rady stały się częściowo jawne, ponieważ co tydzień transmitowana była ich debata²⁷⁴.

Pewne zmiany dotknęły także wymiar sprawiedliwości. Od 2004r. międzynarodowa organizacja, Human Rights Watch, uzyskała dostęp do saudyjskiego wymiaru sprawiedliwości. Ponadto, w życie weszła ustawa zezwalająca prawnikom na przedstawienie argumentów w sądach karnych²⁷⁵.

Szczególnie istotną zmianą była zmiana do szeroko rozumianej sytuacji kobiet. W 2003r. zatrudnionych w królestwie było ok. 5% wszystkich kobiet. Od tego roku powoli zaczęła się poprawiać sytuacja kobiet, by nie powiedzieć że od 2000r. kiedy Arabia Saudyjska ratyfikowała konwencję ONZ przeciwko wszelkiej formie dyskryminacji kobiet. W 2003r. Arabia Saudyjska zezwoliła kobietom na uzyskiwanie licencji handlowych bez posiadania na to zgody męskiego opiekuna. Apelowano aby zwiększyć ilość miejsc pracy dla kobiet²⁷⁶. Nie obyło się bez głosów mówiących, że takie działania i takie rozmowy są „przedwczesne”.

W 2005 roku Królestwo Arabii Saudyjskiej przystąpiło do Światowej Organizacji Handlu. Saudyjskie księstwo było 149 krajem, które przystąpiło do WTO. Zasada

²⁷² *Ibidem*, s. 87.

²⁷³ J. F. Seznec, *Democratization in the Arab World? Stirrings in the Saudi Arabia*, “Journal of Democracy”, Volume 13 (4), 2002, s. 1.

²⁷⁴ A. Kapiszewski, *Democratizing the Arab...*, op. cit., s. 87.

²⁷⁵ *Ibidem*, s. 87.

²⁷⁶ *Ibidem*, s. 87.

konsensusu obowiązująca w Światowej Organizacji Handlu oznacza, że wszyscy członkowie musieli się zgodzić na przystąpienie do organizacji Arabii Saudyjskiej²⁷⁷. Wejście w struktury międzynarodowe oznaczało otwarcie się Arabii Saudyjskiej na handel ze światem. Po drugie, zaakceptowanie traktatów i zasad Światowej Organizacji Handlu oznaczało zobowiązanie władz do ekonomicznych wewnętrznych reform w kraju. Żeby przystąpić do WTO Arabia Saudyjska musiała się zgodzić na szereg postanowień, m.in. zgodziła się zrezygnować z tzw. systemu agencyjnego (wasta), dzięki czemu kraje mogły zacząć wysyłać towar bezpośredni do kraju, bez konieczności wysyłania go do specjalnego agenta. Natomiast saudyjski monarcha nie zgodził się na inwestycje w nieruchomości w świętych miastach islamu: Mekce i Medynie.

Arabia Saudyjska jest postrzegana jako kraj postępu bez zmiany. Pewnym wyzwaniem było dostosowanie królestwa do wymogów WTO ze względu na kulturę muzułmańską. Amerykanie, kraj który jako ostatni zgodził się na przystąpienie Arabii Saudyjskiej do struktur, obawiali się prowadzenia biznesu z Saudami, kiedy ci 5 razy dziennie udają się na modlitwę, kobiety mają mały udział w rynku pracy i nie mogą prowadzić samochodów. Zdawano sobie sprawę, że zmiany które będą musiały zostać wprowadzone w Arabii Saudyjskiej będą realizowane raczej w perspektywie długoterminowej niż krótkoterminowej²⁷⁸. Istotnym z punktu widzenia Arabii Saudyjskiej było zadeklarowanie przez WTO braku konieczności handlowania z Izraelem, a także importowania przez saudyjskie królestwo takich dóbr jak alkohol czy wieprzowina²⁷⁹. W tym miejscu WTO było bardzo konkretne, tłumacząc że jej celem nie jest ingerencja w zasady religijne i moralne danego państwa. Światowa Organizacja Handlu zwracała uwagę, że jej głównym celem jest przede wszystkim brak dyskryminacji. Dyskryminacja w tym aspekcie rozumiana byłaby jako zezwolenie swoim mieszkańcom na produkcję i rozpowszechnianie danego dobra, podczas gdy kraj sprzeciwiałby się eksportowi tego samego dobra wyprodukowanego przez inne państwo²⁸⁰.

Jednym z najważniejszych powodów dla których Arabia Saudyjska zdecydowała się na przystąpienie do struktur WTO była chęć organizacji większej ilości miejsc pracy w wyniku liberalizacji gospodarczej. Saudowie byli świadomi ogromnego przyrostu ludności, świadomości problemu że wielu młodych Saudyjczyków nie ma pracy, a także że należy

²⁷⁷ J. F. Seznec, *Saudi Arabia's accession to the WTO: Is a "revolution" brewing?*, "Middle East Policy Council", Volume XIII (1), 2006, s. 2.

²⁷⁸ *Ibidem*, s. 9.

²⁷⁹ *Ibidem*, s. 13.

²⁸⁰ *Ibidem*, s. 19.

zadbać o ich techniczne wykształcenie²⁸¹. Po drugie, dla obserwatorów życia politycznego Arabii Saudyjskiej głównym motywem zawiązania współpracy z WTO były ambicje króla Abdullaha, a mianowicie: zreformowanie saudyjskiej ekonomii politycznej oraz naprawę stosunków politycznych ze Stanami Zjednoczonymi²⁸².

Na arenie międzynarodowej król Abdullah zainicjował proces rozwiązania konfliktu arabsko-izraelskiego w Bejrucie w 2002r. podczas Szczytu Arabskiego. Propozycja saudyjskiego monarchy, określana jako Arabska Inicjatywa Pokojowa, została pozytywnie przyjęta przez Ligę Państw Arabskich. Głównym założeniem planu było zapewnienie bezpieczeństwa Izraelowi w zamian za wycofanie się z arabskich terenów okupowanych zdobytych w 1967r., a także utworzenie niepodległego państwa palestyńskiego ze stolicą we Wschodniej Jerozolimie oraz powrót uchodźców. Minister spraw zagranicznych Arabii Saudyjskiej książę Saud al. Faisal podkreślał, że stosunki z Izraelem mogłyby wyglądać tak jak z każdym innym państwem. Na szczycie w Bejrucie król Abdullah domagał się pomocy ze strony Stanów Zjednoczonych, aby pomogły osiągnąć konsensus w tej sprawie. Na szczycie podniesiono także kwestię bezpieczeństwa Iraku, podkreślając żądanie „niezależności, suwerenności, bezpieczeństwa dla Iraku”. Szczyt w Libanie toczył się pomimo nieobecności 3 kluczowych przywódców: Jasera Arafata (przywódcy Autonomii Palestyńskiej), Hosniego Mubaraka (prezydenta Egiptu) oraz Abdullaha II (króla Jordanii)²⁸³. Propozycja saudyjskiego monarchy spotkała się z pozytywnym przyjęciem przez prezydenta USA Baracka Obamę²⁸⁴. Podkreślił, że państwo amerykańskie nie przestanie wspierać swojego sojusznika jakim był Izrael, ale zachęcał do osiągnięcia porozumienia i poniesienia koniecznych poświęceń dla dobra kompromisu.

Plan pokojowy króla Abdullaha był potwierdzeniem rezolucji przyjętej przez Ligę Państw Arabskich w 1996r. na szczycie w Kairze. Państwa arabskie ustaliły, że pokój na Bliskim Wschodzie jest strategicznym rozwiązaniem, do którego należy dążyć na drodze międzynarodowej legalności²⁸⁵. Plan pokojowy przedstawiony w Bejrucie nie uzyskał pełnego dyplomatycznego wsparcia, ponieważ pojawiło się zaledwie 10 z 22 przedstawicieli. Plan pokojowy uzyskał wsparcie dopiero na kolejnym szczycie zorganizowanym w stolicy Arabii Saudyjskiej, w Rijadzie w 2007r. Plan poparło 21

²⁸¹ *Ibidem*, s. 15.

²⁸² *Ibidem*, s. 16.

²⁸³ Arab summit adopts Saudi peace initiative,

<https://edition.cnn.com/2002/WORLD/meast/03/28/Arab.league/> [dostęp: 10.09.2020]

²⁸⁴ The Arab Peace Initiative, <https://www.aljazeera.com/news/2010/3/28/the-arab-peace-initiative>

[dostęp: 12.11.2020]

²⁸⁵ *Ibidem*.

obecnych głów państw. Swojego przedstawiciela na szczyt Ligi Państw Arabskich nie wysłała tylko Libia. Plan spotkał się z pozytywnym przyjęciem w środowisku międzynarodowym: USA, ONZ i UE.

Król Abdullah nie ustawał w wysiłkach w walce z międzynarodowym terroryzmem, dlatego przewodniczył konferencji zorganizowanej w lutym 2005r. w Rijadzie, aby wzmożyć wysiłki do rozwiązania tego problemu.

Król Abdullah kontynuował politykę swojego poprzednika i jako pierwszy monarcha saudyjski udaje się w podróż do Europy Środkowej, odwiedzając w tym między innymi Polskę²⁸⁶.

Dla stabilności Królestwa Arabii Saudyjskiej istotnym obszarem zaangażowania była współpraca i kontakty z południowym sąsiadem czyli z Jemenem. W 1990r. doszło do zjednoczenia Jemenu, podzielonego wcześniej na część północną i południową. Król Fahd podjął kroki współpracy politycznej z nowo wybranym prezydentem Jemenu, Alim Abd Allah Salihem. Wspólne działania koncentrowały się wokół zapewnienia wewnętrznej stabilności Jemenu w okolicach przygranicznych²⁸⁷.

Pierwsze próby destabilizacji nowego rządu jemeńskiego pojawiły się już po zjednoczeniu, kiedy część północna chciała wywalczyć sobie większy wpływ polityczny na sprawy krajowe. Jednym z ostatnich spotkań na szczycie dyplomatycznym, mającym na celu próbę wygaszenia konfliktu, było spotkanie w stolicy Jordanii, w Ammanie w 1994r²⁸⁸. Nie przyniosło zamierzonego skutku, a jeszcze w tym samym roku doszło do 2-miesięcznej wojny domowej. Arabia Saudyjska wspierała finansowo Jemen Południowy, ponieważ nie była zainteresowana długofalowym konfliktem za swoją południową granicą. Wśród głównych obaw Rijadu było potencjalne utworzenie bazy dla fundamentalistów, w tym Al.-Kaidy, na terytorium Jemenu²⁸⁹. Po 2-miesięcznej wojnie domowej Jemen na powrót dokonał zjednoczenia, ale osiągnięte porozumienie w późniejszych latach było wielokrotnie naruszane.

Saudyjczycy zdecydowali się zainterweniować także za czasów króla Abdullaha, kiedy to w 2011r. wybuchły pierwsze protesty na ulicach Jemenu, domagające się ustąpienia prezydenta ze swojego stanowiska²⁹⁰. W ślad za tłumem, na zwolenników i

²⁸⁶ Zawarcie stosunków dyplomatycznych z Polską miało miejsce w 1995r.

²⁸⁷ H. Świętek, *Wojna w Jemenie – proxy war lub samospelniająca się przepowiednia*, „Sprawy Międzynarodowe” PISM, 1/2017, s. 94-98.

²⁸⁸ J. M. Raubo, *Republika Jemenu - państwo podzielone* [w:] A. Rothert, J. Szymanek, A. Zięba (red.) *Zmiany polityczne...*, op. cit., s. 133.

²⁸⁹ R. Bania, *Polityka zagraniczna...*, op. cit., s. 246-247.

²⁹⁰ J. M. Raubo, *Republika Jemenu...*, op. cit., s. 145-146.

przeciwników urzędującego prezydenta podzieliło się także wojsko. Rijad był przekonany, że dotychczasowy stabilizator wewnętrznego pokoju w Jemenie, prezydent Salih, powinien ustąpić ze swojego stanowiska. Arabia Saudyjska przy wsparciu Rady Współpracy Państw Zatoki forsowała pomysł w którym dotychczasowy prezydent wskazałby swojego następcę oraz zorganizował nowe wybory. Istotnym z punktu widzenia interesów Arabii Saudyjskiej było poparcie udzielone przez Waszyngton. Jemeński prezydent stawiał opór do 2011 roku, kiedy w wyniku zamachu bombowego ucierpiał. Leczeniem prezydenta zajęła się Arabia Saudyjska, która przetransportowała Saliha do swojego kraju. Po owocnym leczeniu prezydent zdecydował się powrócić do kraju, ale sytuacja wewnętrzna w Jemenie uniemożliwiła mu sprawowanie swojego urzędu dalej. Prezydent Salih w tym samym roku zdecydował się podać do dymisji. Ustąpienie prezydenta nie zakończyło konfliktu, ale pokazało istotny wpływ Arabii Saudyjskiej na politykę wewnętrzną swojego sąsiada²⁹¹.

Z punktu widzenia interesów Arabii Saudyjskiej celem było niedopuszczenie do ofensywy wrogiego ruchu Huti, przebywającego na północnym terytorium Jemenu. Dla Rijadu niekorzystnym były wszelkie próby deeskalacji konfliktu ze strony ruchu Huti. Ruch Huti, określane też jako Zajadyci, to grupa wyznająca szyicki odłam islamu, zbliżony do sunnickiego odłamu. Żyjący na terytorium Królestwa Arabii Saudyjskiej wyznawcy szyizmu (wśród których jest bardzo wielu rekrutów ruchu Huti) są dyskryminowani i prześladowani²⁹². Jeśli poprzestać na tym miejscu można mówić o konflikcie międzysąsiedzkim, na tle religijnym, który próbuje zakłócać spokój Arabii Saudyjskiej. Natomiast istotnym jest, że wsparcie dla działań rebelianckich ruchu Huti w Jemenu pochodzi z Islamskiej Republiki Iranu, ojczyzny szyickiego odłamu islamu. W tym aspekcie można już mówić o konflikcie regionalnym (a nawet międzynarodowym mając na uwadze zaangażowanie USA) i walkę o przywództwo w regionie Bliskiego Wschodu pomiędzy Arabią Saudyjską a Iranem, a także o przywództwo w świecie religijnym, pomiędzy szyickim a sunnickim odłamek islamu. W tak przyjętej optyce działania podejmowane przez władze Arabii Saudyjskiej mają na celu ochronę własnych interesów i monarchii oraz niedoprowadzenie do destabilizacji w państwie. Ważnym celem Arabii Saudyjskiej jest także niedoprowadzenie do załamania gospodarczego Jemenu, to skutkowałoby przybyciem migrantów ekonomicznych do krajów Zatoki Perskiej²⁹³. Jemen

²⁹¹ R. Bania, *Polityka zagraniczna...*, op. cit., s. 247.

²⁹² Warto podkreślić, że w latach 60-tych XX wieku Arabia Saudyjska wspierała Zajdytów, ale wówczas tworzyli oni imamat, rodzaj religijnej monarchii. P. Salisbury, *Yemen and the Saudi-Iranian „Cold War”*, Middle East and North Africa Programme, 2015, s. 3.

²⁹³ *Ibidem*, s. 3.

jest jednym z najbiedniejszych krajów na świecie, Arabia Saudyjska spogląda na swojego sąsiada jako na państwo ludne, problematyczne i wymagające uwagi. Mimo tego władze saudyjskiego królestwa zawsze nawiązały współpracę z reżimem politycznym Jemenu i kontrowały sytuację wewnętrzną, by nie doprowadzić do upadku kraju z jednej strony. Z drugiej strony, polityka króla Abdullaha wobec Jemenu sprowadzała się do określenia „utrzymuj Jemen słaby”, co miało oznaczać że Arabia Saudyjska nie będzie popierać ewentualnych aspiracji politycznych Jemenu. Prezydent Salih stawał się politykiem o autokratycznych poglądach, co powodowało niepokój w Arabii Saudyjskiej. Mimo to panowało przekonanie, że lepszy jest znany wróg od nowego²⁹⁴. Państwa Zatoki Perskiej uznawały Jemen za słabe ogniwo, kraj którego niestabilność mogłaby zdestabilizować cały Półwysep Arabski. Państwa naftowe takie jak Arabia Saudyjska, Katar, Kuwejt oraz Zjednoczone Emiraty Arabskie, wspierały finansowo rozwój Jemenu poprzez finansowanie szkół czy szpitali w ramach akcji humanitarnej²⁹⁵. Sama Arabia Saudyjska przeznaczyła 4 miliardy dolarów na rozwój Jemenu²⁹⁶. Granica pomiędzy Jemenem a Arabią Saudyjską została ponownie uzgodniona w 2000r., mimo licznych przesunięć w XX wieku. Celem Iranu była zaś destabilizacja polityczna Arabii Saudyjskiej²⁹⁷.

Działania Królestwa Arabii Saudyjskiej w latach 1991-2010 można podzielić na dwa okresy: okres rządów króla Fahda (1982-2005) oraz króla Abdullaha (2005-2015), które były poddawane poniższym czynnikom, znajdującymi się w Tabeli 3:

Tabela 3. Czynniki ciągłości i zmiany systemowej w Arabii Saudyjskiej w latach 1991-2010²⁹⁸.

Arabia Saudyjska	Czynniki ciągłości	Czynniki zmiany
Czynniki polityczne		- utworzenie „quasi” konstytucji - powołanie Rady Konsultacyjnej - instytucjonalizacja rodziny królewskiej – Rada Wierności

²⁹⁴ *Ibidem*, s. 5.

²⁹⁵ *Ibidem*, s. 9.

²⁹⁶ *Ibidem*, s. 10.

²⁹⁷ J. M. Raubo, *Republika Jemenu...*, op. cit., s. 134.

²⁹⁸ Źródło: opracowanie własne.

		- zmiany w dostępie do tronu królewskiego - ustanowienie Karty Arabskiej
Czynniki ekonomiczne	- posiadanie surowców naturalnych	
Czynniki kulturowo-społeczne	- ideologia wahhabizmu - opieka nad ważnymi miejscami islamu – Mekką i Medyną	- protesty ulemów

Okres panowania króla Fahda związany jest z działaniami monarchy w polityce wewnętrznej. Saudyjski system polityczny był poddawany protestom ze strony różnych grup społecznych, świeckich jak i religijnych. Domagano się większych praw i większego udziału społeczeństwa w sprawach państwowych. Monarcha saudyjski w latach 1990-2001 starał się przychylić do głosów, które pochodziły ze społeczeństwa i dotyczyły spraw politycznych. Chociaż wydaje się, że saudyjski monarcha otwierał się na grupy społeczne i przychylił do ich postulatów to należy zwrócić uwagę, że zgoda na ich realizację była bardzo dobrze przemyślana przez króla. Saudyjski monarcha wyraził zgodę tylko na realizację wybranych postulatów grup społecznych, oferując im minimalne prawa z tych, które oczekiwali. Strategia władcy saudyjskiego była dobrze opracowana. Monarcha saudyjski dokonał zmian w sferze politycznej: utworzył dokumenty o charakterze ustrojowym określające podstawy funkcjonowania Królestwa Arabii Saudyjskiej, dokonał instytucjonalizacji rodziny królewskiej nadając jej formułę Rady Wierności, a także rozszerzył dostęp do saudyjskiego tronu. Ponadto, powołana do życia została Rada Konsultacyjna jako organ wspierający króla. Zmiany miały być zmianami stabilizującymi system polityczny, by nie dopuścić do jego upadku.

Protesty różnych grup społecznych, od świeckich po religijne (jak chociażby petycje grupy ulemów, do tej pory sprzyjające monarchii saudyjskiej), przyczyniły się do zmian w sferze prawno-instytucjonalnej. Arabia Saudyjska za czasów króla Fahda dokonała ustanowienia aktów normatywnych, traktujących o podstawach funkcjonowania monarchii. Dokumenty nie były konstytucją, ale ich zbiór można określić jako „quasi” ustawę zasadniczą. W państwie Saudów za konstytucję przyjmuje się świętą księgę islamu czyli Koran oraz Sunnę, tradycję proroka Mahometa, co związane jest ze ścisłą

interpretacją prawa muzułmańskiego²⁹⁹. Dla władz saudyjskich przyjęcie nowych dokumentów o charakterze normatywnym było przejawem realizacji postulatów grup społecznych, w ślad za którymi utworzono nowy organ polityczny czyli Radę Konsultacyjną. Warto jednak zauważyć, że wspomniane zmiany polityczne nie było przełomowe i nie niosły za sobą istotnych zmian w sferze władza-społeczeństwo. Co więcej utworzona Rada Konsultacyjna nie posiadała znaczących uprawnień wpływających na saudyjską politykę. Organ w całości pochodzący z mianowania królewskiego, podlegał częstym zmianom. Należy zauważyć, że we wspomnianym okresie król zwiększał liczebność członków Rady Konsultacyjnej i ostatecznie zezwolił na zasiadanie w Radzie szytom, co mogło również stanowić krok w kierunku realizacji kolejnych postulatów. Wydaje się zatem, że zmiany w tej sferze miały służyć wyciszeniu nastrojów społecznych i w konsekwencji przyczynić się do stabilizacji systemu.

Istotną zmianą polityczną jaka dotknęła Królestwo Arabii Saudyjskiej związana była ze sposobem mianowania kandydata na następcę tronu. Bardzo ściśle przepisy dotyczące powołania na następcę tronu zostały otwarte dla większej grupy pretendentów za panowania króla Fahda. Chociaż monarcha saudyjski kierował się przy tej decyzji osobistym interesem (mogło dojść do zmiany linii sukcesyjnej i synowie króla Fahda mogli objąć tron królewski) to warto zauważyć, że działania króla Fahda mogły być podyktowane także chęcią zapobiegnięcia problemom. W przyszłości monarchia mogłaby borykać się z problemami takimi jak starzejące się grono saudyjskich następców tronu i trudności ze znalezieniem kandydata do saudyjskiego tronu. Wówczas te działania należy odczytać jako próbę stabilizowania systemu politycznego i niedopuszczenie do jego załamania.

Z tą zmianą jest związana także inna zmiana polityczna jak instytucjonalizacja rodziny królewskiej. Saudyjska rodzina królewska jest jedną z najliczniejszych rodzin monarszych na Bliskim Wschodzie i do czasu jej instytucjonalizacji jako Rady Wierności funkcjonowała na zasadzie nieformalnych relacji i zależności. Znacząca liczebność rodziny królewskiej utrudniała jej kontrolowanie i sprawiała, że wewnątrz rodziny zaczęły tworzyć się rywalizujące ze sobą klany rodowe. Kryzys wewnątrz rodziny królewskiej mógłby doprowadzić do jej destabilizacji, a jednocześnie zachwiałyby podstawą królestwa. Powołanie do życia Rady Wierności było próbą wyselekcjonowania określonej liczby członków rodziny królewskiej i przekazania im uprawnień w zakresie wskazania następcy

²⁹⁹ *Konstytucja Królestwa Arabii Saudyjskiej*, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2019/11/Arabia_pol_010119.pdf [dostęp: 12.12.2022]

tronu. Ta zmiana polityczna również miała stabilizować saudyjski system polityczny poprzez wykluczenie dużej ilości członków rodziny królewskiej w decydowaniu o wyborze następcy tronu, która mogłaby stanowić przeszkodę w osiągnięciu porozumienia.

Drugi okres, za panowania króla Abdullaha, jest związaniem polityki wewnętrznej z polityką zagraniczną. Zmiany polityczne takie jak powołanie do życia Karty Arabskiej przez króla Abdullaha, wynikały z nacisków ze strony otoczenia międzynarodowego do dostosowania się do pewnych norm międzynarodowych, aby móc w polityce światowej uchodzić za istotnego lidera w regionie Bliskiego Wschodu. Głównym zadaniem i celem przywódców saudyjskich na początku XXI wieku było utrzymanie pozycji najmocniejszego mocarstwa w regionie bliskowschodnim. Zmiany, które Saudowie mieli zaadaptować do swojej polityki w konsekwencji przyjęcia Karty Arabskiej, miały być zmianami stabilizującymi system polityczny w kontekście polityki zagranicznej. Sytuacja międzynarodowa na świecie, jak chociażby ataki na WTC w USA, naruszały amerykańsko-saudyjskie stosunki polityczne. Saudowie nie mogli dopuścić do pogorszenia relacji z tak ważnym partnerem handlowym jak USA, bo to mogłoby spotkać się z niekorzystną polityką względem Królestwa Saudów. Jednocześnie na saudyjskim dworze panowało przekonanie, że niekorzystne relacje z amerykańskim mocarstwem, doprowadzą do ingerencji USA w region bliskowschodni, a takiego rozwoju wypadków starano się unikać.

Istotną kontrolę, jaką zachowywała Arabia Saudyjska była także ta o podłożu religijnym (kulturowo-społeczny czynnik ciągłości). Przywódcy saudyjscy w latach 1991-2010 skutecznie tłumili wszelkie próby zyskania na znaczeniu przez szyitów. Kontrolowali sytuację w kraju, nie dopuszczając do zrealizowania żądań wysuwanych od grupy szyitów. Król nie zezwalał na przyznanie dodatkowych praw szyitom zdając sobie sprawę z konfliktu w świecie islamu i podziału na sunnitów i szyitów. Przyznanie praw szyitom wiązałoby się z zagrożeniem podstawy ideologicznej, na jakiej opiera się funkcjonowanie Królestwa Arabii Saudyjskiej. Należy zauważyć, że ostatecznie monarcha saudyjski zgodził się na zasiadanie szyickich przedstawicieli w instytucji państwowej, jaką jest Rada Konsultacyjna. Decyzja monarchy miała na celu jedynie stłumić protesty pochodzące z szyickiego środowiska. Rada Konsultacyjna nie ma żadnych istotnych uprawnień z punktów widzenia funkcjonowania państwa. Jednocześnie Saudowie kontrolowali sytuację na arenie międzynarodowej poprzez angażowanie się w I wojnę w Zatoce Perskiej, opowiadając się po stronie państw arabskich, by nie dopuścić do zwycięstwa Iraku i ukonstytuowania się rządów szyitów. Podobne idee przyświecały Arabii Saudyjskiej, gdy angażowała się w konflikt po stronie Jemenu. Sąsiad Saudów w swojej polityce

wewnętrznej zmagał się z szyickim ruchem Huti, który mógł destabilizować kraj. Niepewny sąsiad z szyicką większością mógłby w przyszłości stać się dla Arabii Saudyjskiej źródłem problemów.

Rozdział III - Haszymidzkie Królestwo Jordanii

3.1. Charakterystyka systemu politycznego Haszymidzkiego Królestwa Jordanii

Haszymidzkie Królestwo Jordanii w typologii ustrojów politycznych można zaklasyfikować jako monarchię konstytucyjną. Główną instytucją jordańskiego systemu politycznego jest osoba monarchy, ale uprawnienia króla są ograniczone przepisami konstytucji. Jordania funkcjonuje w oparciu o konstytucję z 1952r³⁰⁰. Zgodnie z zapisami ustawy zasadniczej monarcha sprawuje swoją władzę w porozumieniu z Radą Ministrów, drugą instytucją jordańskiego systemu politycznego. Monarcha oraz Rada Ministrów stanowią władzę wykonawczą. Monarcha jordański ma prawo powoływania i dymisjonowania premiera. Ustawa zasadnicza umożliwia królowi rozwiązanie parlamentu. Do kompetencji jordańskiego króla należy także: powoływanie dowódców sił zbrojnych oraz przedstawicieli władzy sądowniczej. Monarcha pozostaje centralną postacią jordańskiego systemu politycznego³⁰¹.

Ze względu na typ ustroju politycznego, czyli monarchię konstytucyjną, kolejną instytucją jordańskiego systemu politycznego jest dwuizbowy parlament stanowiący władzę ustawodawczą. Podzielony jest na izbę wybieralną i niewyberalną. Członkowie izby niższej są wyłaniani w wyborach powszechnych i powoływani na czteroletnią kadencję. Izba Deputowanych, izba niższa jordańskiego parlamentu, składa się z 130 członków, gdzie przewidziane są miejsca dla poszczególnych grup: 9 miejsc jest zarezerwowanych dla Chrześcijan, 3 miejsca są zarezerwowane dla Czeczenów i Czerkiesów, a 15 miejsc jest zarezerwowanych dla kobiet³⁰². Izba Deputowanych może być rozwiązana przed upływem kadencji decyzją królewską. Członkowie Izby Deputowanych mają możliwość zawiązywania frakcji politycznych³⁰³.

Izbę wyższą parlamentu stanowi niewyberalny Senat, w skład którego wchodzi 65 członków powoływanych na czteroletnią kadencję. Osoby zasiadające w jordańskim Senacie są powoływane wyłącznie decyzją królewską. Parlament ma prawo odrzucenia królewskiego weta, jeśli jest to większość 2/3 głosów obu izb³⁰⁴.

³⁰⁰ Konstytucja Haszymidzkiego Królestwa Jordanii z dnia 1 stycznia 1952r., <http://biblioteka.sejm.gov.pl/konstytucje-swiata-jordania/> [dostęp: 10.11.2022]

³⁰¹ K. Czajkowska, A. Diawoł-Sitko, *Systemy polityczne...*, op. cit., s. 263-264.

³⁰² Hashemite Kingdom of Jordan, Constitutional Court, Jordanian Constitution, <https://cco.gov.jo/en-us/Jordanian-Constitutional> [dostęp: 14.04.2021]

³⁰³ *Konstytucja Haszymidzkiego...*, op. cit.

³⁰⁴ *Hashemite Kingdom...*, op. cit.

Władzę monarszą w Haszymidzkim Królestwie Jordanii sprawują osoby z rodziny królewskiej z dynastii Haszymidów. Jako jedyna monarsza rodzina pośród wszystkich monarchii bliskowschodnich szczyli się swoim powinowactwem z założycielem islamu. Aktualnie panujący król Abdullah II jest potomkiem Proroka Mahometa w 43 pokoleniu³⁰⁵.

W latach 1991-2010 władzę królewską sprawowało dwóch monarchów: król Husajn (1952-1999), a następnie jego syn Abdullah II (1999-nadal). Rządy Husajna i Abdullaha różni bardzo wiele kwestii począwszy od tego, że Husajn obejmował tron w wieku młodzieńczym, a Abdullah w wieku dojrzałym. Warto podkreślić, że w momencie kiedy tron obejmował Abdullah II wielu Jordańczyków nie pamiętało innego króla niż Husajna. Stanowiło to utrudnienie dla Abdullaha II pragnącego kontynuować misję zmarłego ojca, a jednocześnie żywiącego nadzieję na zapisanie się w pamięci poddanych jako sprawny monarcha, a nie tylko syn swojego długo panującego ojca.

Władza w jordańskiej monarchii dziedziczona jest w linii pionowej, zgodnie z zasadą primogenitury, czyli z ojca na najstarszego syna. Jordańska ustawa zasadnicza dopuszcza możliwość dziedziczenia tronu w linii poziomej, pod warunkiem że panujący król z chwilą śmierci nie posiada żadnego męskiego potomstwa. Wówczas pierwszeństwo w objęciu tronu przypada najstarszemu bratu zmarłego monarchy, a następnie najstarszemu synowi brata. Zasada ta dotyczy tylko najstarszego brata zmarłego monarchy. Gdyby i ten w chwili śmierci króla nie posiadał syna, pierwszeństwo w objęciu tronu przypada wszystkim synom pozostałych braci. Stosowana jest wówczas zasada starszeństwa. W przypadku braku męskich dziedziców w jordańskiej rodzinie królewskiej, wyborem nowego następcy tronu zajmuje się Zgromadzenie Narodowe³⁰⁶. Obecnie następcą tronu jest najstarszy syn króla Abdullaha II, Husajn.

Jordański monarcha ma prawo wykluczyć męskich członków rodziny królewskiej z możliwości zasiadania na królewskim tronie. Ustawa zasadnicza precyzuje, że monarcha ma prawo dokonać takiej decyzji we współdziałaniu z 4 ministrami, z uwzględnieniem ministra spraw wewnętrznych i ministra sprawiedliwości. Przepisy konstytucji lakonicznie określają, że podstawą wykluczenia jest „nieprzydatność” kandydata³⁰⁷.

W Konstytucji Jordanii znajdują się także zapisy dotyczące kandydata do królewskiego tronu, który nie osiągnął pełnoletności. Następcą tronu, który nie przekroczył

³⁰⁵ J. Zdanowski, *Arabia Saudyjska*, Wydawnictwo Naukowe ASKON, Warszawa 2004, s. 306-309.

³⁰⁶ Constitution of Hashemite Kingdom of Jordan, www.refworld.org/pdfid/3ae6b53310.pdf [dostęp: 16.09.2022]

³⁰⁷ *Ibidem*.

progu 18 roku życia, zostaje nominalnie królem z dniem śmierci monarchy. Jednakże młody król nie jest w pełni samodzielny, współpracuje z Regentem/Radą Regencji, którzy posiadają uprawnienia do działań królewskich, przyznane dekretem królewskim, jeszcze za życia poprzedniego władcy. Jeśli przed śmiercią króla nie zostaną nadane uprawnienia Regentowi/Radzie Regencji, formalnościami zajmuje się Rada Ministrów³⁰⁸.

Męscy przedstawiciele rodziny królewskiej, którzy ukończyli 18 rok życia, mają możliwość objęcia takich funkcji jak: regent, wiceregent, członek Rady Regencji lub członek Rady Wiceregenji. Kandydat, który nie jest członkiem rodziny królewskiej, również ma możliwość objęcia wspomnianych stanowisk, pod warunkiem ukończenia 30 roku życia w momencie kandydowania na to stanowisko³⁰⁹.

Konstytucja Jordanii zwraca też uwagę na postać pierwszej damy, żony jordańskiego monarchy. Zgodnie z zapisami ustawy zasadniczej królewska małżonka musi być muzułmanką, ponieważ rodzice przyszłego króla muszą być prawowiernymi muzułmaninami³¹⁰.

Istotną grupą dla jordańskiego systemu politycznego są Palestyńczycy i tu warto się przyjrzeć, czy moglibyśmy określić tę grupę jako veto players dla Jordanii. Termin veto players w literaturze przedmiotu określany jest jako jednostka lub grupa polityczna, których porozumienie jest kluczowe do wprowadzenia zmiany politycznej³¹¹. Zgodnie z definicją, która została zaproponowana przez George'a Tsebelisa w monografii *Veto Players: How Political Institutions Work*, veto player może powstrzymać zmianę *statusu quo*³¹².

Palestyńczyków można określić jako grupę narodową, która nie posiada własnego państwa. Historia istnienia Palestyńczyków jest szczególnie powiązana z powstaniem państwa Izrael w 1948r. Wówczas ponad 700 tys. palestyńskich Arabów zostało zmuszonych do opuszczenia nowopowstałego państwa, rodziny utraciły swoje domy. Cała sytuacja była kontrolowana przez ONZ, która wydała rezolucję nr 194 zobowiązującą władze izraelskie do umożliwienia ludności powrotu do swoich domów. Rezolucja miała dwojakie skutki. Po pierwsze, Palestyńczycy domagali się swoich praw. Po drugie, sąsiadujące państwa arabskie nie wykazywały chęci przyjmowania uchodźców do swoich

³⁰⁸ *Ibidem*.

³⁰⁹ *Konstytucja Haszymidzkiego..., op. cit.*

³¹⁰ *Constitution of Hashemite Kingdom..., op. cit.*

³¹¹ J. T. Andrews, G. R. Montinola, *Veto players and the rule of law in emerging democracies*, "Comparative Political Studies", 37 (1), 2014, s. 56.

³¹² G. Tsebelis, *Veto Players: How Political Institutions Work*, Princeton University Press, Princeton 2020

krajów, obawiając się że napływowa ludność wówczas utraci swoje prawa do powrotu³¹³. Uchodźcy znaleźli schronienie w: Strefie Gazy, Zachodnim Brzegu, Syrii, Libanie oraz Jordanii. Obecność Palestyńczyków w Jordanii zdeterminowała w późniejszych latach politykę wewnętrzną i zewnętrzną Haszymidzkiego Królestwa Jordanii³¹⁴.

3.2. Panowanie Husajna I w latach 1990-1999

Od 1989r. jordański monarcha musiał radzić sobie z protestami na ulicach. Aby zrozumieć protesty społeczne na przełomie lat 80-90-tych XX wieku, należy cofnąć się do wydarzeń sprzed tego okresu.

W 1987r. doszło do pierwszej intifady czyli zbrojnego wystąpienia Palestyńczyków przeciw okupacji Izraela na ziemiach arabskich. Głównym celem Husajna I było umocnienie związku z Zachodnim Brzegiem, utraconym w wyniku wojny 6-dniowej w 1967r.. Wybuch intifady spowodował, że Palestyńczycy mieszkający na Zachodnim Brzegu zaczęli wiązać nadzieję na utworzenie państwa palestyńskiego. Zaprzeczało to planom Husajna I, który był zdecydowany kontynuować politykę włączania do społeczeństwa jordańskiego Palestyńczyków. Ludność palestyńska poparła działania Organizacji Wyzwolenia Palestyny (będącą organizacją reprezentującą głos Palestyńczyków i dążącą do utworzenia niepodległego państwa), co spotkało się z protestami jordańskich obywateli. Król zdecydował odebrać obywatelstwa jordańskie Palestyńczykom z Zachodniego Brzegu, nadane im w wyniku przyjęcia ustawy o obywatelstwie w 1954r³¹⁵. Pokłosiem tych wydarzeń była rezygnacja monarchy jordańskiego z terenów Zachodniego Brzegu w 1988r³¹⁶.

Decyzje nie pozostały oczywiście bez wpływu na jordańską gospodarkę. Wiele Palestyńczyków mieszkających na Zachodnim Brzegu wcześniej wspierało jordańską ekonomię. Po 1954r. wytworzyła się naturalna sytuacja podziału, w której Jordańczycy piastowali głównie stanowiska w administracji publicznej czy armii, natomiast Palestyńczycy zajmowali się handlem i działali w sektorze prywatnym³¹⁷. Byli to także palestyńscy biznesmeni, lokujący swoje fundusze w Jordanii, ale także nauczyciele,

³¹³ J. Zdanowski, *Historia Najnowsza...*, op. cit., s. 246-248.

³¹⁴ J. Jarząbek, *Palestyńczycy na drodze do niepodległości. Rozwój, przemiany i kryzys ruchu narodowego*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2012, s. 31.

³¹⁵ Ł. Fijałkowski, J. Jarząbek, *Sekurytyzacja problemu uchodźców w Jordanii* [w:] R. Bania, R. Czulda, K. Zdulski (red.) *Problemy bezpieczeństwa Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki (MENA)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 41.

³¹⁶ J. Zdanowski, *Historia Najnowsza...*, op. cit., s. 375-376.

³¹⁷ Ł. Fijałkowski, J. Jarząbek, *Sekurytyzacja problemu...*, op. cit., s. 41.

lekarze, prawnicy czy inżynierowie. Niestabilna sytuacja polityczna doprowadziła do zniknięcia kapitału palestyńskiego z Jordanii, co w konsekwencji przyczyniło się do osłabienia narodowej waluty Jordanii. Osłabiony dinar jordański spowodował wzrost cen nawet o 25%³¹⁸.

Monarchia jordańska funkcjonowała na zasadzie zwiększenia swoich wydatków państwowych, poprzez dopłaty do towarów i usług, organizowanie miejsc pracy w instytucjach państwowych, obniżanie cen produktów. Jednocześnie władzom Jordanii brakowało większych wpływów do budżetu państwa. Kraj nie posiadał surowców naturalnych, w porównaniu do innych monarchii bliskowschodnich, z których mógłby czerpać znaczne korzyści finansowe. Jordania czerpała pomoc finansową od państw zachodnich i od krajów arabskich. Wydatki państwowe rosły, a monarcha który był skupiony na polityce wojskowej i polityce zagranicznej, nie zgadzał się na obcięcie wydatków na cele militarne. Rozpad ZSRR i jednocześnie wyjście z Bliskiego Wschodu spowodowało że Amerykanie mogli tym razem dyktować warunki. Zmniejszyli pomoc finansową, w związku z czym Jordania napotkała problemy finansowe. Konsekwencją było zwrócenie się do międzynarodowych organizacji finansowych o pożyczkę, jak chociażby Międzynarodowy Fundusz Walutowy. Organizacja zgodziła się na udzielenie pożyczki, ale warunkiem jej otrzymania było podjęcie przez Jordanię planu oszczędnościowego. W konsekwencji rząd Jordanii nie mógł dobrowolnie regulować sobie cen, a co za tym idzie wzrosły ceny towarów. Dotkliwy był wzrost cen benzyny, który doprowadził do protestów taksówkarzy. Niezadowolenie jednej grupy społecznej, doprowadziło do fali kolejnych i w konsekwencji do protestów społecznych w kraju³¹⁹.

Rezultatem protestów społecznych była decyzja króla Husajna o zorganizowaniu pierwszych wolnych wyborów od 1967r.³²⁰. Podczas protestów nie podważano systemu monarchicznego ani osoby monarchy. Domagano się dymisji ówczesnego rządu oraz wyciągnięcia odpowiedzialności karnej wobec urzędników państwowych, którzy dopuścili się korupcji³²¹.

W międzyczasie kilkakrotnie zmieniano rząd i stojącego na jego czele premiera. W wyniku wyborów w 1991r. do nowopowstałego rządu weszło kilku przedstawicieli ruchu Bractwa Muzułmańskiego, co było odzwierciedleniem silnych nastrojów islamistycznych

³¹⁸ J. Zdanowski, *Historia Najnowsza...*, op. cit., s. 376.

³¹⁹ B. Wróblewski, *Jordania*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2011, s. 212-213.

³²⁰ K. Czajkowska, A. Diawoł-Sitko, *Systemy polityczne...*, op. cit., s. 258.

³²¹ B. Wróblewski, *Jordania...*, op. cit., s. 214.

panujących w latach 90-tych. Jordański monarcha był przekonany, że w czasach ciężkiej sytuacji gospodarczej kraju, korzystniej z punktu widzenia interesu państwa będzie, jeśli reprezentanci Bractwa Muzułmańskiego nie będą stanowić siły opozycyjnej. Ostatecznie, członkowie Bractwa Muzułmańskiego, którzy zasiadali w rządzie, skompromitowali się poprzez prowadzenie bardzo restrykcyjnej polityki, między innymi w zakresie edukacji. Jednym z postulatów Bractwa Muzułmańskiego był zakaz przychodzenia ojców do szkoły i odwiedzania swoich córek³²².

Ważną zmianą w życiu społeczno-politycznym Jordanii było decyzja króla Husajna o zakończeniu stanu wojennego. Monarcha wprowadził przepisy stanu wojennego w życie, gdy Jordania stała się uczestnikiem wojny arabsko-izraelskiej w 1967r. Wówczas jordańska monarchia utraciła Zachodni Brzeg. Wśród przepisów stanu wojennego były te, które zakazywały organizowania zgromadzeń publicznych. Władze monarchii miały możliwość wpływu na szeroko rozumianą wolność słowa, poprzez chociażby kontrolę prasy. Wyroki dotyczące spraw karnych zapadały w sądach wojskowych. W czasie stanu wojennego nie były organizowane wybory. Uchylenie stosowania przepisów stanu wojennego miało być zapoczątkowaniem procesu liberalizacji³²³.

W 1991r. przyjęto Jordańską Kartę Narodową oraz zapowiedziano możliwość tworzenia partii politycznych³²⁴. Władze Jordanii zezwoliły na legalizację partii politycznych w 1992r³²⁵. Już od wprowadzenia nowych przepisów, rejestracji swoich ugrupowań dokonało 20 partii politycznych. Od 1996r. obywatele Jordanii otrzymali prawo do zakładania stowarzyszeń oraz możliwość organizowania zgromadzeń o charakterze publicznym³²⁶.

Jordańska Karta Narodowa zakładała porozumienie pomiędzy różnymi grupami społecznymi. Istotą dokumentu było podkreślenie statusu Jordanii jako państwa arabskiego, którego podstawą funkcjonowania są wartości islamskie. Według Bartosza Wróblewskiego Jordańska Karta Narodowa przypominała coś na kształt nowej ustawy zasadniczej, ale de facto nią nie była³²⁷. Obowiązująca konstytucja z 1952r. nie została zmieniona. W zapisach Jordańskiej Karty Narodowej znalazły się także te dotyczące

³²² *Ibidem*, s. 219.

³²³ *Jordanian cancels most martial law rules*, The New York Times, <https://www.nytimes.com/1991/07/08/world/jordanian-cancels-most-martial-law-rules.html> [dostęp: 17.09.2022]

³²⁴ K. Czajkowska, A. Diawoł-Sitko, *Systemy polityczne...*, op. cit., s. 259.

³²⁵ *Ibidem*, s. 265.

³²⁶ *Ibidem*, s. 266.

³²⁷ B. Wróblewski, *Jordania...*, op. cit., s. 220.

Palestyny i jedności z nią. Istotnym zapisem w Karcie był zakaz finansowania organizacji jordańskich przez podmioty z zagranicy oraz zakaz posiadania przywódców poza granicami Jordanii³²⁸. Nad nowym dokumentem w prawodawstwie jordańskim, jakim była Jordańska Karta Narodowa, pracowała komisja złożona z 60 osób. Zatwierdzeniem dokumentu nie zajął się jordański parlament, a ogólnonarodowa konferencja złożona z około 2 tysięcy delegatów³²⁹. To pokazywało małe zaufanie do jordańskiego parlamentu.

Jedną z ostatnich decyzji króla Husajna I w polityce wewnętrznej była decyzja polityczna dotycząca następstwa tronu w Jordanii, która podyktowana była wyciągniętymi wnioskami z przeszłości. W 1951r. dokonano zamachu na króla Jordanii Abdallaha I, który został śmiertelnie postrzelony przez Palestyńczyka wychodząc z meczetu³³⁰. Wówczas pretendentem do tronu był wnuk zamordowanego króla, Husajn. W chwili śmierci swojego dziadka, Husajn I miał 16 lat i nie miał możliwości objęcia tronu królewskiego. Starszyzna rodowa była niechętna, by tron obejmował najstarszy syn Abdallaha I, wówczas mający objawy choroby psychicznej, księżę Talal. Potencjalna kandydatura drugiego z synów zmarłego króla, księcia Na'ifa, nie zwiastowała trafnego wyboru. Księżę Na'if nie posiadał autorytetu w jordańskim społeczeństwie, ale po śmierci swojego ojca pełnił przez chwilę funkcję regenta. Ostatecznie księżę Talal został ogłoszony królem, ale faktyczną władzę w państwie sprawowała Rada Regencyjna, oczekująca na pełnoletniość Husajna. Do momentu objęcia tronu przez Husajna, który przybrał imię Husajna I, decydenci jordańskiej rodziny królewskiej starali się utrzymać, że władzę w państwie sprawuje poczytalny król Talal. Niepewność co do stanu psycho-fizycznego monarchy mogłaby wzbudzić głosy niesprzyjające monarchii³³¹.

Pod koniec lat 90-tych XX wieku, kiedy zdrowie jordańskiego monarchy Husajna I zaczęło się pogarszać, rozpoczęła się na nowo dyskusja dotycząca kandydata, który zasiądzie na tronie po jego ewentualnej śmierci. Po objęcia tronu przez Husajna I, następcą tronu był jego najmłodszy brat, Hasan. Było to zaprzeczenie artykułom konstytucji, w której wyraźnie było napisane, że następstwo tronu odbywa się na zasadzie primogenitury. Tron miał być dziedziczony przez najstarszego syna panującego władcy. Zasada primogenitury została zawieszona, ponieważ panowało przekonanie, że następcą tronu

³²⁸ B. Wróblewski, *Haszymidzkie Królestwo Jordanii – między autorytarną tradycją a demokratyzacją* [w:] J. Danecki, S. Sulowski (red.), *Bliski Wschód coraz bliżej*, Elipsa Dom Wydawniczy i Handlowy, Warszawa 2011, s. 275.

³²⁹ B. Wróblewski, *Jordania...*, op. cit., s. 220.

³³⁰ S. Yom, *Jordan: Ten more years of autocracy*, "Journal of Democracy", Volume 20 (4), 2009, s. 153.

³³¹ B. Wróblewski, *Jordania...*, op. cit., s. 123-125.

powinna być osoba dorosła. Ponadto, Husajn I w dniu objęcia funkcji monarchy nie posiadał potomstwa. Wyciągając wnioski z przeszłości, obawiano się kolejnego zamachu na monarchę i trudności w obsadzeniu tronu po jego śmierci. W związku z powyższym, mimo że żadne nowe przepisy nie zostały ustanowione, król miał pełną dowolność we wskazywaniu następcy tronu³³².

Hasan, najmłodszy brat monarchy, pełnił rolę następcy tronu praktycznie przez cały okres panowania swojego brata. Przez pewien czas pełnił nawet funkcję regenta i wykonywał obowiązki monarsze, podczas gdy Husajn przebywał na leczeniu w Stanach Zjednoczonych. Nie zapewniło mu to jednak dostępu do jordańskiego tronu. Wśród głównych powodów dla których Husajn I w ostatniej chwili zdecydował się na zmianę kandydata do tronu, należy uwzględnić trzy główne przesłanki takiej decyzji. Po pierwsze, Hasan nie był faworytem Waszyngtonu, a jego osoba na stanowisku monarchy jordańskiego mogłaby osłabić relacje amerykańsko-jordańskie. Po drugie, brat króla nie posiadał doświadczenia w armii, nie uczęszczał do akademii wojskowej w przeciwieństwie do synów Husajna I z drugiego małżeństwa Abd Allaha i Fajsala, absolwentów brytyjskiej akademii wojskowej. Po trzecie wreszcie, obawiano się zbyt bliskich i dobrych relacji Hasana z przedstawicielami Bractwa Muzułmańskiego³³³.

Husajn I posiadał w ciągu swojego życia cztery żony i z każdą z nich doczekał się potomstwa. To oznaczało, że pretendentów do królewskiego tronu jest znacznie więcej. Ostatnia żona króla, Amerykanka która przybrała imię królowej Nur po ślubie z Husajnem, mocno forsowała kandydaturę swojego najstarszego syna, Hamzy. Z kolei w gronie faworytów byli synowie króla z drugiego małżeństwa z Brytyjką, z uwagi na ich doświadczenie wojskowe, a mianowicie książęta Fajsal i Abd Allah. Ostatecznie Husajn przywrócił obowiązywanie zasady primogenitury i kandydatem do tronu mianował swojego najstarszego syna z drugiego małżeństwa czyli Abd Allaha³³⁴. Następcą tronu w momencie objęcia tronu przez Abd Allaha, miał zostać książę Hamza, syn Husajna I i jego czwartej żony Nur. Brat Husajna I, książę Hasan, pełniący do tego czasu funkcję następcy tronu, został powiadomiony listownie o zmianie decyzji Husajna I. Monarcha za główny powód swojej decyzji podał niezadowolający sposób sprawowania władzy przez Hasana

³³² *Ibidem*, s. 245-248.

³³³ *Ibidem*, s. 245-248.

³³⁴ Król Husajn I z pierwszego małżeństwa z Diną Abd al-Hamid miał tylko córkę Alię. *Ibidem*, s. 245-248.

jako regenta podczas niedyspozycji zdrowotnej Husajna I. Decyzja polityczna Husajna nie spotkała się ze sprzeciwem i protestami.

3.3. Panowanie Abdullaha II w latach 1999-2010

Na początku panowania króla Abd Allaha, monarcha mierzył się z problemami, które mogły przyczynić się do destabilizacji państwa. W 2000r. wybuchła II Intifada czyli kolejne powstanie ludności palestyńskiej przeciwko Izraelowi, okupującego ziemie arabskie. Szacuje się, że w dniu wybuchu intifady w Jordanii przebywało blisko 2 mln palestyńskich uchodźców. Wybuch intifady doprowadził do powstania ulicznych protestów, na jordańskich ulicach dominowały nastroje antyizraelskie oraz antyamerykańskie. Władza, aby poradzić sobie z tłumem, który mógł liczyć nawet ok. 30 tysięcy osób, wyprowadziła na ulicę armię. Liczne protesty pokazały, że władze Jordanii są zmuszone do radzenia sobie z oddziaływaniem, jakie niesie ze sobą sytuacja w Palestynie na sytuację wewnętrzną w Jordanii³³⁵. Na nastroje na jordańskiej ulicy wpływało także jednoczesne zawarcie umowy o wolnym handlu między Jordanią a Stanami Zjednoczonymi, co nie spodobało się przeciwnikom bliskich związków z Amerykanami. Władze Jordanii zabroniły antyizraelskich protestów. Król zdecydował o rozwiązaniu parlamentu w 2001r. Nastąpiły prawie 2-letnie rządy króla za pomocą dekretów, bo dopiero w 2003r. zdecydowano o rozpisaniu nowych wyborów³³⁶. Jednym z najważniejszych powodów rozwiązania parlamentu, była obawa władz Jordanii przed masową mobilizacją społeczeństwa zorganizowaną przez Bractwo Muzułmańskie przeciwko polityce Haszymidzkiego Królestwa Jordanii popierającej administrację amerykańską.

Należy mieć na względzie, że polityka monarchii miała swoich oponentów. W 2002r. doszło w Ammanie do zabicia amerykańskiego dyplomaty, Laurencę Foleya. Natomiast w 2005r. doszło do bombardowań w trzech hotelach³³⁷. Obawiano się, że takie sytuacje mogą doprowadzić grupy islamistów do głośniejszego zakwestionowania polityki państwowej.

Król Abd Allah II, mając na względzie sytuację w państwie, kontynuował politykę reform, zapoczątkowaną przez swojego ojca. W celu wprowadzenia szerszych reform politycznych król Abdullah II opracował Plan Narodowy (Narodowa Agenda) w 2005r³³⁸.

³³⁵ *Ibidem*, s. 251-252.

³³⁶ S. Yom, *Jordan: Ten...*, op. cit., s. 157.

³³⁷ *Ibidem*, s. 157.

³³⁸ K. Czajkowska, A. Diawoł-Sitko, *Systemy polityczne...*, op. cit., s. 263.

Plan miał być zapowiedzią zmian społeczno-politycznych na najbliższe 10 lat³³⁹. Reformy miały koncentrować się na sprawach wewnętrznych, ale zostały wywołane czynnikami zewnętrznymi. W ówczesnym czasie doszło do przeprowadzenia wyborów politycznych w sąsiednim Iraku oraz Autonomii Palestyńskiej. Przebieg wyborów w do tej pory niespokojnych miejscach, zaczął wywierać pewne naciski na jordański system polityczny. Przeprowadzenie reform argumentowano stabilnością Jordanii i bezpieczeństwem. W 2005r. powołano specjalną komisję, której głównym zadaniem miało być wytyczenie strategii reform politycznych dla kolejnych jordańskich rządów. Reformy miały dotyczyć szeregu kwestii od edukacyjnych, przez socjalne, aż po finansowe³⁴⁰.

Plan Narodowy był opracowywany przez komisję składającą się z 26 osób, przedstawicieli różnych grup społecznych i profesji. Celem króla Abdullaha II była dyskusja nad reformami politycznymi między grupami otwartymi na reformy oraz grupami konserwatywnymi. Należy podkreślić, że komisja została powołana na zasadzie dekretu królewskiego. W powołaniu komisji nie uczestniczył jordański parlament. Celem prac komisji miało być wprowadzenie Jordanii w nową erę państwowości, w której poprawie miały ulec takie aspekty: ubezpieczenia medyczne dla wszystkich obywateli, niezależne sądownictwo, pluralizm polityczny, partie polityczne, poprawa sytuacji kobiet oraz młodzieży³⁴¹.

Wśród głównych wyzwań Planu Narodowego było opracowanie sposobów na poprawę sytuacji gospodarczej kraju, poprzez wzrost gospodarczy. Jednym z założeń było wsparcie dla małych i średnich przedsiębiorstw, które w innych krajach zatrudniają nawet 2/3 siły roboczej. Na drodze do zrealizowania takiego planu stał problem wysokich wydatków budżetowych. Zmniejszona pomoc zagraniczna, których większość funduszy były przekazywane do Jordanii skupiało się na pokrycie deficytu budżetowego, a nie na poprawę i tworzenie nowych miejsc pracy³⁴².

Wśród wyzwań dotyczących reform politycznych, żywiono nadzieję na poprawę sytuacji związanej z partiami politycznymi i prawem wyborczym, zwracając uwagę na wcześniejsze problemy z masowym udziałem społeczeństwa w życiu politycznym. Zdecydowana większość Jordańczyków nie partycypowała w życiu politycznym kraju. Do

³³⁹ S. Yom, *Jordan: Ten...*, op. cit., s. 161.

³⁴⁰ S. A. Libdeh, *Previewing Jordan's National Agenda: Strategies for reform*, The Washington Institute for Near East Policy, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/previewing-jordans-national-agenda-strategies-reform> [dostęp: 20.12.2022]

³⁴¹ *Ibidem*.

³⁴² *Ibidem*.

głównych partii Jordanii należy Islamski Front Akcji, partia o islamistycznym profilu, której członkowie wywodzą się z Bractwa Muzułmańskiego. Islamski Front Akcji nie uchodzi za partię bardzo radykalną, ale zdecydowanie przeciwstawia się polityce Izraela. Głównymi wyborcami, a nawet członkami partii, są Palestyńczycy. Większość pozostałych partii politycznych w Jordanii to ugrupowania założone przez biurokratyczne elity państwowe. Nigdy nie udało się tym partiom przyciągnąć szerszego poparcia społecznego³⁴³.

Problematyczną kwestią w Jordanii była także kwestia systemu wyborczego. W społeczeństwie jordańskim żywiono przekonanie o niesprawiedliwych okręgach wyborczych oraz zasadzie „jedna osoba, jeden głos”. Uważano, że obowiązujący system wyborczy nie zapewnia adekwatnej reprezentacji politycznej. Pojawiały się pogłoski powrotu do mieszanego systemu wyborczego, w którym obywatele będą mieli możliwość oddania głosu na kandydata ze swojego obszaru terytorialnego oraz na kandydata z listy ogólnokrajowej³⁴⁴.

Mimo tak podejmowanych inicjatyw w zakresie reform politycznych, amerykański profesor Sean Yom podkreśla, że jordański monarcha Abdullah II wykształcony na Zachodzie sprawiał pozory owartości i chęci zmiany, de facto sprawując władzę autokratyczną i nie dopuszczając do władzy innych grup społecznych³⁴⁵. Plan Narodowy w 2005r. został przygotowany z dwóch powodów. Po pierwsze, wszystkie inicjatywy polityczne mające na celu demokrację systemu miały wychodzić od monarchy i jego otoczenia. Liczono że w ten sposób z debaty o postępie politycznym zostaną wykluczeni islamiści i inne partie opozycyjne. Po drugie, inicjatywa miała poprawiać wizerunek Abdullaha II jako pierwszego arabskiego przywódcy dążącego do postępu, otwartości oraz tolerancji³⁴⁶.

W 2001r. władze jordańskie reformowały prawo w takich obszarach jak prawo karne (znowelizowano przepisy kodeksu karnego) oraz zaktualizowano prawo prasowe³⁴⁷. W 2002r. władze jordańskie zrezygnowały z posiadania monopolu na nadawanie informacji, ale jednocześnie pierwsza prywatna telewizja Al-Ghad TV napotkała trudności natury formalnej, kiedy próbowano dokonać jej rejestracji w 2007r³⁴⁸. Władze państwowe

³⁴³ *Ibidem*.

³⁴⁴ *Ibidem*.

³⁴⁵ S. Yom, *Jordan: Ten...*, op. cit., s. 152.

³⁴⁶ *Ibidem*, s. 162.

³⁴⁷ K. Czajkowska, A. Diawoł-Sitko, *Systemy polityczne...*, op. cit., s. 267.

³⁴⁸ S. Yom, *Jordan: Ten...*, op. cit., s. 159.

skutecznie blokowały próby powstania nowych niezależnych stacji radiowych i telewizyjnych, odrzucając 13 wniosków aż do 2009r³⁴⁹. Podkreślano, że wymogom nowego prawa prasowego podlegają też kanały online. Wśród nowych przepisów znalazły się też te z 2009r., wydane decyzją ministra spraw wewnętrznych, które zobowiązywały właścicieli kafejek internetowych do rejestracji danych osobistych osób korzystających, śledzenia nawyków użytkowników w Internecie, a nawet montowanie kamerek. To tylko pokazywało pozorne otwarcie i poparcie dla idei wolności. Mimo że monarcha jordański deklarował reformę prawa, zwłaszcza prawa prasowego, to praktyka wskazuje, że media pozostawały wciąż pod kontrolą władz. Według danych z 2005r. większość obywateli Jordanii obawiała się kary za swoje wypowiedzi dotyczące państwa czy to monarchii. Wówczas jedyną agencją informacyjną, która miała dostęp do publikowania wiadomości z kraju była agencja informacyjna Petra. W związku z tym dyskutowano nad przerwaniem monopolu w środkach przekazu, w tym nad autocenzurą³⁵⁰. W 2006r. skazano dwóch dziennikarzy na karę więzienia za przedrukowywanie karykatur Mahometa w prasie³⁵¹. Po trzech latach, monarcha jordański dbając o odbiór kraju na świecie, wprowadził zakaz aresztowania dziennikarzy. Decyzja króla Abdullaha II została bardzo pozytywnie odebrana³⁵².

W 2004r. ponownie doszło do zmian w dziedziczeniu tronu. Abdullah II odwołał z funkcji następcy tronu swojego brata Hamzę, decydując się na umocnienie swojej rodziny³⁵³. Według doniesień prasowych to książę Hamza sam zrezygnował z tytułu następcy tronu, wcześniej zwracając uwagę na korupcję wśród urzędników państwowych. Za głoszenie takich haseł został skazany na areszt domowy, po czym publicznie przeproszał za swoje zachowanie króla. Abdullah II nigdy publicznie nie potwierdził zachowania swojego młodszego brata³⁵⁴. Jednak w 2022r. jordański król potwierdził, że jego brat będzie pozbawiony przestrzeni, w której będzie mógł obrażać Jordanię oraz rodzinę królewską³⁵⁵. Warto jednak zauważyć, że Abdullah II poszedł drogą swojego ojca i dokonał

³⁴⁹ *Ibidem*, s. 159.

³⁵⁰ S. A. Libdeh, *Previewing Jordan's National...*, op. cit.

³⁵¹ K. Czajkowska, A. Diawoń-Sitko, *Systemy polityczne...*, op. cit., s. 267.

³⁵² *Ibidem*, s. 267-268.

³⁵³ B. Wróblewski, *Jordania...*, op. cit., s. 260.

³⁵⁴ *Jordan's Prince Hamzah bin Hussein renounces title of prince*, BBC, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-60976314> [dostęp: 5.12.2022]

³⁵⁵ *Jordan king places half brother Prince Hamzah under house arrest*, Al Jazeera, <https://www.aljazeera.com/news/2022/5/19/jordans-king-places-erratic-half-brother-under-house-arrest?fbclid=IwAR1AS7S0KvKM0JgHHH7t5zB-66NKHjcQM2Lff5fwgSJgAQIweTzzxnsTGLs> [dostęp: 10.12.2022]

zmiany następcy tronu, pozbawiając swojego brata dostępu do tronu, na rzecz swojego najstarszego syna.

3.4. Polityka zagraniczna Haszymidzkiego Królestwa Jordanii

Polityka zagraniczna Jordanii w latach 1991-2010 była skoncentrowana na budowaniu swojej pozycji jako konserwatywnej, arabskiej monarchii, przeciwstawiającej się republikańskim państwom arabskim o kierunku prorosyjskim³⁵⁶.

Haszymidzkie Królestwo Jordanii wstąpiło do Światowej Organizacji Handlu w 2000r³⁵⁷. Jednym z państw, które mocno wspierały Jordanię przy wstąpieniu do WTO było USA. Jedną z przesłanek wstąpienia do międzynarodowej organizacji były dążenia jordańskiego monarchy do wzmocnienia sytuacji gospodarczej w swoim kraju.

Istotnym wydarzeniem w latach 1991-2010 były dwie wojny w Zatoce Perskiej. Król Husajn podczas I wojny w Zatoce Perskiej w 1990r. nie opowiedział się po żadnej stronie konfliktu³⁵⁸. Warto podkreślić, że przed 1990r. Jordania i Irak utrzymywały bardzo ciepłe, by nie powiedzieć przyjazne stosunki dyplomatyczne. Podczas wojny iracko-irańskiej w latach 1980-1988 Jordania była wiernym sojusznikiem Iraku. Powodem ścisłej współpracy pomiędzy krajami były pobudki gospodarcze. Irak oferował Jordanii dostawy ropy naftowej po preferencyjnych cenach, podczas gdy Haszymidzkie Królestwo udostępniło Irakowi port Akaba, punkt transferu dla sprzętu wojskowego. Decyzja haszymidzkiego monarchy o zachowaniu neutralności podczas walk iracko-kuwejckich w 1990r. wzbudziła niezadowolenie w pozostałych monarchiach bliskowschodnich oraz Stanach Zjednoczonych. Państwa oczekiwały jednoznacznego potępienia reżimu Saddama Husajna³⁵⁹. Jordańczycy, w tym Palestyńczycy, którzy pracowali wówczas w Arabii Saudyjskiej i Kuwejcie, zostali wydalen³⁶⁰. To pogorszyło sytuację finansową Jordanii.

Decyzja jordańskiego monarchy miała negatywny wpływ na gospodarkę haszymidzkiej monarchii, ponieważ USA w odwecie odcięło wszelką pomoc finansową oraz militarną, która płynęła do królestwa od 1951r. Mimo że relacje amerykańsko-jordańskie zostały nadszarpnięte to USA wciąż widziało w monarchii haszymidzkiej ważny

³⁵⁶ A. Malantowicz, *Polityka zagraniczna Jordanii* [w:] M. Woźniak-Bobińska, A. M. Solarz (red.), *Wprowadzenie do polityki...*, op. cit., s. 152.

³⁵⁷ K. Czajkowska, A. Diawol-Sitko, *Systemy polityczne...*, op. cit., s. 262.

³⁵⁸ *Ibidem*, s. 259.

³⁵⁹ A. Malantowicz, *Polityka zagraniczna...*, op. cit., s. 154.

³⁶⁰ B. Wróblewski, *Jordania...*, op. cit., s. 221.

element w osiągnięciu arabsko-izraelskiego porozumienia pokojowego. Do rozmów powrócono szybko, bo już w 1991r³⁶¹.

Bartosz Wróblewski zwraca uwagę, że Jordania nie do końca zachowała postawę neutralną wobec konfliktu iracko-kuwejckiego. Prawdą jest, że władze w Ammanie nie popierały irackiej aneksji Kuwejtu, ale opowiadały się za rozwiązaniem konfliktu w sposób pokojowy. Konflikt przysporzył Saddamowi Husajnowi popularności pośród arabskiej społeczności, w tym pośród Palestyńczyków. Jordański monarcha tą decyzją budował sobie poparcie pośród dużej grupy Palestyńczyków obecnych w Jordanii³⁶². O ile proiracka postawa Jordanii przysporzyła jej kłopotów na arenie międzynarodowej, o tyle w polityce wewnętrznej pozwoliła na uniknięcie problemów. Za takim kierunkiem polityki monarchii była szczególnie grupa uchodźców palestyńskich, ale poparcie dla władz jordańskich było także w dużych miastach, m.in. w Ammanie³⁶³.

Współpraca iracko-jordańska była podtrzymywana nawet w latach 90-tych XX wieku, gdy Jordania wciąż otrzymywała dostawy ropy naftowej po niższych niż rynkowych cenach, a jednocześnie eksportowała swoje towary do Iraku. Handel iracko-jordański trwał, pomimo międzynarodowego embarga na Irak³⁶⁴.

Z kolei jak zauważa Jerzy Zdanowski, w okresie kryzysu iracko-kuwejckiego, w latach 90-tych XX wieku Jordania była związana z Irakiem sojuszem w tzw. Radzie Współpracy Arabskiej, organizacji która powstała w 1989r. Do Rady Współpracy Arabskiej należały jeszcze dwa państwa arabskie, Egipt oraz Jemen. Głównym założeniem organizacji było utworzenie organizacji państw, które stanowiłyby sojusz przeciwstawny do organizacji państw naftowych. Monarchie bliskowschodnie naftowe utworzyły Radę Współpracy Państw Zatoki Perskiej w 1981r.³⁶⁵. Położenie Jordanii w czasie kryzysu iracko-kuwejckiego było bardzo niekorzystne, biorąc pod uwagę że pełniła ona w tym czasie przewodnictwo w Radzie Współpracy Arabskiej. Warto w tym miejscu jeszcze przypomnieć stanowisko Egiptu wobec konfliktu iracko-kuwejckiego, jednego z członków Rady Współpracy Arabskiej. Przywódcy Egiptu zażądali wówczas jednoznacznego wycofania wojsk irackich z terytorium Kuwejtu. Jordania w regionie Bliskiego Wschodu pozostała jedynym państwem, które nie potępiło w pełni działań reżimu Saddama Husajna. Według Jerzego Zdanowskiego najważniejszym powodem nieangażowania się i nie

³⁶¹ A. Malantowicz, *Polityka zagraniczna...*, op. cit., s. 161-162.

³⁶² B. Wróblewski, *Haszymidzkie Królestwo Jordanii...*, op. cit., s. 274.

³⁶³ B. Wróblewski, *Jordania...*, op. cit., s. 222.

³⁶⁴ A. Malantowicz, *Polityka zagraniczna...*, op. cit., s. 154.

³⁶⁵ J. Zdanowski, *Historia Najnowsza...*, op. cit., s. 376.

zaogniania konfliktu dla króla Husajna był spokój wewnętrzny państwa. Monarcha zdawał sobie sprawę, że dużą część społeczeństwa stanowią Palestyńczycy, a ci popierają reżim Saddama Husajna. Husajn I zdecydował się na zadbanie o sytuację wewnętrzną w kraju³⁶⁶. Ulice jordańskich miast pełne były demonstracji popierających Saddama Husajna, z tego względu monarcha jordański obawiał się buntu społecznego, który mógłby zagrozić istnieniu monarchii haszymidzkiej.

W tym miejscu warto cofnąć się do początków XX wieku, by zobaczyć że relacje iracko-jordańskie i neutralność króla Husajna wcale nie są przypadkowe. Na początku XX wieku, kiedy istniało jeszcze królestwo Hidżazu (obecne tereny Arabii Saudyjskiej), przywódcą ówczesnego księstwa był wielce szanowany szarif Mekki, król Husajn. Szarif sprawował swoją władzę do 1924r. czyli do momentu konfrontacji z późniejszym przywódcą Arabii Saudyjskiej – Abdul Azizem al Saudem. Z punktu widzenia politycznego, dynastia Haszymidów, z której pochodził król Husajn, nie uległa upadkowi. Szarif Mekki posiadał czterech synów, ale trzech z nich w tym czasie odegrało bardzo ważną rolę. Bezpośrednie przywództwo w al-Hidżazie, po ustąpieniu ojca przypadło Alemu. Pełnił swoją władzę jedynie przez rok, aż do 1925r., kiedy Al-Hidżaz oficjalnie został przejęty przez dynastię Saudów. W tym czasie dwóch pozostałych synów szarifa Mekki zasiadało na innych tronach państw arabskich. Drugi z synów, Abd Allah został przywódcą emiratu Transjordanii (obszaru, który w późniejszym czasie stanowił jedną z części Jordanii). Trzeci z synów, Fajsal, zasiadał na tronie irackim. Warto podkreślić, że wszystkie rządzone państwa były wówczas ustrojami monarchicznymi wspieranymi przez Wielką Brytanię. Al-Hidżaz upadł jako pierwszy z nich. Dłużej przetrwała monarchia iracka, którą zarządzili potem potomkowie Fajsala, jego syn Ghazi, a następnie wnuk Fajsal II. Zamach stanu przeprowadzony w 1958r. zakończył erę monarchii irackiej i ustanowił republikę iracką³⁶⁷. Warto mieć na względzie, że Irakiem i Jordanią zarządzili niegdyś dwaj bracia.

Jordania utrzymywała z Irakiem specjalne stosunki także po wojnie w Zatoce Perskiej. Na Irak zostało nałożone embargo na eksport ropy naftowej, a kolejne rezolucje ONZ miały wymusić na reżimie Saddama Husajna uznanie niepodległości Kuwejtu oraz pozbycie się broni nuklearnej. Irak nie stosował się do kolejno nakładanych rezolucji, ale przeciągający się stan polityczny zaczął mieć wpływ na irackie społeczeństwo. Brakowało środków finansowych na zakup najpotrzebniejszych artykułów, jak żywność czy lekarstwa.

³⁶⁶ *Ibidem*, s. 377.

³⁶⁷ M. Herb, *All in the Family...*, op. cit., s. 212-213.

ONZ wyraziło zgodę na program „ropa za żywność”, gdzie uchylono sankcje nałożone na Irak. Reżim Saddama Husajna miał możliwość eksportowania ropy naftowej w takich ilościach, aby zyski ze sprzedaży mogły zostać przeznaczone na zakup najpotrzebniejszych towarów, jak żywność czy lekarstwa. Szacuje się, że na początku XXI wieku, w latach 2001-2002 Irak eksportował prawie 3 miliony baryłek ropy dziennie. Należy mieć na względzie, że oprócz oficjalnych kanałów dystrybucji ropy naftowej, Irak eksportował także drogą nieoficjalną. Reżim Saddama Husajna prowadził sprzedaż ropy przez Jordanię, ale także Turcję, Syrię oraz Iran³⁶⁸.

Haszymidzkie Królestwo Jordanii odegrało istotną rolę podczas procesu pokojowego. Z inicjatywy administracji amerykańskiego prezydenta G.W. Busha doszło w 1991r. do międzynarodowej konferencji pokojowej w Madrycie, która miała zająć się sprawą palestyńską. Problematyczna kwestią już samego rozpoczęcia konferencji była obecność delegacji Palestyny. Takiej delegacji zdecydowanie sprzeciwiał się Izrael. Zabiegi dyplomatyczne króla Husajna I doprowadziły do utworzenia wspólnej, jordańsko-palestyńskiej delegacji na konferencji³⁶⁹. Konferencja była organizowana przez USA i ZSRR, a oprócz organizatorów na konferencji pojawiły się takie kraje jak: Liban i Syria. Konferencja zapoczątkowała wieloletni dialog pokojowy, który obfitował w podpisanie wielu dokumentów. Jednym z nich była umowa tzw. deklaracja zasad, której negocjacje miały miejsce w Oslo, a dokument został podpisany w USA (Waszyngton). Dokument został podpisany w 1993r., a jego głównym celem było utworzenie Autonomii Palestyńskiej. Dokument miał niewątpliwie ogromne znaczenie dla relacji izraelsko-palestyńskich, ale z punktu widzenia Jordanii umacniał jej pozycję jako arbitra w rozmowach pokojowych w regionie³⁷⁰.

Kolejnym ważnym krokiem Jordanii na arenie międzynarodowej było nawiązanie relacji dyplomatycznych z Izraelem w 1994r.³⁷¹ Władze Ammanu zakończyły okres wojny z Izraelem i podpisały umowę o pokoju w Wadi al-Arab, w której wziął udział król Jordanii Husajn I i premier Izraela Icchak Rabin. Umowa została poprzedzona podpisaniem deklaracji waszyngtońskiej w 1993r., czyli chęci zawarcia w przyszłości traktatu pokojowego. We wszystkich rozmowach brał udział amerykański prezydent Bill Clinton, ponieważ na ustanowieniu umowy pokojowej szczególnie zależało Amerykanom.

³⁶⁸ C. Tripp, *Historia Iraku*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2009, s. 319.

³⁶⁹ K. Czornik, *Królestwo Jordanii w polityce Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu w okresie pozimnowojennym*, *Studia Politicae Universitatis Silesiensis*, 12, 2014, s. 143.

³⁷⁰ *Ibidem*.

³⁷¹ K. Czajkowska, A. Diawoł-Sitko, *Systemy polityczne...*, op. cit., s. 259.

Żywiono nadzieję, że dobre relacje pomiędzy Jordanią a Izraelem będą środkiem do celu, jakim była chęć ustabilizowania sytuacji na Bliskim Wschodzie³⁷². Poprzez podpisanie traktatu Jordania deklarowała istnienie takiego państwa jak Izrael. Decyzja monarchy jordańskiego spotkała się z finansowym wsparciem ze strony USA w wysokości 1 mld dolarów³⁷³. Jednocześnie amerykański prezydent deklarował umorzenie długu finansowego Jordanii wobec USA³⁷⁴. Jordania stała się ważnym państwem, pośrednikiem w rozmowach pokojowych z Izraelem. Podpisanie umowy z Izraelem miało też wymierne korzyści w postaci wspierania prywatnego biznesu³⁷⁵. Jordania była pierwszą bliskowschodnią monarchią, która nawiązała relacje z Izraelem, a drugim krajem arabskim (zaraz po Egipcie)³⁷⁶.

W 2003r. doszło do II wojny w Zatoce Perskiej. Głównym interesem przywódcy jordańskiego było niedopuszczenie do upadku Iraku. Reżim Saddama Husajna był dla Jordanii ważnym punktem na mapie gospodarczej regionu z powodu preferencyjnych cen sprzedaży ropy naftowej i stanowił dobrą alternatywę dla krajów takich jak: Arabia Saudyjska, Kuwejt, Zjednoczone Emiraty Arabskie. Wymienione kraje eksportowały ropę naftową do Jordanii po 2003r³⁷⁷. Zwieńczeniem stosunków iracko-jordańskich była wizyta Abdullaha II jako pierwszego arabskiego przywódcy w powojennym Iraku w 2008r³⁷⁸.

Rolę Iraku w jordańskiej gospodarce po 2003r. przejęła Arabia Saudyjska, która zajęła się dostawą ropy naftowej oraz wsparciem finansowym Jordanii. Przywódcy Arabii Saudyjskiej rozumieli, że Jordania pozbawiona własnych złóż surowców naturalnych będzie potrzebowała zagranicznego wsparcia. Z tego względu Arabia Saudyjska stała się pierwszym i najważniejszym donatorem Jordanii w regionie, co czyniła także w latach wcześniejszych. Neutralna postawa Jordanii wobec konfliktu iracko-kuwejckiego w 1990r. mocno ochłodziła stosunki jordańsko-saudyjskie. Brakowało pomocy finansowej, a przywódcy saudyjscy wydalili jordańskich pracowników. Jordańska ambasada zaczęła na powrót funkcjonować dopiero w 1995r.

Oczywiście wznowiona pomoc dla Jordanii była możliwa w momencie przejścia tronu przez Abdullaha II. Nowy, młodszy monarcha, wstępując na tron królewskiej deklarował chęć odbudowy relacji z państwami arabskimi i niechęć do wzmocnienia Iranu.

³⁷² K. Czornik, *Królestwo Jordanii...*, op. cit., s. 144.

³⁷³ P. Robinson, *A History of Jordan*, Cambridge University Press, Cambridge 2019, s. 186.

³⁷⁴ K. Czornik, *Królestwo Jordanii...*, op. cit., s. 145.

³⁷⁵ B. Wróblewski, *Jordania...*, op. cit., s. 235.

³⁷⁶ K. Czornik, *Królestwo Jordanii...*, op. cit., s. 144.

³⁷⁷ A. Malantowicz, *Polityka zagraniczna...*, op. cit., s. 154-155.

³⁷⁸ *Ibidem*, s. 155.

Taka polityka zagraniczna wiązała się z powolnym upadkiem reżimu Saddama Husajna i kalkulacją własnych interesów gospodarczych. Inicjatywa Arabii Saudyjskiej również nie była podyktowana bezinteresownością, a założeniem że Haszymidzkie Królestwo Jordanii będzie pełnić rolę państwa buforowego na Bliskim Wschodzie, zwłaszcza w konflikcie arabsko-izraelskim. Abdullah II zdecydował się na zacieśnienie stosunków dyplomatycznych i w 1999r. udał się w delegację do Arabii Saudyjskiej³⁷⁹. Współpraca jordańska-saudyjska została zintensyfikowana, kiedy przywódcy obydwu krajów zdecydowali się na podpisanie Arabskiej Inicjatywy Pokojowej w 2002r³⁸⁰.

Mimo że podczas I wojny w Zatoce Perskiej Jordania pozostawała państwem neutralnym to ponad 10 lat później dokonała rewizji swojej polityki. W 2003r. podczas gdy administracja Geорга W. Busha organizowała akcję zbrojną na Irak, Jordania postanowiła poprzeć tę inicjatywę. Władze Jordanii udzieliły zezwolenia USA na usytuowanie rakiet Patriot na swoim terytorium, a przy granicy z Irakiem działały amerykańskie i brytyjskie służby specjalne³⁸¹. Zmianę polityki należy upatrywać w fakcie, że na jordańskim tronie zasiadał już inny król, Abdullah II. Jordania liczyła na wzmocnienie swojej pozycji w regionie bliskowschodnim³⁸². Poparcie Jordanii spotkało się przychylnym nastawieniem USA, która postanowiła wesprzeć finansowo monarchię haszymidzką na niespotykaną dotąd skalę. Amerykańska administracja przekazała Jordanii ponad 1,5 mld USD w 2003r. Drugim powodem udzielonego wsparcia była chęć pomocy Jordanii, po tym jak ta zaprzestała eksportowania swoich dóbr do Iraku³⁸³. Haszymidzkie Królestwo było jednym z 4 największych beneficjentów amerykańskiej pomocy obok takich krajów jak: Egipt, Izrael oraz Kolumbia.

Na przestrzeni lat monarchia jordańska wykazywała zainteresowanie udziałem w prowadzonych rozmowach pokojowych. Kolejne z nich miały miejsce w 1998r. w Wye River w USA. Negocjacje były prowadzone przez amerykańskiego prezydenta Billa Clintona, w obecności sekretarz stanu Madeleine Albright, premiera Izraela Benjamina Netanyahu oraz przywódcy Palestyńczyków Yassera Arafata. Świadkiem podpisania dokumentu był jordański monarcha Husajn I.

Współpraca amerykańsko-jordańska była intensyfikowana. W latach 1991-2010 doszło do podpisania porozumień handlowych. Pierwsze z nich zostało podpisane w

³⁷⁹ *Ibidem*, s. 156.

³⁸⁰ *Ibidem*.

³⁸¹ K. Czornik, *Królestwo Jordanii...*, op. cit., s. 150.

³⁸² *Ibidem*, s. 150.

³⁸³ A. Malantowicz, *Polityka zagraniczna...*, op. cit., s. 163.

1996r., umowa umożliwiała Amerykanom tworzenie tzw. stref przemysłowych, które wpływały na wzrost wymiany handlowej. W kolejnych latach współpraca została zacieśniona poprzez podpisanie umowy o wolnym handlu w 2000r. Jej postanowienia weszły w życie rok później. Stopniowo zaczęto znosić kolejne ograniczenia w handlu pomiędzy Jordanią a USA, aż do swobodnej wymiany handlowej i pozbawionej ceł i ilości na jakikolwiek towar w 2010r³⁸⁴. Dla obydwu krajów taka wymiana handlowa miała wymierne korzyści. Monarcha jordański otrzymał wsparcie największego gracza politycznego i poparcie dla prowadzonej polityki. USA stało się dla Jordanii jednym z najważniejszych rynków zbytu dla swoich towarów³⁸⁵. Dla Amerykanów z kolei bliskowschodnia monarchia liczyła się z kilku powodów. Jednym z nich było geostrategiczne położenie monarchii, a mianowicie bliskość z kontrowersyjnym Izraelem. Jordania oraz Izrael utrzymywały pokojowe stosunki dyplomatyczne, co pozwalało prowadzić, zwłaszcza USA, rozmowy negocjacyjne z Izraelem za pośrednictwem Jordanii.

Sojusz amerykańsko-jordański trwał również na początku XXI wieku. Amman udzielił Waszyngtonowi wsparcia po atakach na WTC 11 września 2001r. Jordania popierała inicjatywy pokojowe organizowane przez Amerykanów, dołączając swoje siły bezpieczeństwa do zorganizowanej grupy do Afganistanu. Warto podkreślić, że mimo mocnego sojuszu handlowego USA z Jordanią, władze jordańskie z kolei nigdy nie wyraziły zgody na budowanie stałej bazy wojskowej USA na terytorium Jordanii. Amman jedynie okresowo zezwalał Amerykanom na prowadzenie ćwiczeń wojskowych lub czasowe stacjonowanie wojsk³⁸⁶.

Istotnym działaniem Jordanii była podjęcie współpracy z Unią Europejską. Jordania była jednym z pierwszych krajów z tzw. zbioru państw śródziemnomorskich, które podjęły współpracę ze strukturami europejskimi. Rozwój relacji z Unią Europejską rozpoczął się jeszcze za panowania króla Husajna I, gdzie w 1996r. podjęto intensyfikację relacji na w tzw. procesie barcelońskim dotyczące krajów eurośródziemnomorskich. Kolejne zbliżenia miały miejsce już za panowania Abdullaha II, a mianowicie w 2008r., kiedy podjęto program rozwoju z krajami Morza Śródziemnego. Określono wówczas plan przyszłych projektów multilateralnych³⁸⁷.

³⁸⁴ *Ibidem*.

³⁸⁵ *Ibidem*.

³⁸⁶ *Ibidem*, s. 163-164.

³⁸⁷ *Ibidem*.

Formalnie Jordania podpisała kilka dokumentów prawnych z Unią Europejską, a było to mianowicie: umowa o stowarzyszeniu Jordanii z EU, podpisana w 1997r., ale jej przepisy weszły w życie dopiero 5 lat później. Haszymidzka monarchia kontynuowała współpracę z Unią Europejską, zostając członkiem Europejskiej Polityki Sąsiedztwa w 2004r. W 2005r. Jordania i UE zobowiązały się do obustronnej współpracy, zwłaszcza w takich obszarach jak reformy demokratyczne, status kobiet, liberalizacja, proces pokojowy, terroryzm³⁸⁸.

Jordania jako jedyny krajów z grupy krajów śródziemnomorskich otrzymała specjalny status przyznany przez UE w 2010r. Jordania wystąpiła z prośbą o ten status 2 lata wcześniej. Na podstawie tak podjętej współpracy, haszymidzka monarchia mogła liczyć na wsparcie finansowe ze strony struktur europejskich³⁸⁹. To zapewniało jej pewną niezależność w kontaktach ze Stanami Zjednoczonymi. Jordania, jako członek programu MEDA czyli programu wspierającego państwa basenu Morza Śródziemnego, otrzymała od UE 600 mln euro w latach 1996-2006. Celem programu było wspieranie reform gospodarczych i socjalnych. Za główne cele obierano utworzenie stref wolnego handlu pomiędzy UE oraz krajami regionu, promowanie inwestycji, małych i średnich przedsiębiorstwa, a także budowa społeczeństwa obywatelskiego. Wśród pozostałych krajów objętych programem znalazły się takie kraje jak: Algieria, Egipt, Liban, Maroko, Syria, Tunezja, Turcja i Autonomia Palestyńska. Pośród wszystkich wspieranych krajów, Jordania i Maroko to jedyne monarchie bliskowschodnie objęte programem pomocowym³⁹⁰.

Funkcjonowanie programu MEDA zostało zastąpione w 2007r. przez Europejski Instrument Sąsiedztwa i Partnerstwa, które zadaniem miało być uproszczenie przepisów i dostosowanie ich do standardów Unii Europejskiej³⁹¹. Głównym celem programu było zacieśnienie współpracy politycznej oraz gospodarczej pomiędzy UE a krajami sąsiadującymi, ale bez perspektywy przejścia do poziomu rozmów akcesyjnych. W ramach Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa funkcjonują dwa programy: Unia dla Śródziemnomorza (obejmująca takie kraje jak: Algieria, Egipt, Izrael, Jordania, Liban, Libia, Maroko, Palestyna, Syria oraz Tunezja)³⁹² oraz Partnerstwo Wschodnie (obejmujące

³⁸⁸ *Ibidem*, s. 165.

³⁸⁹ *Ibidem*, s. 163-164.

³⁹⁰ *Ibidem*.

³⁹¹ Program TACIS (dedykowany wcześniej państwom wschodnim i Rosji) również został wchłonięty przez Europejski Instrument Sąsiedztwa i Partnerstwa.

³⁹² Partnerzy południowi, Parlament Europejski, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/173/partnerzy-poludniowi> [dostęp: 12.12.2022]

były kraje ZSRR (Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzja, Mołdawia oraz Ukraina)³⁹³. W 2021r. Białoruś dokonała zawieszenia swojego udziału w Partnerstwie Wschodnim³⁹⁴.

Korzyści finansowe płynące do Jordanii nie tylko w formie udzielanego wsparcia pomocowego. Unia Europejska jest dla Jordanii drugim najważniejszym rynkiem zbytu, zaraz po mającej pierwszeństwo Arabii Saudyjskiej. Wśród głównych dóbr eksportowanych do krajów europejskich znajdują się: sól potasowa, chemikalia, fosforyty. W zamian za to, Jordania importuje z krajów europejskich takie towary jak: żywność, środki transportu, maszyny³⁹⁵.

W 2001r. Jordania jako jeden z krajów Ligi Państw Arabskich zorganizowała szczyt organizacji w Ammanie. Celem spotkania było omówienie sytuacji powstałej w wyniku wybuchu II intifady. Państwa obecne na spotkaniu wyraziły swoje poparcie dla Intifady i postanowiły zobowiązać Izrael do wycofania się z arabskich terenów okupowanych. Abd Allah II jako przywódca szczytu liczył na rozwiązanie konfliktu w sposób dyplomatyczny, z pomocą Stanów Zjednoczonych. Ówczesna administracja George W. Busha nie była zainteresowana dyktowaniem jej warunków ze strony jordańskiego monarchy. Jordania liczyła, na to, że USA będą wywierać naciski na Izrael³⁹⁶.

Kolejną płaszczyzną współpracy pomiędzy USA a Jordanią była współpraca w zakresie militarnym w 2010r. Sekretarz generalny NATO zwrócił się do władz Jordanii o pomoc w konflikcie zbrojnym w Afganistanie poprzez przeszkolenie armii afgańskiej. Władze Jordanii zobowiązały się do przeszkolenia ok. 2,5 tysięcy żołnierzy do 2013r³⁹⁷.

Haszymidzkie Królestwo Jordanii w latach 1991-2010 podejmowało różne próby reform politycznych i inicjatyw w swoim kraju. Wspomniany okres można podzielić na dwa, pierwszy kiedy królestwem rządził doświadczony monarcha Husajn I (1952-1999) oraz na drugi, kiedy władzę w państwie sprawował jego syn Abdullah II (1999-nadal). Nowy monarcha dysponował nie tylko mniejszym doświadczeniem politycznym, ale był zdecydowanie bardziej prozachodnim przywódcą kraju. Te dwa style rządzenia dzieli wydarzenie o charakterze politycznym czyli II wojna w Zatoce Perskiej, która

³⁹³ *Trzej sąsiedzi UE objęci Partnerstwem Wschodnim: Ukraina, Mołdawia, Białoruś*, Parlament Europejski, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/171/trzej-sasiedzi-ue-objeci-partnerstwem-wschodnim-ukraina-moldawia-i-bialorus> [dostęp: 15.12.2022]

³⁹⁴ *Stosunki UE-Białoruś*, <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eastern-partnership/belarus/> [dostęp: 10.10.2022]

³⁹⁵ A. Malantowicz, *Polityka zagraniczna...*, op. cit., s. 166.

³⁹⁶ B. Wróblewski, *Jordania...*, op. cit., s. 253.

³⁹⁷ K. Czornik, *Królestwo Jordanii...*, op. cit., s. 153.

zweryfikowała sojusze międzypaństwowe w regionie bliskowschodnim. Haszymidzkie Królestwo Jordanii w latach 1991-2010 było poddawane różnym czynnikom, które obrazuje poniższa Tabela 4:

Tabela 4. Czynniki ciągłości i zmiany systemowej w Jordanii w latach 1991-2010³⁹⁸:

Jordania	Czynniki ciągłości	Czynniki zmiany
Czynniki polityczne	- konstytucja z 1952r. - zawieszanie obowiązywania zasady primogenitury	- polityka neutralności podczas I wojny w Zatoce Perskiej (utrata gospodarczego sojusznika USA i Arabii Saudyjskiej) - polityka zaangażowania podczas II wojny w Zatoce Perskiej (utrata gospodarczego sojusznika Irak) - arbitraż podczas podpisania porozumienia z Oslo w 1993r. - ustanowienie relacji dyplomatycznych z Izraelem w 1994r.
Czynniki ekonomiczne		- brak surowców naturalnych
Czynniki kulturowo-społeczne	- powinowactwo rodziny królewskiej z Prorokiem Mahometem	- obecność Palestyńczyków

We wspomnianym okresie czynnikiem, który stabilizował (czynnik ciągłości) monarchię jordańską był czynnik polityczny czyli obecność konstytucji z 1952r. Haszymidzkie Królestwo Jordanii to jedyna z czterech analizowanych w tej pracy monarchii, w której nie doszło do zmiany czy podważenia ustawy zasadniczej w latach 1991-2010. Monarchowie podejmowali próby wprowadzenia w życie dokumentów quasi konstytucyjnych, takich jakich Jordańska Karta Narodowa w 1991r. czy Plan Narodowy w 2005r., ale nie stanowiące de facto nowelizacji konstytucji. Dokumenty były jedynie zapowiedzią i deklaracją zmian o charakterze politycznym i społecznym. Jak zauważa

³⁹⁸ Źródło: opracowanie własne.

Bartosz Wróblewski, dokumenty były bardzo ogólne, a niektóre z zapisów wzajemnie się wykluczały³⁹⁹. Szybko powoływane do życia dokumenty sprawiały, że monarchowie mieli możliwość spełniania oczekiwań społecznych i wygaszania aktualnych niepokojów.

Ciekawym przykładem stabilizacji monarchii są tu manewry monarchów związane z następstwem tronu. Z uwagi na problemy z mianowaniem następcy tronu po śmierci króla Abdullaha I, władze jordańskie przygotowały konstytucję, w której bardzo szczegółowo opisały procedurę sukcesyjną. Dzięki temu, monarchowie Husajn I i Abdullah II, gdy dokonywali zmian kandydatów do tronu z braci na synów, nie sprzeciwiali się zapisom konstytucji ani nie tworzyli nowych. Realizowali wówczas zapis mówiący o „nieprzydatności” kandydata. Enigmatyczny zapis mógł być szeroko stosowany z uwagi na jego ogólność. Dopiero po wydarzeniach związanych z Arabską Wiosną król Abdullah II zadeklarował na forum europejskim chęć zmiany konstytucji⁴⁰⁰. Innym przejawem braku zmiany konstytucji była i jest ogromna trudność w osiągnięciu wymaganego kworum służącego do jej zmiany.

W monarchii jordańskiej jako typie monarchii niedynastycznej, gdzie rodzina królewska nie jest liczna, należy zauważyć kilka prawidłowości. Wszelkie zmiany dotyczące następstwa tronu mają na celu bardziej umocnienie danej gałęzi wewnątrz rodziny królewskiej. Husajn I i Abdullah II zdecydowanie wyparli z dostępu do tronu swoich braci, aby powierzyć tron własnym synom. Zachowanie ciągłości w rodzinie było pewnego rodzaju priorytetem i to też możemy uznać za czynnik stabilizujący monarchię. Dodatkowo, wzmacniającą tę sferę jest czynnik kulturowo-społeczny czyli powinowactwo rodziny haszymidzkiej z Prorokiem Mahometem, co można uznać za czynnik stabilizujący. We wspomnianym okresie nie podważano monarchii jako takiej.

Czynniki, które implikowały w istotny sposób polityczne czynniki zmiany to brak surowców naturalnych (czynnik ekonomiczny) oraz obecność Palestyńczyków (czynnik społeczno-kulturowy) w Jordanii. Haszymidzkie Królestwo Jordanii w latach 1991-2010 wielokrotnie znajdowało się w sytuacji opowiedzenia się po konkretnej stronie sporu politycznego. Wojna pomiędzy Irakiem a Kuwejtem sprawiła, że haszymidzkie królestwo musiało zająć stanowisko. Przyjęta postawa neutralności spotkała się wycofaniem poparcia

³⁹⁹ B. Wróblewski, *The Jordanian National Charter of 1991 – a Specific Constitutional Experiment*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, No. 4 (68), 2022, s. 310.

⁴⁰⁰ *Król Jordanii w PE: Arabska Wiosna okazała się dla nas szansą*, Parlament Europejski, <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/eu-affairs/20120413STO42890/krol-jordanii-w-pe-arabska-wiosna-okazala-sie-dla-nas-szansa> [dostęp: 12.12.2022]

finansowego ze strony Arabii Saudyjskiej oraz Stanów Zjednoczonych. Jordania, która w przeszłości utrzymywała stosunki polityczne z Irakiem (choćby z racji tego, że niegdyś dwóch braci rządziło jednocześnie emiratem Transjordanii oraz Irakiem) nie popierała w pełni reżimu Saddama Husajna, ale dla Husajna I ważniejsza okazała się sytuacja wewnętrzna w kraju. Skandujący na ulicy Palestyńczycy w pełni popierali działania Saddama Husajna, więc wszelkie próby sojuszy z mocarstwami zachodnimi, mogłyby okazać się dla haszymidzkiego króla fiaskiem. Obecność tej grupy etnicznej na terenach Jordanii wykracza poza ramy czasowe tej pracy, ponieważ sięga lat 40-50-tych XX wieku, kiedy to po zakończeniu pierwszej wojny arabsko-izraelskiej Palestyńczycy poszukiwali schronienia w sąsiednich państwach arabskich. Próby asymilacji tej grupy napotykały trudności. Z jednej strony jordańscy monarchowie zgadzali się na włączanie Palestyńczyków do swojego społeczeństwa, nadając im obywatelstwa jak za czasów Husajna I. Ale wciąż tłąca się w tej grupie nadzieja na utworzenie własnego, niezależnego państwa, powodowała że tę asymilację trudno było do końca zrealizować. Próbam asymilacji nie sprzyjały jednostki lub całe grupy ekstremistów, naruszających porządek: zabójstwo króla Abdullaha I, którego dokonał Palestyńczyk, czy zabójstwo premiera Jordanii w 1971r., Wasfi al-Talla, przez palestyńską siatkę terrorystyczną o nazwie „Czarna Wrzesień”⁴⁰¹. Powstanie grupy terrorystycznej związane jest z wojną domową, która miała miejsce na terytorium Jordanii w latach 1970-1971. Wojna ukazała niezadowolenie Palestyńczyków względem jordańskiego monarchy, którzy na terytorium Jordanii ogłosili powstanie terytorium palestyńskiego.

Warto zwrócić uwagę, że chociaż dotacje od zachodnich państw zostały wstrzymane po I wojnie w Zatoce Perskiej, a Irak miał nałożone embargo, to iracko-jordańska współpraca handlowa była po wojnie kontynuowana. Zdecydowanie istotniejszym wobec tego dla Haszymidzkiego Królestwa Jordanii okazał się czynnik społeczno-kulturowy czyli przychylni Palestyńczycy. Jednak po wojnie relacje jordańsko-saudyjskie oraz amerykańsko-jordańskie były stopniowo odbudowywane. W Jordanii upatrywano ważnego arbitra w osiągnięciu porozumień pokojowych, czego przykładem był arbitraż podczas podpisania porozumień z Oslo w 1993r., a następnie rok później, ustanowienie relacji dyplomatycznych pomiędzy Jordanią a Izraelem.

⁴⁰¹ R. M. Barnas, *Terroryzm od Asasynów do Osamy bin Ladena*, Wydawnictwo Kirke, Wrocław 2001, s. 48-49.

Kolejnym czynnikiem politycznej zmiany była tym razem polityka zaangażowania w II wojnę w Zatoce Perskiej przez władze w Ammanie. Jordania zezwoliła na stacjonowanie amerykańskich jednostek na swoim terytorium, co spotkało się z przychylnym nastawieniem mocarstw zachodnich. Chociaż skutek wojny Jordania utraciła swojego dotychczasowego sojusznika w postaci Iraku, jej miejsce zajęły Arabia Saudyjska oraz Stany Zjednoczone, wspierając haszymidzką monarchię finansowo. Monarcha jordański, by nie skazywać się na zależność od jednego partnera handlowego, poszukiwał kolejnych, czego przykładem jest także nawiązanie współpracy z Unią Europejską. Dotacja finansowa ze struktur europejskich wymuszała na Jordaniі dostosowywanie się do wymogów z zewnątrz, jak deklaracja podjęcia reform politycznych, społecznych i gospodarczych.

Rozdział IV - Królestwo Marokańskie

4.1. Charakterystyka systemu politycznego Królestwa Marokańskiego

W typologii systemów politycznych Królestwo Marokańskie należy do grupy monarchii konstytucyjnych. Na kształt i charakter marokańskiego systemu politycznego miało wpływ wiele czynników jak chociażby położenie geograficzne państwa w Afryce Północnej, co sprawia, że jest to jedyna monarchia bliskowschodnia znajdująca się poza obszarem Półwyspu Arabskiego. Mimo że Maroko jest krajem arabsko-muzułmańskim, obecne są także wpływy europejskie, będące pozostałością francuskiego protektoratu. Uzyskanie niepodległości przez Maroko w 1956r. to data która wyraźnie dzieli historię państwa na funkcjonowanie starego i rozpoczęcie kształtowania się nowego systemu politycznego.

Główną instytucją marokańskiego systemu politycznego jest monarcha. Marokańska rodzina królewska jest reprezentowana przez dynastię Alawitów, która sprawuje władzę od 1631r⁴⁰². W latach 1990-2010 władzę królewską w Maroku sprawowało dwóch monarchów: Hassan II (1961-1999) oraz jego syn, Muhammad VI (1999-nadal). Lata sprawowania rządów i relacja ojciec-syn między królami łądząco przypomina sytuację jordańskich królów. Hassan II zmarł w tym samym roku co jordański monarcha Husajn, w 1999r. W obydwu przypadkach, to synowie przejmują sprawowanie władzy w kraju i rządzą społeczeństwami, które w pamięci mają rządy ich ojców.

Królestwo Marokańskie opiera swoje funkcjonowanie na ostatniej konstytucji z 2011r. Ustawa zasadnicza posiada elementy wspólne z konstytucją Haszymidzkiego Królestwa Jordanii. Po pierwsze, obydwa państwa bardzo dokładnie precyzują jak powinna wyglądać procedura sukcesyjna. Tym sprawom poświęca się najwięcej miejsca. Ustawa zasadnicza Maroka nie uwzględnia jakiego wyznania powinien być król, jego rodzice, czy też małżonka. Jest to o tyle ciekawe, że już pierwsze zapisy ustawy zasadniczej określają Maroko jako państwo wyznaniowe, gdzie dominującą religią jest islam⁴⁰³. Po drugie, marokańska rodzina królewska z dynastii Alawitów, podkreśla swoje pochodzenie i związki krwi z Prorokiem Mahometem, założycielem islamu (podobnie jak czyni to jordańska rodzina królewska)⁴⁰⁴. Władza monarsza jest legitymowana w sposób

⁴⁰² Alawici to także jeden z nurtów w islamie, który powstał na bazie szyizmu. Alawici w szczególności sposób darzą poważaniem Alego, zięcia Mahometa. Największe skupisko ludności wyznającej alawizm znajduje się na terenach dzisiejszej Syrii. Marokańska rodzina królewska to wyznawcy sunnizmu. D. Madeyska, *Historia współczesnego...*, op. cit., s. 172.

⁴⁰³ *Konstytucja Królestwa Maroka z dnia 29 lipca 2011r.*, Biblioteka Sejmowa, <http://biblioteka.sejm.gov.pl/konstytucje-swiata-maroko> [dostęp: 15.03.2020]

⁴⁰⁴ R. Vorbrich, „Plemię obywatelskie” a monarchia szaryfijka. *Instytucjonalizacja i etatyzacja rozwoju we współczesnym Maroku*, „Forum Politologiczne”, Tom 18, Olsztyn 2015, s. 38.

tradycyjny, król jest określany mianem „księcia wiernych” lub „przywódcy”, co sytuuje go jako osobę przewodzącą grupie muzułmańskiej, na wzór tradycyjnej gminy muzułmańskiej⁴⁰⁵. W literaturze przedmiotu można spotkać określenie „Amir al-mu'minin”, co oznacza dosłownie „dowódcę wiernych” (tożsame z określeniem kalifa) i jest charakterystycznym określeniem tylko dla monarchy marokańskiego⁴⁰⁶. Określenie dodatkowo potwierdza artykuł 41 ustawy zasadniczej, precyzując że monarcha marokański jest przewodniczącym Wysokiej Rady Naukowej (w której zasiadają muzułmańscy uczeni, ulemowie), zajmującej się między innymi wydawaniem opinii o charakterze religijnym (fatw)⁴⁰⁷. Zakres działania, skład oraz sposób działania Wysokiej Rady Naukowej jest zatwierdzany dekretem królewskim.

Ustawa zasadnicza z 2011r. precyzuje, że tron królewski jest dziedziczny a dziedziczenie odbywa się na zasadach primogenitury czyli starszeństwa. W oparciu o zapisy Konstytucji tron przysługuje w udziale wszystkim synom obecnie panującego króla Muhammada VI. Mimo obowiązujących zapisów monarcha posiada prawo powołania na następcę tronu innego syna, pomijając najstarszego z nich. Jeśli z chwilą śmierci marokański monarcha nie posiadałby męskiego potomstwa, korona królewska jest dziedziczona poziomo, przez wszystkich mężczyzn z rodziny królewskiej, przy zachowaniu zasady starszeństwa⁴⁰⁸.

Z kolei, jeśli z chwilą śmierci marokańskiego monarchy król posiadałby męskie potomstwo, ale było ono niepełnoletnie, małoletni syn zostaje nominalnie królem. W wypełnianiu obowiązków królewskich wspiera go Rada Regencyjna o monarszych prerogatywach, pełniąc rolę organu doradczego. Rada Regencyjna nie ma prawa do zmiany konstytucji. Taki rodzaj współpracy trwa do momentu, aż nominalny król skończy 20 rok życia. Nominalny król ma obowiązek współpracy z członkami Rady Regencyjnej, czyli: Przewodniczącym Izby Reprezentantów, Szefem Rządu, Przewodniczącym Izby Radców, Prezesem Sądu Konstytucyjnego, Prezesem Wysokiej Rady Władzy Sądowniczej, sekretarzem generalnym Wysokiej Rady Naukowej. Ponadto, król ma obowiązek współpracować z dodatkowymi 10 osobami, które wchodzi w skład Rady

⁴⁰⁵ Ł. Fyderek, *Autorytarne systemy...*, op. cit., s. 90.

⁴⁰⁶ V. Perthes, *Arab elites. Negotiating the politics of change*, Lynne Rienner Publishers, Colorado 2004, S. 63.

⁴⁰⁷ *Konstytucja Królestwa Maroka...*, op. cit.

⁴⁰⁸ *Ibidem*.

Regencyjnej. Te nie są precyzowane przez konstytucję, ale to osoby mianowane przez poprzedniego monarchę⁴⁰⁹.

Członkowie Rady Regencyjnej tacy jak Szef Rządu, Przewodniczący Izby Reprezentantów, Przewodniczący Izby Radców, Przewodniczący Wysokiej Rady Władzy Sądowniczej wchodzi także w skład Wysokiej Rady Bezpieczeństwa, z którą współpracuje każdy król. Ponadto, monarcha współpracuje z Wysoką Radą Naukową oraz Prezesem Sądu Konstytucyjnego (także będący członkami Rady Regencyjnej). Konstytucja nie precyzuje czy nowy król po ukończeniu 20 roku życia ma obowiązek dalej współpracować z 10 osobami wchodzącymi w skład Rady Regencyjnej i mianowanych przez poprzedniego króla.

Dla marokańskiego systemu politycznego istotną nieformalną instytucją jest Machzan rozumiany jako dwór królewski. Machzan tworzą zaufani współpracownicy króla o kompetencjach doradczych, ale także pracownicy administracji państwowej czy rządu. Członkami Machzanu są także czterej ministrowie, których powołanie na stanowisko jest prerogatywą monarchy. Wśród wyróżnionych należy wymienić przedstawicieli ministerstw: spraw zagranicznych, spraw wewnętrznych, sprawiedliwości, spraw muzułmańskich. Częścią Machzanu jest także sam monarcha⁴¹⁰. Działalność Machzanu nie podlega zapisom konstytucji. Jak zauważa Agnieszka Syliwoniuk, działalność Machzanu oparta jest na relacji patron-klient, gdzie korzyści z tego układu czerpią obydwie strony, z przewagą dla patrona. Według autorki funkcjonowanie Machzanu może osłabiać funkcjonowanie marokańskich instytucji politycznych⁴¹¹.

4.2. Stary a nowy system. Marokańska droga do niepodległości

W historii politycznej Maroka można wyróżnić lata przed odzyskaniem niepodległości (stary system polityczny) i te po odzyskaniu niepodległości (tworzenie się nowego systemu politycznego). Te dwie rzeczywistości rozdziela rok 1956r. czyli data uzyskania niepodległości przez Maroko oraz zmierzch francuskiego protektoratu.

Kluczową postacią dla Maroka pozostającego pod protektoratem francuskim był Muhammad V, sprawujący wówczas funkcję sułtana. Istotnym momentem w historii państwa było podpisanie dokumentu „Berber dahir” w 1930r. Dopiero co zasiadający na tronie Muhammad V podpisał we współpracy z administracją francuską dokument prawny

⁴⁰⁹ *Ibidem*.

⁴¹⁰ Ł. Fyderek, *Autorytarne systemy...*, op. cit., s. 90.

⁴¹¹ A. Syliwoniuk, *Więzi społeczne w kulturze politycznej: przypadek Maroka na tle innych państw arabskich*, Wydawnictwo Elipsa, Warszawa 2015, s. 176.

dotyczący sądownictwa berberskiego różnicujący społeczność berberską od arabskiej. Od tej pory Berberowie mogli podlegać własnym prawom i zasadom, a nie prawu szariatu jak Arabowie⁴¹². Dokument był kontynuacją polityki prowadzonej wobec Berberów. W 1924r. zezwolono na tworzenie szkół francusko-berberskich, gdzie nie nauczano języka arabskiego⁴¹³. Podpisanie „Berber dahir” zapoczątkowało protesty społeczności arabskiej, która obawiała się faworyzowania Berberów, mogących w przyszłości stanowić ważną część społeczeństwa. To spowodowało zwrócenie uwagi opinii światowej na Maroko i głoszenie tezy, że Francuzi przyczyniają się do deislamizacji Maroka. A przede wszystkim dało początek utworzenia ruchu domagającego się niepodległości Maroka.

Symbolem ruchu niepodległościowego Maroka stał się sam sułtan Muhammad V. W 1947r. przywódca zaapelował o jedność Maroka i dążenie do osiągnięcia niepodległości. Przemówienie, które miało miejsce w meczecie w Tangerze, spotkało się z pozytywnym przyjęciem. Działania sułtana Muhammada V wspierała partia polityczna Istiklal, o nacjonalistycznym profilu, która w 1944r. przygotowała Manifest Niepodległości Maroka. Cel, jakim była niepodległość Maroka, zgromadził wokół szerokie grono społeczne.

Inicjatorzy ruchu niepodległościowego przedstawili swoje postulaty sułtanowi. W proklamacji zwracali uwagę, że sytuacja społeczno-polityczna pod francuskim protektoratem uległa diametralnej zmianie. Przede wszystkim rola Marokańczyków została zmarginalizowana na rzecz francuskich pracowników protektoratu. Władza została przejęta przez kolonistów, którzy próbowali ograniczać swobody obywatelskie Marokańczyków, próbowano rozbić ich jedność. Nacjonałiści marokańscy w proklamacji powoływali się na zapisy Karty Atlantyckiej, w której ustanowiono że każdy naród ma prawo do samostanowienia oraz do własnych rządów. W wyniku powyższego zostały przygotowane 4 wyraziste postulaty. Pierwszy, wspominał o integralności i niepodległości Maroka pod rządami Muhammada V. Drugi, zobowiązywał sułtana aby na arenie międzynarodowej poszukiwał sojuszników idei niepodległości Maroka poprzez udział w traktatach międzynarodowych. Trzeci, żądanie od reżimu marokańskiego wystosowania zobowiązania dla państw na arenie międzynarodowej do podpisania Karty Atlantyckiej. Ostatnie żądanie było skierowane bezpośrednio do sułtana Mohammada V, w którym proszono aby został przywódcą rodzącego się ruchu reformatorskiego i zobowiązał się do utworzenia konsultacyjnego systemu politycznego na wzór innych systemów arabskich. Dokument nie zawierał przykładowego wzorcowego systemu politycznego w kierunku

⁴¹² S. G. Miller, *A History of Modern Morocco*, Cambridge University Press, Cambridge 2014, s. 126.

⁴¹³ D. Madeyska, *Historia współczesnego...*, op. cit., s. 166.

którego miałyby zmierzać Maroko. Domagano się systemu w którym prawa i obowiązki wszystkich są zapewnione.

Zdecydowane działania sułtana zmierzające w kierunku osiągnięcia niepodległości wynikały nie tylko z przesłanek wewnętrznych (zaangażowany ruch reformatorski domagający się przywódcy w postaci sułtana), ale także przesłanek zewnętrznych. W 1943r. doszło do spotkania sułtana z przywódcami światowymi. Na konferencji w Casablance, gdzie dyskutowano o dalszym przebiegu II wojny światowej, doszło do spotkania sułtana Muhammada V z amerykańskim prezydentem F.D. Rooseveltem oraz brytyjskim premierem W. Churchillem. Według wspomnień późniejszego monarchy Hassana II (syna Mohammeda V), Roosevelt zadeklarował, że będzie wspierać dążenia Maroka do niepodległości⁴¹⁴. Sprawa marokańska została poddana obradom ONZ w 1952r⁴¹⁵. W tym samym roku koloniści dokonali zdelegalizowania partii Istiklal, a część jej prominentnych działaczy zostało aresztowanych. Współpracy z protektorem zaczął odmawiać także sułtan, który zaprzestał wydawania dekretów mających na celu stłumienie ruchu nacjonalistycznego⁴¹⁶.

Napięta sytuacja w Maroku skutkowałą tworzeniem się grup dążących do obalenia sułtana. Jednym z takich przywódców był Thami El Glaoui, reprezentujący społeczność berberską. W 1953r. Muhammad V udał się na wygnanie na Korsykę, a następnie na Madagaskar. Należy przy tym zaznaczyć, że Muhammad V zgodził się na wygnanie, ale nie na abdykację. Na tronie zasiadł jego kuzyn, Muhammad ibn Arafa, będący sojusznikiem kolonistów. Rządzący wówczas Hiszpanią gen. Franco zdecydował się wesprzeć ruch przeciwko kolonistom aniżeli nowego sułtana⁴¹⁷. Panowanie nowego sułtana trwało zaledwie dwa lata i w skutek braku poparcia, Muhammad ibn Arafa zrzekł się tronu. Do stołu negocjacyjnego ponownie zasiadł, wróciwszy z wygnania, Muhammad V i zdobył poparcie francuskiego protektoratu. W 1956r. Muhammad V ponownie rozpoczął rozmowy z kolonistami, wieńcząc je podpisaną deklaracją o niepodległości Maroka. W tym samym roku Maroko dołączyło do grona członków ONZ⁴¹⁸. Zakończenie protektoratu niesło za sobą także zmianę w nazewnictwie przywódcy państwa – z sułtana na króla. W 1961r. król Muhammad V zmarł.

⁴¹⁴ A. Dziubiński, *Historia Maroka*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1983, s. 439-440.

⁴¹⁵ D. Madeyska, *Historia współczesnego...*, op. cit., s. 166.

⁴¹⁶ *Ibidem*, s. 167.

⁴¹⁷ *Ibidem*, s. 167.

⁴¹⁸ *Ibidem*.

Hassan II wstąpił na marokański tron w bardzo korzystnym dla siebie czasie. Jego ojciec, Muhammad V, wśród grona swoich dzieci posiadał zaledwie dwóch męskich potomków (Hassan był starszym synem). Chłopców dzieliła 7-letnia różnica wieku, która nie powodowała wątpliwości w wyznaczeniu następcy tronu. Gdy Hassan II przejmował tron nie było większych napięć społecznych względem marokańskiej instytucji monarchii wśród społeczeństwa. Rodzina królewska nie była liczna, w przeciwieństwie do saudyjskiej rodziny królewskiej, więc nie można było opierać swoich decyzji tylko na członkach rodziny królewskiej. Głównym zadaniem nowego monarchy było skonsolidowanie nowej grupy wokół swojej osoby. Jednym z problemów, które napotkał na swojej drodze dopiero co mianowany monarcha Hassan II była walka z autorytetem poprzedniego monarchy, ojca.

Młody król Hassan II już na początku swojego panowania zapowiedział chęć wprowadzenia zmian konstytucyjnych, w tym nadanie ustawie zasadniczej nowego kształtu, co zostało dokonane w rok po objęciu tronu. Należy podkreślić, że do zmiany ustawy zasadniczej zobowiązał się poprzedni władca, Mohammed V, którego nieoczekiwana śmierć przerwała te zamierzenia. Zmiana konstytucji była wymogiem stawianym władcy przez partię Istiklal. Pomimo danego słowa, Mohammed V do końca życia nie wykazywał chęci ograniczenia swojej władzy⁴¹⁹.

Hassan II podjął negocjacje polityczne zmierzające do ustanowienia nowej konstytucji. Podobnie jak jego ojciec Mohammed V, prowadził politykę dążącą do umocnienia monarchii przy jednoczesnej wyważonej współpracy z partiami politycznymi. Lider partii Istiklal próbował uzyskać od nowego władcy zapewnienie wypełnienia postulatów, do których zobowiązał się poprzedni monarcha. Głównym celem partii Istiklal było ograniczenie władzy monarszej, poprzez ustanowienie władzy przedstawicielskiej. W 1962r. została ustanowiona nowa, tymczasowa konstytucja. Głównym celem konstytucji tymczasowej było chwilowe odparcie nacisków ze strony partii Istiklal. W dokumencie monarcha zobowiązał się do: wpisania do ustawy zasadniczej określeń „arabski” i „islamski” cechujących Maroko, a także zobowiązanie do odzyskania wszystkich ziem, które należały do Maroka. Ponadto, zapewniona została konkurencja polityczna i prawa dla wszystkich obywateli. Ustawa zasadnicza ustanawiała ciało przedstawicielskie jakim był parlament, ale był on podzielony na izbę wybieralną w wyborach powszechnych (Izba Reprezentantów) i izbę niewybieralną (Izba Radnych)⁴²⁰. Konstytucja nie zmieniała

⁴¹⁹ Ł. Fyderek, *Autorytarne systemy...*, op. cit., s. 88-89.

⁴²⁰ L. Storm, *Democratization in Morocco. The political elite and struggles for power in the post-independence state*, Routledge, New York 2016, s. 20.

równowagi sił. Decydujący głos miał król, posiadający szerokie uprawnienia ustawodawcze i wykonawcze. Król miał prawo rozwiązywania parlamentu, mianowania i odwoływania ministrów. Nawet jeśli prerogatywy nie były przypisane królowi, to i tak posiadał je ktoś z jego najbliższego otoczenia⁴²¹. Konstytucja uzyskała poparcie w wyniku przeprowadzonego referendum, za jej przyjęciem głosowało ok. 97% przy frekwencji 84%⁴²².

Monarchia nie była w tym czasie szczególnie podważana, zwłaszcza w gronie polityków partii Istiklal, chociaż jak zauważa Susan Gison Miller ciężko połączyć ze sobą dwie sprzeczne idee: absolutyzm króla oraz demokratyczny rząd partii Istiklal⁴²³. Jak zauważa autorka, program partii politycznej Istiklal był mariażem idei zaczerpniętych z demokratyzmu, egipskich reform, nauczania islamskiego, progresywizmu. Jednak partia była przekonana, że nie można ignorować wielkiej symboliki, jaką niosła za sobą monarchia.

Konstytucja z 1962r. została skrytykowana przez Ben Barkę (partia Istiklal), który spoglądając na sąsiednią Algierię oraz Tunezję był przekonany że inny model rządów jest możliwy⁴²⁴. Przywódca partii nawoływał do bojkotu konstytucji. W 1965r. król w wyniku zamieszek rozwiązał parlament i zawiesił konstytucję⁴²⁵. Nastąpił stan wyjątkowy, trwający 5 lat, w którym król polegał na armii⁴²⁶.

W 1970r. król ogłosił kolejną, nową konstytucję, tym samym kończąc stan wyjątkowy⁴²⁷. Nowa ustawa zasadnicza została przyjęta w referendum, którego frekwencja wynosiła 93%. Przytłaczająca większość, bo blisko 90%, głosowała za przyjęciem nowej konstytucji. Ustawa zasadnicza gwarantowała królowi nieograniczoną władzę⁴²⁸. Największą zmianą wprowadzoną w konstytucji było przekształcenie bikameralnego parlamentu w jednoizbowy, w którym część członków była wybierana w sposób bezpośredni a część w sposób pośredni. Kadencja parlamentarzystów została wydłużona do 6 lat z 4 w porównaniu do konstytucji z 1962r⁴²⁹. Kolejnym zapisem, który uległ zmianie był ten dotyczący powołania nowego parlamentu. Do tej pory ten czas wynosił 20 dni, natomiast nowa konstytucja wydłużyła ten czas do 3 miesięcy. We wspomnianym okresie

⁴²¹ S. G. Miller, *A History...*, op. cit., s. 163.

⁴²² *Ibidem*.

⁴²³ S. G. Miller, *A History...*, op. cit., s. 146.

⁴²⁴ *Ibidem*, s. 167.

⁴²⁵ *Ibidem*, s. 169-170.

⁴²⁶ *Ibidem*, s. 175.

⁴²⁷ *Ibidem*.

⁴²⁸ *Ibidem*, s. 174.

⁴²⁹ L. Storm, *Democratization...*, op. cit., s. 27.

pełnię władzy posiadał król. Istotnym elementem, który zawierała konstytucja z 1970r. był zapis o popełnieniu przestępstwa przez wszystkich parlamentarzystów, którzy obrażą króla⁴³⁰. Ponownie słyhać było głosy sprzeciwu, zwłaszcza partii politycznych Istiklal i UNFP, ale tym razem swoje niezadowolenie wyraziła grupa wysokich rangą wojskowych próbujących obalić króla i dokonać zamachu stanu w 1971r⁴³¹. Nieudana próba obalenia króla zostawiła w przestrzeni społecznej dwa pytania: jaka będzie relacja pomiędzy monarchą a armią oraz dlaczego tak wielu ze spiskujących oficerów było pochodzenia berberskiego⁴³². Próba pozbawienia życia króla nie była tylko incydentem. W 1972r. doszło do kolejnej próby zamachu stanu, w której uczestniczył bliski współpracownik Hassana II, generał Mohamed Oufkir. Nieudana próba zestrzelenia królewskiego samolotu pozbawiła życia kilku wojskowych⁴³³. Obydwa wydarzenia unaocznily niechęć do monarchii.

W następstwie wydarzeń Hassan II zdecydował się objąć przewodnictwo Ministerstwa Obrony oraz rozpoczął negocjacje z opozycyjnymi partiami politycznymi, poszukując poparcia. Rozpoczął także rozmowy z islamskim, konserwatywnym establishmentem⁴³⁴. To miało na celu wzmocnienie elementu religijnego w polityce Hassana. Odbudowie reputacji miała służyć także sprawa Sahary Zachodniej.

Spadek popularności monarchii skutkował wprowadzeniem kolejnych reform konstytucyjnych, aby zapewnić stabilność monarchii. W 1972r. doszło do ustanowienia kolejnej konstytucji⁴³⁵. Ustawa zasadnicza została przyjęta na drodze referendum konstytucyjnego, w którym wzięło udział blisko 93% społeczeństwa. Za przyjęciem konstytucji opowiedziało się 98% głosujących. Nowa ustawa zasadnicza dawała szerokie uprawnienia monarsze, a niezadowolone z jej przyjęcia partie polityczne rozpoczęły bojkot. Jak zauważa Lise Storm konstytucja z 1972r. była o wiele bardziej liberalna w stosunku do przyjętych wcześniej. Wśród najważniejszych zmian było m.in.: skrócenie kadencji parlamentarzystów z 6 do 4 lat, co wiązało się ze zwiększoną częstotliwością wyborów. Utrzymano zapis o jednoizbowym parlamencie i parlamentarzystach wybieranych w sposób pośredni. Najważniejszą zmianą dotyczącą uprawnień monarszych, które i tak zostały utrzymane w praktycznie niezmienionej formie, była prerogatywa rewizji konstytucji. Według ustawy zasadniczej z 1972r. miała ona należeć do króla i do Izby

⁴³⁰ *Ibidem*, s. 28.

⁴³¹ S. G. Miller, *A History...*, op. cit., s. 175.

⁴³² *Ibidem*, s. 177.

⁴³³ *Ibidem*, s. 177.

⁴³⁴ *Ibidem*, s. 178.

⁴³⁵ L. Storm, *Democratization...*, op. cit., s. 30.

Reprezentantów, a nie tylko do króla. Konstytucja utrzymała zapisy dotyczące praw obywatelskich, takich jak wolność słowa i zgromadzeń⁴³⁶. Po 1972r. monarcha zdawał sobie sprawę, że władza w kraju w przyszłości będzie musiała być podzielona, m.in. z partiami politycznymi⁴³⁷.

W latach 70-tych przełomowym wydarzeniem w celu ratowania wizerunku monarchii marokańskiej był Zielony Marsz, którego celem było odzyskanie ziem Sahary Zachodniej. Marsz zorganizowany przez społeczność marokańską, prowadzony pod wodzą partii Istiklal, zyskał poparcie króla Hassana II. Monarcha zobowiązał się do odzyskania ziem.

W 1980r. król postanowił przeprowadzić dwie poprawki do konstytucji, zamiast zmieniać cały dokument. Pozwoliły mu na to bardziej sprzyjające okoliczności dla monarchii. Podobnie kadencja parlamentu została wydłużona do 6 lat. To dawało królowi większe pole manewru, ponieważ wybory powszechne odbywały się rzadziej⁴³⁸.

Początek lat 90-tych XX wieku został zdominowany przez niepewność w regionie, wojnę w Zatoce Perskiej. Obywatele zdecydowanie sprzeciwiali się wysyłaniu żołnierzy marokańskich na wojnę. Dali temu wyraz wychodząc na ulicę i uczestnicząc w protestach. Zdając sobie sprawę, że pozycja monarchii może być zagrożona, Hassan II zdecydował się na przygotowanie kolejnego projektu ustawy zasadniczej. Konstytucja utrzymała zapis o istnieniu jednoizbowego parlamentu. Kadencja parlamentu, a także sposób przeprowadzania wyborów również nie uległy zmianie. Warto też dodać, że Izba Reprezentantów mogła od tej pory wyrazić swoją akceptację lub sprzeciw dla programu rządu, który wciąż pochodził z mianowania królewskiego.

Konstytucja z 1992r. zdecydowanie polepszała sytuację społeczeństwa. W ustawie zasadniczej pojawił się zapis o zapewnieniu równości wobec prawa dla wszystkich Marokańczyków. To oznaczało równość także dla grup niemuzułmańskich, czego nie można było znaleźć we wcześniejszych konstytucjach. W referendum konstytucyjnym wzięło udział 97% społeczeństwa przy blisko 100% akceptacji dla wprowadzanych zmian.

Co do zasad podziału władzy, konstytucja wciąż utrzymała zapis, w którym to król mianuje premiera, ale zmieniła już zapis dotyczący powoływanych ministrów. Od tej pory powoływanie ministrów było bezpośrednią prerogatywą premiera⁴³⁹. Konstytucja

⁴³⁶ *Ibidem*, s. 32.

⁴³⁷ *Ibidem*, s. 36.

⁴³⁸ *Ibidem*, s. 43.

⁴³⁹ *Ibidem*, s. 57.

zmniejszała także inny zakres działań monarchy. W razie ogłoszenia stanu wyjątkowego król nie miał już możliwości rozwiązania Izby Reprezentantów, a co tym idzie przejąć w całości kontroli nad władzą ustawodawczą.

Chociaż monarcha nie pełnił już roli przewodniczącego rządu ani nie dokonywał wyboru ministrów (za wyjątkiem 4 ministrów wchodzących w skład Machzanu, zapis utrzymano), wciąż w jego prerogatywach była możliwość rozwiązania parlamentu, zdymisjonowanie rządu czy prawo weta. Na podstawie zapisów nowej ustawy zasadniczej parlament był wybierany w wyborach dwuetapowych, (I wybory bezpośrednie, II wybory pośrednie). Król był zobowiązany zatwierdzać ustawy w terminie 30 dni⁴⁴⁰.

Kolejna i ostatnia zmiana konstytucji (przed przyjęciem obowiązującej konstytucji z 2011r.) miała miejsce w 1996r. Jednym z powodów dla których monarcha powziął starania o zmianę ustawy zasadniczej było jego pogarszające się zdrowie. Głównym celem była ochrona monarchii⁴⁴¹. Konstytucja zmieniła charakter parlamentu, w oparciu o zapisy konstytucji został ustanowiony dwuizbowy parlament w miejsce jednoizbowego. Członkowie obu izb mieli zostać wybrani w drodze wyborów bezpośrednich, a nie tak jak do tej pory w wyborach częściowo pośrednich i częściowo bezpośrednich. Zmiana dotycząca wyboru parlamentarzystów dawała szansę na początek demokracji⁴⁴².

4.3. Pluralizacja polityczna

Opisane wyżej zmiany konstytucji wyraźnie pokazują, że od czasu dwóch nieudanych prób zabójstwa monarchy Hassana II nastąpiła zmiana i można mówić o powolnej pluralizacji politycznej w Maroku. Należy mieć na względzie, że owa pluralizacja nie była drogą ku demokratyzacji systemu politycznego, a jedynie sposobem na ugaszenie niezadowolenia społecznego. Konstrukcja marokańskiego systemu politycznego zakładała bowiem cykliczne wybory, ale centralną postacią systemu był król, który nie był poddawany społecznej ocenie. To plasowało marokański system bardziej jako autorytarny aniżeli demokratyczny⁴⁴³.

Istotnym wydarzeniem dla pluralizacji życia politycznego Maroka było zakończenie zimnej wojny, a także kolejne demokratyzujące się kraje w Europie. Europejskie interesy Maroka niejako wymuszały na władzach dalszą pluralizację z uwagi na zawarte sojusze polityczne. Sojusznicy z Europy i USA naciskali na większe otwarcie

⁴⁴⁰ Ł. Fyderek, *Autorytarne systemy...*, op. cit., s. 136.

⁴⁴¹ L. Storm, *Democratization...*, op. cit., s. 72.

⁴⁴² *Ibidem*, s. 74.

⁴⁴³ Ł. Fyderek, *Autorytarne systemy...*, op. cit., s. 135

marokańskiego systemu politycznego. Chęć podtrzymania standardów autorytarnych mogłaby doprowadzić do osamotnienia Maroka w polityce zagranicznej⁴⁴⁴. Warto podkreślić, że mimo autorytarnego systemu politycznego Arabii Saudyjskiej, przywódcy amerykańscy utrzymywali stosunki dyplomatyczne i gospodarcze z Saudami. W porównaniu do Maroka, Saudowie, dysponują złożami surowców naturalnych, istotnego przedmiotu wymiany gospodarczej a także negocjacji politycznej.

W latach 90-tych XX wieku pluralizacja życia politycznego Maroka zaczęła być widoczna. Przeprowadzono wybory samorządowe, wybory parlamentarne, a także organizowano referenda konstytucyjne. Tak duże zaangażowanie społeczeństwa w proces decyzyjny państwa sprawiał, że dla obserwatorów zewnętrznych Maroko jawiło się jako kraj o intensywnym procesie demokratyzacji. Celem władz Maroka było umocnienie władzy w kraju (to wewnętrznie) oraz pozytywne opinie od sojuszników zagranicznych (to zewnętrznie). W rzeczywistości monarcha marokański miał możliwość wpływania na proces legislacyjny, a także kontrolowanie rządu⁴⁴⁵.

Na początku lat 90-tych pojawiły się także dyskusje dotyczące ordynacji wyborczej. Partie opozycyjne zdecydowały się na wystosowanie listu do króla domagając się zmian w prawie wyborczym. Wśród najważniejszych postulatów była chęć zmiany wieku dla elektorów ale także kandydatów startujących w wyborach. Domagano się także ograniczenia roli Ministra Spraw Wewnętrznych w proces wyborczy. Nad zmianami miała pracować komisja z królem jako arbitrem na czele. Wprowadzone zmiany miały zapewnić przejrzyste wybory. W 1992r. dokonano zmian w zakresie prawa wyborczego⁴⁴⁶. Głównym oczekiwaniem partii opozycyjnych był wzrost ich roli.

Największe niezgodności co do poruszanych postulatów istniały pomiędzy partiami opozycyjnymi a partiami rządowymi. Ostatecznie, w wyniku uzyskanego konsensusu, ustalono następujące wnioski. Wiek kandydatów startujących w wyborach został zmniejszony z 25 na 23 rok życia (opozycja proponowała 21 lat, natomiast rząd 25). Obniżeniu uległ także wiek głosujących z 21 do 20 lat (opozycja proponowała 18 rok życia, natomiast według Hassana II nie był to wiek oznaczający pełną dojrzałość)⁴⁴⁷. Nowe prawo wyborcze zostało zbojkotowane przez USFP, Istiqlal, PPS, OADP i Parti de l'Avant Garde Démocratique

⁴⁴⁴ *Ibidem*, s. 136.

⁴⁴⁵ *Ibidem*, s. 136.

⁴⁴⁶ L. Storm, *Democratization...*, op. cit., s. 62.

⁴⁴⁷ *Ibidem*, s. 63.

Socialiste (Partia Awangardy Demokratyczno-Socjalistycznej, PADS) argumentując, że wprowadzone zmiany nie niosły za sobą dużego wpływu.

Pierwsza próba dla realizacji postulatów pluralizacji życia politycznego miała miejsce w 1993r., kiedy zorganizowano wybory parlamentarne. Elekcję poprzedziła debata publiczna, która miała znamiona wolnej dyskusji. Wybory miały charakter dwuetapowy, pierwsza tura wyborów odbyła się w głosowaniu bezpośrednim, natomiast druga tura w głosowaniu pośrednim. O ile pierwszą turę wygrały partie opozycyjne, uzyskując prawie połowę możliwych mandatów do zdobycia (101 do 222), o tyle druga tura doprowadziła do zmiany wyniku wyborczego i zwycięstwa partii centrowych (bliższych reżimowi). Przyczyna zmiany wyniku wyborczego miała miejsce w sposobie zorganizowania systemu wyborczego czyli w dwuetapowym głosowaniu. Głosowanie pośrednie sprawiło, że instytucje wywierały wpływ na samorządy lokalne⁴⁴⁸.

Elekcja w 1993r. rozpoczęła debatę nad sposobem wyłaniania parlamentarzystów, która miała miejsce przez kolejne trzy lata. Głównym celem środowisk opozycyjnych, które przegrały walkę polityczną w 1993r. była zmiana ordynacji wyborczej w kierunku wyłaniania parlamentarzystów tylko w sposób bezpośredni. Z kolei celem monarchy oraz jego otoczenia był bezpośredni udział w kształtowaniu polityki państwa. W 1996r. zostało przeprowadzone kolejne referendum, w którym społeczeństwo miało zdecydować o nowelizacji konstytucji zaproponowanej przez monarchę. Hassan II proponował reformę parlamentu w kierunku bikameralizmu, proponując utworzenie obok Izby Reprezentantów, Izbę Radców. W praktyce, druga izba parlamentu, miała stanowić mechanizm wpływu monarchy na sprawy legislacyjne, gdyby w wyborach zwycięstwo odniosły partie opozycyjne. Referendum zostało pozytywnie zaakceptowane przez marokańskie społeczeństwo⁴⁴⁹. Przekształcenie jednoizbowego parlamentu w dwuizbowy zostało określone jako zmiana kosmetyczna. Uważano, że chociaż parlament jest liczniejszy to i tak połowa jego członków jest mianowana i zależna od króla, podczas gdy w jednoizbowym parlamencie takiej zależności podlegała 1/3 powołanych parlamentarzystów.

Sprawdzeniem dla podjętych zmian w zakresie ordynacji wyborczej miały być kolejne wybory parlamentarne w 1997r., które tym razem wygrały środowiska opozycyjne (partie polityczne USFP, Istiklal). Frekwencja wyniosła blisko 60%. Wynik wyborczy był sprawdzianem dla samego monarchy, ponieważ w jego gestii pozostawało wskazanie

⁴⁴⁸ Ł. Fyderek, *Autorytarne systemy...*, op. cit., s. 138-139.

⁴⁴⁹ *Ibidem*, s. 139.

kandydata na premiera. Król miał możliwość wskazywania przewodniczącego zwycięskiej partii lub wskazania kandydata ze środowiska konserwatywnego. Hassan II ostatecznie mianował na premiera kandydata partii socjalistycznej, co uczyniło z Maroka na ówczesny czas ciekawy mariaż demokratycznie wybranego rządu z niedemokratyczną kontrolą monarchy⁴⁵⁰.

Jak wskazuje Ewa Szczepankiewicz-Rudzka rządy Hassana II (zwłaszcza do 1989r.) są określane w literaturze przedmiotu jako „lata ołowiu” czyli taki okres, w którym monarcha skupiał się na usuwaniu przeciwników politycznych, wykorzystując do tego praktyki państwa policyjnego⁴⁵¹.

Kolejne wybory zostały już zorganizowane za czasów nowego monarchy, w 2002r.. Elekcja była sprawdzianem dla do tej pory sprawujących władzę partii opozycyjnych. Do wyborczej rywalizacji przystąpiła partia muzułmańska, Partia Sprawiedliwości i Rozwoju. Żadna z partii politycznych biorących udział w wyborach nie odniosła zdecydowanego zwycięstwa nad pozostałymi. Ponownie na monarsze ciążyła decyzja dotycząca wskazania kandydata na urząd premiera. Król zdecydował się poprzeć niezależnego kandydata, który utworzył rząd z dotychczas rządzącymi partiami. Rząd przetrwał do 2007r⁴⁵².

Zdecydowaną różnicę przyniosła elekcja w 2007rr., w której odnotowano spadek frekwencji w wyborach. Wynik wyborczy przyniósł zmianę na scenie politycznej, partia islamistyczna od tej pory pełniła rolę partii opozycyjnej. Zwycięstwo osiągnęła partia Istiklal, a jej przewodniczący został powołany na premiera.

Chociaż marokański system polityczny ulegał liberalizacji należy zwrócić uwagę, że przez cały czas elekcji monarcha pełnił rolę kontrolną wobec parlamentu za pomocą instytucji Izby Radców. Ponadto, monarcha utrzymał prawo mianowania czterech ministrów (spraw zagranicznych, obrony, spraw wewnętrznych oraz islamskich). Z punktu widzenia ważności ministerstwa obrony i sprawy wewnętrzne były istotne z punktu widzenia autorytarnej polityki państwa⁴⁵³.

4.4. Prawa człowieka ze szczególnym uwzględnieniem praw kobiet

Otwartość reżimu politycznego na marokańskie społeczeństwo z jednej strony oraz pewna perswazja ze strony krajów europejskich oraz USA doprowadziły do zmian w

⁴⁵⁰ *Ibidem*, s. 140.

⁴⁵¹ E. Szczepankiewicz-Rudzka, P. Niziński, *Arabska Wiosna w Maroku: ciągłość i zmiana w alawickiej monarchii* [w:] E. Szczepankiewicz-Rudzka, *Arabska Wiosna w Afryce Północnej. Przyczyny, przebieg, skutki*, Księgarnia Akademicka Kraków, Kraków 2014, s. 176.

⁴⁵² Ł. Fyderek, *Autorytarne systemy...*, op. cit., s. 141.

⁴⁵³ *Ibidem*, s. 143.

zakresie praw człowieka. Na początku lat 90-tych doszło do powstania dwóch instytucji, które miałyby zająć się tym tematem: Rada Konsultacyjna Praw Człowieka (organizacja o profilu rządowym w 1990r.) oraz Ministerstwo zajmujące się prawami człowieka (1993r.)⁴⁵⁴. Marokański reżim, aby posiadać znaczenie w polityce zagranicznej był zmuszony do zaprzestania represji politycznych.

Na przełomie XX/XXI wieku można zauważyć tworzenie się zrębów społeczeństwa obywatelskiego. Monarcha zezwolił na przeprowadzenie pierwszych, wolnych wyborów w 1999r., a 3 lata później partie polityczne miały możliwość korzystania ze środków masowego przekazu do publikowania swoich treści politycznych. W marokańskiej polityce zmianie uległ także stosunek do kobiet, którym zapewniono parytet w wyborach (10%). Było to niespotykane ze strony marokańskiego monarchy, biorąc pod uwagę że kraj był monarchią bliskowschodnią z dominującą w kraju religią, islamem. Zmianie uległy prawa osobiste, a także majątkowe kobiet. Król był zdecydowanym zwolennikiem edukacji społeczeństwa⁴⁵⁵. Mohammed VI kontynuował politykę swojego ojca w zakresie prawodawstwa dotyczącego rodzin i dokonał rewizji jej zapisów. Kontrowersyjny i bardzo dyskusyjny w krajach zachodnich wiek kobiety do zamążpójścia został zmieniony, podniesiony z 15 na 18 rok życia. Wśród zmian znalazły się także te dotyczące rozwodu, który miał być tym razem przeprowadzony za zgodą obydwu stron. Zmiany wywołane przez obydwu monarchów wzbudzały protesty grup konserwatywnych i islamistycznych⁴⁵⁶.

Już na początku lat 90-tych XX wieku domagano się przeprowadzenia reformy prawa rodzinnego. W tym celu szereg organizacji kobiecych i politycznych takich jak: Demokratyczne Stowarzyszenie Kobiet Maroka, Centrum Kobiet i Demokracji, Związek Socjalistycznych Sił Ludowych, zdecydowało się na złożenie petycji do marokańskiego monarchy w 1991r. Zorganizowana kampania społeczna na rzecz praw kobiet przysporzyła organizacjom wielu zwolenników, a swoje podpisy pod petycją do króla złożyło ponad milion obywateli⁴⁵⁷. Wśród najważniejszych postulatów organizacji kobiecych znajdowało się: zmiana wieku zawierania małżeństw przez kobiety (z 15 na 18 rok życia), samodzielne uzgadnianie warunków kontraktu małżeńskiego oraz wybór kandydata na męża, równe

⁴⁵⁴ *Ibidem.*, s. 136.

⁴⁵⁵ K. Czajkowska, A. Diawoł-Sitko, *Systemy polityczne...*, op. cit., s. 286.

⁴⁵⁶ *Ibidem.*

⁴⁵⁷ K. Jarecka-Stępień, *Marokańska Mudawwana - pomiędzy tradycją a nowoczesnością* [w:] B. Kowalska, K. Zielińska, B. Koschalka (red) *Kobieta w kulturze i społeczeństwie*, Wydawnictwo Rabid, Kraków 2009, s. 262.

prawa małżonków na wypadek rozwodu lub dziedziczenia, które miały być monitorowane przez instancję sądową. W imieniu kobiet domagano się wprowadzenia zakazu poligamii, dostępu do edukacji oraz możliwości podejmowania pracy. Co się zaś tyczy dzieci, głoszone postulaty równego podziału opieki nad potomstwem⁴⁵⁸. Debata publiczna nad sytuacją i prawami kobiet w Maroku zjednoczyła grupę reformatorską, ale ujawniła także bardzo mocną grupę konserwatywną.

Postulaty organizacji kobiecych odniosły skutek, ponieważ ówczesny marokański monarcha Hassan II powołał w 1992r. specjalną komisję, która miała zająć się tematem unowocześnienia *Mudawany* (marokański kodeks rodzinny) zgodnie z literą prawa muzułmańskiego. Król w swoich przemówieniach podkreślał rolę kobiet dla rozwoju społeczeństwa i był zdecydowanym orędownikiem poprawy ich sytuacji. Podkreślał, że „wszystko co nie jest zabronione przez islamskie prawo jest dozwolone”⁴⁵⁹.

Prace komisji powołanej przez Hassana II trwały rok, bo już w 1993r. król ogłosił dekret, który wprowadzał niewielkie zmiany do obowiązującego prawa. Wśród poprawek można wymienić: konieczność poinformowania małżonki o chęci posiadania kolejnej, możliwość zawierania związków małżeńskich przez sieroty, oddanie spraw rozwodowych instancji sądowej. Rezultat zmian nie satysfakcjonował marokańskich środowisk kobiecych, ponieważ większość głoszonych postulatów nie została spełniona. Wierzono natomiast, że został otwarty kolejny rozdział w historii Maroka, a przede wszystkim możliwość uzyskania większych praw dla kobiet w przyszłości⁴⁶⁰.

Krajobraz społeczno-polityczny uległ zmianie w 1997r. W tym roku wybory wygrała partia polityczna, która na początku lat 90-tych wspierała organizacje kobiece. Zwycięstwo Związku Socjalistycznych Sił Ludowych było znaczące, ponieważ były to pierwsze, wolne, demokratyczne wybory parlamentarne. Utworzenie pierwszego liberalnego rządu było zapowiedzią zmian o charakterze ekonomicznym, politycznym i społecznym⁴⁶¹.

Już w dwa lata po utworzeniu rządu doszło do ustanowienia programu Narodowego Planu Zjednoczenia Kobiet z Rozwojem, który był mariażem środowiska rządowego, organizacji kobiecych, organizacji lokalnych, a także organizacji międzynarodowych (Bank Światowy udzielił finansowego wsparcia dla inicjatywy). Plan został przedstawiony

⁴⁵⁸ *Ibidem*.

⁴⁵⁹ *Ibidem*.

⁴⁶⁰ *Ibidem*, s. 263.

⁴⁶¹ *Ibidem*.

przez rząd w 1999r. i skupiał się na czterech głównych tematach: edukacja i przeciwdziałanie analfabetyzmowi, promowanie ochrony zdrowia, zaangażowanie kobiet w sferę gospodarczą oraz w sferę publiczną. Głównym argumentem wspierającym plan rządowy było podkreślenie, że nie można wykluczać połowy społeczeństwa z udziału w życiu publicznym państwa. Społeczeństwo marokańskie ponownie zostało podzielone, podobnie jak w 1991r. Do głosu ponownie doszły grupy islamistyczne, które traktowały proponowane zmiany rządowe jako „zamach” na tradycyjną rodzinę marokańską. Według grup konserwatywnych proponowane rozwiązania nie zachęcały mężczyzn do zawierania związków małżeńskich, a kobiety zmuszały do prostytucji. Tłumaczono, że celem rządu jest wyparcie kultury islamu. Lokalni islamscy uczeni nawoływali do włączenia się do intifady przeciwko narzucanej kulturze świata zachodniego⁴⁶².

W 1999r. zmarł król Hassan II. Na tron wstąpił jego syn, Mohammed VI. Ku zadowoleniu ruchów kobiecych, nowy, młodszy monarcha wykazywał zainteresowanie prawami kobiet i był otwarty na zmiany. W tym kontekście warto podkreślić, że nowy monarcha niejako wyłamał się ze stosowania dotychczasowych przepisów względem przyszłej żony. Małżonka monarchy, Latifa Banani, była dobrze wykształconą kobietą zajmującą się informatyką, co mogło sprzyjać postulatam ruchów kobiecych dotyczącym edukacji i prawa do posiadania pracy. Ponadto, król wziął za żonę kobietę, która nie pochodziła z rodu Berberów i zdecydował się na upublicznienie jej nazwiska. Obydwa posunięcia nie były do tej pory praktykowane w Królestwie Marokańskim⁴⁶³. Należy mieć jednak na względzie, że chociaż Latifa Banani była pierwszą żoną marokańskiego króla, której wizerunek został upubliczniony, to nie nosi ona tytułu królowej. Muhammad VI nadał swojej żonie tytuł księżnej zaraz po ślubie, co miało podnieść status społeczny Latify Banani, ale jednocześnie zachowywało system patriachalny w Królestwie Marokańskim⁴⁶⁴.

W 2000r. czyli w rok od objęcia tronu królewskiego, Muhammad VI wprowadził w życie przepisy Narodowego Planu Zjednoczenia Kobiet z Rozwojem. Decyzja króla spotkała się licznymi demonstracjami zwolenników i przeciwników w dwóch największych miastach marokańskich. W Rabacie zorganizowano marsz zwolenników planu, w którym brały udział organizacje kobiece, natomiast w Casablance na ulice wyszli przeciwnicy czyli ugrupowania konserwatywne, islamistyczne. Jak wskazuje Katarzyna Jarecka-Stępień, demonstracje na ulicach Maroka pokazały tworzenie się społeczeństwa

⁴⁶² *Ibidem*, s. 264.

⁴⁶³ *Ibidem*, s. 265.

⁴⁶⁴ A. Syliwoniuk, *Więzi społeczne...*, op. cit., s. 89.

obywatelskiego. Niemniej jednak warto podkreślić, że protesty pokazały jak duża jest liczba zwolenników i przeciwników modernizacji i kierunku, w którym powinno zmierzać Maroko⁴⁶⁵.

Mimo protestów na ulicach Mohammed VI niejako opowiedział się po stronie modernizacji i zwiększenia praw dla kobiet. Po ogłoszeniu Narodowego Planu Zjednoczenia Kobiet z Rozwojem, król powołał specjalną komisję, która miała zająć się możliwymi zmianami w marokańskim prawie. Ustanowienie komisji łądząco przypominało kroki podjęte przez poprzedniego króla Hassana II. W tym wypadku, część społeczeństwa oczekiwała daleko idących zmian. Tak też się stało. Jedną z przeprowadzonych pomyślnie zmian była poprawka w prawie wyborczym, która zapewniała kobietom 30 miejsc w najbliższych wyborach parlamentarnych w 2002r. To stanowiło 10% mandatów wszystkich miejsc w parlamencie. Dla porównania kobiety miały możliwość posiadania swoich przedstawicielek w wyborach w 1997 roku, ale było to zaledwie 2% wszystkich miejsc⁴⁶⁶. Wzrost o 8 punktów procentowych był wyraźną zmianą na korzyść marokańskich kobiet.

W 2003 roku Muhammad VI przerwał publiczną dyskusję nad Mudawaną i wygłosił przemówienie, w którym zadeklarował zmianę starej Mudawany na nową. Mudawana (marokańskie prawo rodzinne) jest zbiorem przepisów prawnych, podzielonych na 7 ksiąg, które dotyczą swej materii poszczególnych obszarów życia Marokańczyków: małżeństwa, rozwodu, dzieci, zdolności prawnych, testamentu, spadkobrania i ostatnia która dotyka przepisów przejściowych. Nie należy jednak zapominać, że Maroko które zaczęło dołączać do międzynarodowych organizacji, musiało się liczyć z naciskami tychże organizacji na wprowadzanie zmian liberalizujących marokański system polityczny. W głównej mierze stroną naciskającą były organizacje dbające o prawa człowieka. Jedną z międzynarodowych organizacji uznała Maroko za państwo, które najbardziej dba o równość płci ze wszystkich państw w regionie Bliskiego Wschodu oraz Afryki Północnej⁴⁶⁷. Jedną z takich zmian była właśnie zmiana w zakresie prawa rodzinnego. Wcześniejsza kodyfikacja prawa rodzinnego miała miejsce przeszło 50 lat wcześniej. Jedną z najważniejszych zmian w zakresie prawa rodzinnego było uzyskanie przez kobiety większych praw podczas rozwodu. Do 2004r., zgodnie z prawem muzułmańskim szariat,

⁴⁶⁵ K. Jarecka-Stępień, *Marokańska Mudawwana...*, op. cit., s. 265.

⁴⁶⁶ *Ibidem*, s. 266.

⁴⁶⁷ S. Witkowski, *Nawiązania do szariatu w ustawodawstwach państw muzułmańskich (na przykładzie marokańskiego prawa rodzinnego)* [w:] A. Rothert, J. Szymanek, A. Zięba (red.) *Zmiany polityczne...*, op. cit., s. 112.

to mężczyzna decydował o rozwodzie, nie mając obowiązku powiadomienia o tym nikogo, w tym także swojej żony. Rozwód nie był regulowany przez żadną instytucję zewnętrzną. Nowelizacja marokańskiego prawa muzułmańskiego nie zmieniła tej zasady, ale wprowadziła pomiędzy małżonkami instytucję wspomagającą czyli kontrolę sądową. Zadaniem sądu jest oczywiście próba zachęcenia małżonków do pojednania, ale jednocześnie sąd ma na uwadze dobro kobiety. Sąd ma także za zadanie, w razie ewentualnego rozwodu, dopilnować aby mężczyzna dokonał zabezpieczenia finansowego kobiety, np. w celu utrzymania ich wspólnych dzieci. Sąd jest instytucją, która dba o prawa kobiet, bo wysokość ustalanych alimentów jest ustalana w zależności od finansowej pozycji kobiety oraz kosztów jakie ona poniesie w związku z wychowaniem dzieci. Warto wspomnieć, że rolę sędziego pełnią mężczyźni, ale także kobiety. Nowelizacja prawa rodzinnego wymuszała także takie zmiany jak: deklarację mężczyzny co do chęci rozwodu złożoną w obecności przynajmniej dwóch świadków, rozwód wynikający z różnic między małżonkami, których nie da się pogodzić⁴⁶⁸.

Decyzja króla mimo wszystko miała charakter autorytarny, ponieważ monarcha całkowicie pominął wynik debaty parlamentarnej nad *Mudawana* (do czego ma prawo). W gestii marokańskiego monarchy jest bowiem przywilej wprowadzenia prawa, które spotkało się z wetem parlamentu⁴⁶⁹. Warto podkreślić, że decyzja monarchy została poprzedzona kilkoma wybuchami i zamachami mającymi miejsce w Casablance. Organizatorami zamachów były ugrupowania islamistyczne, w których zginęło ok. 40 cywilów. Nowa *Mudawana*, która została zaaprobowana przez marokański parlament w 2004r., spotkała się z pozytywnym odbiorem ze strony organizacji kobiecych, ale także środowiska międzynarodowego. Swoje poparcie dla polityki Muhammada VI wyraziły Stany Zjednoczone oraz Unia Europejska⁴⁷⁰. Sprzeciw wobec nowych rozwiązań prawnych wyraziły inne kraje arabskie, w tym Arabia Saudyjska. Mimo to nowy monarcha zdecydował o zaspokojeniu pragnień obydwu stron, zyskując także umiarkowaną akceptację środowisk konserwatywnych⁴⁷¹.

Jak wskazuje Stanisław Witkowski nowelizacja kodeksu rodzinnego polepszyła życie marokańskich kobiet, ale w przepisach prawnych wciąż obecne są zapisy, które nawiązują bezpośrednio do klasycznego prawa muzułmańskiego szariatu. Wzorcowym

⁴⁶⁸ *Ibidem*, s. 120.

⁴⁶⁹ K. Jarecka-Stępień, *Marokańska Mudawwana...*, op. cit., s. 267.

⁴⁷⁰ *Ibidem*, s. 269.

⁴⁷¹ *Ibidem*.

przykładem takiego przepisu jest pozostawienie zapisu o czasie oczekiwania kobiety po rozwodzie, w celu ponownego wyjścia za mąż. W dawnych czasach celem takiego przepisu było odczekanie czasu na wypadek gdyby kobieta była w ciąży lub na upewnieniu się kto jest ojcem dziecka. W związku z postępem w dziedzinie medycyny, pozostawienie takiego przepisu w obecnych czasach nie ma racji bytu⁴⁷².

Jedną z przyczyn zachowania niektórych tradycyjnych przepisów z prawa muzułmańskiego były protesty różnych grup społecznych, przed nowelizacją kodeksu rodzinnego. Wśród grup spierających się były grupy reformatorskie, których celem była poprawa roli kobiety, a zwłaszcza kobiety w małżeństwie oraz grupy islamistyczne, które zdecydowanie sprzeciwiały się wysuwanym postulatam. W wyniku sporu w społeczeństwie, Mohammed VI zdecydował o powołaniu specjalnej komisji, która miałaby zająć się tematem. Co istotne, monarcha powołał w skład komisji członków grupy reformatorskiej oraz członków grupy konserwatywnej. Warto podkreślić, że celem grupy konserwatywnej było przede wszystkim zachowanie przepisów z klasycznego prawa muzułmańskiego, natomiast dla grupy reformatorskiej poprawa sytuacji kobiet. Grupa reformatorska nie planowała odejścia od szariatu, a wskazywała na unowocześnienie przepisów zgodnie z aktualnymi trendami⁴⁷³. Jak podaje Anna Barska, znowelizowany marokański kodeks rodzinny był wzorowany na przepisach kodeksu rodzinnego ustanowionego w Tunezji, jako pierwszego kraju Maghrebu. Wprowadzone w innym kraju Maghrebu, a mianowicie w Algierii, przepisy dotyczące prawa rodzinnego pozostawały daleko od nowoczesności⁴⁷⁴.

4.5. Polityka zagraniczna Królestwa Marokańskiego

Kreowanie polityki zagranicznej leży w kompetencjach monarchy. To on powołuje i odwołuje ambasadorów oraz ratyfikuje umowy międzynarodowe. Każdy z monarchów miał nieograniczone możliwości budowania własnej polityki zagranicznej, do momentu nowelizacji konstytucji, czyli do 2011r. Nowelizacja została zaakceptowana przez społeczeństwo marokańskie w ogólnokrajowym referendum. Dotychczasowe wymienione prerogatywy monarchy zostały utrzymane, natomiast wprowadzono zmianę dotyczącą: umów międzynarodowych o charakterze pokojowym, umów o charakterze handlowym, umów dotyczących zmiany granic, umów dotyczących zawarcia unii międzypaństwowej,

⁴⁷² S. Witkowski, *Nawiązania do szariatu...*, op. cit., s. 124.

⁴⁷³ *Ibidem*, s. 124.

⁴⁷⁴ A. Barska, *Rodzina i jej przemiany w krajach Maghrebu* [w:] A. Kapiszewski (red.), *Polska-Świat Arabski...*, op. cit., s. 172.

umów dotyczących finansów państwowych. Wspomniane umowy muszą posiadać akceptację parlamentu⁴⁷⁵. Wszystkie inne umowy o charakterze międzynarodowym które monarcha zamierza podpisać, mogą być przedstawione parlamentowi, ale nie ma takiego obowiązku⁴⁷⁶.

Polityka zagraniczna jest utożsamiana z osobą marokańskiego monarchy. W czasach, kiedy Maroko znajdowało się pod panowaniem francuskim, zaczęły przybierać na sile grupy niepodległościowe skupione wokół partii politycznej Istiklal, partię niepodległości. Elity zaangażowane w partię polityczną były orędownikami idei Wielkiego Maroka. Idea przybrała na popularności i stała się jednym z celów marokańskiej polityki zagranicznej. Przejawem realizacji idei Wielkiego Maroka była chęć przyłączenia ponownie ziem utraconych wskutek kolonizacji. Głównymi obszarami zainteresowania elit politycznych w Maroku jest Sahara Zachodnia oraz Ceuta i Melilla. Sahara Zachodnia jest uznawana za terytorium o nieokreślonym statusie, natomiast Ceuta i Melilla formalnie należą do Hiszpanii. Marokański monarcha koncentruje swoje działania na arenie międzynarodowej na odzyskaniu wspomnianych ziem, ponieważ realizacja tego celu przekłada się na autorytet króla⁴⁷⁷.

Polityka zagraniczna prowadzona przez Królestwo Marokańskie jest zdominowana przez geopolityczne położenie państwa. Maroko jest jedyną bliskowschodnią monarchią, która znajduje się w Afryce Północnej. Z uwagi na jej francuską kolonialną przeszłość interesy monarchii krzyżują się z interesami państw europejskich. Umiejscowienie monarchii na kontynencie afrykańskim powoduje dbałość także o interesy rozumiane jako interesy afrykańskie. Maroko powinno prowadzić zręczną politykę zagraniczną, starając się zadbać o swoje interesy na wielu obszarach.

Katarzyna Jarecka-Stępień zauważa, że dla polityki zagranicznej Maroka najistotniejsze są kontakty z Unią Europejską. Najważniejszą podstawą działań dyplomatycznych są te na polu gospodarczym. Maroko jest krajem, z którego wyemigrowała największa liczba ludności z kontynentu afrykańskiego od czasu odzyskania niepodległości przez monarchię w 1956r. Początkowo ludność marokańska emigrowała w celach zarobkowych do sąsiedniej Algierii czy Francji. Od początku lat 70-tych, kiedy pojawił się kryzys naftowy i sytuacja gospodarcza w Maroku zaczęła się pogarszać, emigracja tymczasowa zaczęła przeradzać się w emigrację stałą. Ludność

⁴⁷⁵ K. Jarecka-Stępień, *Polityka zagraniczna Maroka...*, op. cit., s. 422.

⁴⁷⁶ *Ibidem*.

⁴⁷⁷ *Ibidem*, s. 421.

zaczęła kierować się w stronę pozostałych krajów Europy Zachodniej⁴⁷⁸. Na początku lat 90-tych Maroko stało się krajem tranzytowym, umożliwiając emigrantom z Afryki Subsaharyjskiej przekraczanie nielegalnie granicy w kierunku krajów Europy Zachodniej.

Maroko utrzymuje bardzo dobre relacje z Unią Europejską. Spośród krajów członkowskich warto wymienić dwa, z którymi królestwo utrzymuje specjalne relacje: Francja oraz Hiszpania. Francja jest szczególnie bliska Maroku z uwagi na kolonialną przeszłość, której koniec nie oznaczał zakończenia współpracy pomiędzy krajami. Istotnym aspektem relacji francusko-marokańskich jest liczna społeczność Marokańczyków zamieszkujących nad francuską Sekwanę, jak i Francuzów zamieszkujących Maroko. Władze obydwu krajów utrzymują specjalne odstępstwa dla siebie nawzajem (stawki celne, wolny dostęp do rynku wedle uzgodnionego kontyngentu)⁴⁷⁹.

Drugim europejskim krajem, z którym Maroko utrzymuje zadowalające stosunki polityczno-gospodarcze jest Hiszpania. Państwa zawarły między sobą traktat o przyjaźni w 1991r. Wymiana handlowa hiszpańsko-marokańska jest bardzo wysoka. Kraje współpracują razem nad rzecz budowy łącznika między Europą a Afryką, poprzez Cieśninę Gibraltarską⁴⁸⁰. Kontakty między Hiszpanią a Marokiem zostały naruszone poprzez nierozstrzygnięty spór dotyczący Ceuty i Mellili. Władze Maroka wysuwają żądania zwrotu ziem. Strona marokańska przeszła do realizacji celu w 2002r., kiedy to żołnierze Maroka dokonali przejścia małej hiszpańskiej wyspy, Perejil. To mała, niezamieszkała wyspa, która stała się elementem sporu. Według władz marokańskich, celem żołnierzy miało być tylko kontrolowanie nielegalnej imigracji. Strona hiszpańska była przekonana, że to tylko pretekst i Maroko tak naprawdę przygotowuje się do przejścia w przyszłości Ceuty i Mellili. W marokańsko-hiszpański konflikt włączyła się Unia Europejska (popierała Hiszpanię, za żadną stroną konfliktu nie opowiedziała się jedynie Francja i Portugalia) oraz Liga Państw Arabskich (popierała Maroko, z wyłączeniem Algierii)⁴⁸¹. Konflikt trwał do momentu mediacji ze strony Stanów Zjednoczonych, które zobowiązywały obydwie kraje do powrócenia do stanu poprzedniego. Napięte relacje pomiędzy Rabatem a Madrytem są także spowodowane brakiem uregulowania prawnie

⁴⁷⁸ Morocco: People and Society..., op. cit.

⁴⁷⁹ K. Jarecka-Stępień, *Polityka zagraniczna Maroka...*, op. cit., s. 429.

⁴⁸⁰ *Ibidem*, s.430

⁴⁸¹ Declaration by the EU Presidency concerning the Island of Perejil, Parliamentary question – H-0608/2002, European Parliament, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/H-5-2002-0608_EN.html?redirect [dostęp: 29.12.2022]

strefy morskiej. Spornym tematem jest przede wszystkim brak wyznaczonej granicy morskiej na Oceanie Atlantyckim, pomiędzy Marokiem a Wyspami Kanaryjskimi, które należą do Hiszpanii⁴⁸². Do sporów między Rabatem a Madrytem dochodzi zwłaszcza podczas organizowania połowów ryb. Należy zwrócić także uwagę, że Maroko jest państwem emigracji ludności z obszarów Afryki Subsaharyjskiej. Według Hiszpanów rokrocznie przybywa ludności, która w sposób nielegalny przedostaje się do Maroka, a następnie do Europy właśnie przez Hiszpanię. Obywatele Hiszpanii postrzegają emigrację jako naruszenie bezpieczeństwa⁴⁸³.

Istotnymi partnerami na arenie międzynarodowej dla monarchii marokańskiej są USA oraz Rosja (a jeszcze za czasów zimnej wojny, ZSRR). Maroko, które nie posiada w swoich zasobach istotnych surowców naturalnych, przyjęło pozycję neutralności w polityce zagranicznej. Pozostałe kraje arabskie niechętnie spoglądały na zacieśnianie relacji z partnerami spoza regionu, określając Maroko jako państwo przychylne krajom zachodnim. O ile relacje amerykańsko-marokańskie mają szczególny charakter (wpływ ma na to umowa prawna regulująca relacje dwustronne między Rabatem a Waszyngtonem) o tyle relacje marokańsko-rosyjskie miały na celu stricte kalkulacje polityczne (Rabat oczekiwał od Moskwy wsparcia w temacie ziem Sahary Zachodniej). Te same oczekiwania są wysuwane przez władze marokańskie względem amerykańskiej dyplomacji, ale dla USA Maroko to także: przedstawiciel świata śródziemnomorskiego, propagator zwalczania terroryzmu oraz integryzmu. W 2004r. Maroko zostało mianowane przez Stany Zjednoczonego na jednego z najważniejszych sojuszników NATO. Kluczowym aspektem współpracy z monarchią marokańską jest zwalczanie terroryzmu⁴⁸⁴. Władze marokańskie aktywnie włączają się w prace sojuszu, czego przejawem jest także dołączenie do misji pokojowej NATO w Bośni⁴⁸⁵.

Do partnerów handlowych Maroka w obrębie regionu można zaliczyć państwa Maghrebu, w skład których wchodzi: Libia, Mauretania, Sahara Zachodnia, Algieria, Tunezja. Jedną z najważniejszych przesłanek do rozpoczęcia współpracy z wymienionymi krajami jest bliskość kulturowo-geograficzna. Należy zauważyć, że Maroko było w 1989r. gospodarzem i orędownikiem zaangażowania państw Maghrebu pod jednym szyldem: Unii

⁴⁸² K. Jarecka-Stępień, *Polityka zagraniczna Maroka...*, op. cit., s. 431.

⁴⁸³ *Ibidem*.

⁴⁸⁴ Kasraoui S., *NATO wants to deepen „enormously satisfactory” partnership with Morocco*, <https://www.morocoworldnews.com/2022/10/352035/nato-wants-to-deepen-enormously-satisfactory-partnership-with-morocco> [dostęp: 28.11.2022]

⁴⁸⁵ K. Jarecka-Stępień, *Polityka zagraniczna Maroka...*, op. cit., s. 431-432.

Maghrebu Arabskiego. UMA miała stanowić płaszczyznę do współpracy międzynarodowej, handlowej oraz stworzenia lokalnego rynku. W 1989r. na szczycie w Marakeszu Unia Maghrebu Arabskiego została powołana do życia. Chociaż struktura organizacji jest bardzo dobrze zorganizowana, jej członkowie zebrali się 6 razy na wspólnych rozmowach⁴⁸⁶. Ostatnie spotkanie miało miejsce w 1994r. w Tunezji. Członkowie UMA podpisali około 36 dokumentów, z tego 5 z nich zostało ratyfikowanych. Mimo bliskości kulturowo-geograficznej zauważa się, że regionalna konkurencja o przywództwo, niewielka wymiana gospodarcza pomiędzy krajami, a także różnice w ustrojach politycznych są jednymi z głównych przesłanek dla niepowodzenia samej istoty Unii Maghrebu Arabskiego⁴⁸⁷.

Istotnym czynnikiem dla powodzenia projektu Unii Maghrebu Arabskiego są relacje pomiędzy dwoma największymi państwami organizacji, Marokiem a Algierią. Maroko i Algieria od lat utrzymują napięte stosunki polityczne, które wynikają ze sporu o ziemię przynależne, a także z faktu podejmowania odmiennych sojuszy politycznych na arenie międzynarodowej (kraje popierały odmienne bloki polityczne podczas zimnej wojny). Należy jednak zauważyć, że cieniem na relacjach algiersko-marokańskich stała się kwestia przynależności Sahary Zachodniej. W ramach tzw. układów madryckich, teren Sahary Zachodniej (wówczas stanowiący kolonię francuską do 1977r.) został przekazany Maroku (większa część) oraz Mauretanii (mniejsza część). Jednak zanim Hiszpanie zdecydowali się na podział Sahary Zachodniej, zamieszkujący te tereny lud Sahrawi utworzył wywoleńczy ruch o nazwie Front Polisario domagający się autonomii. Chociaż front ogłosił powstanie Sahrawiskiej Arabskiej Republiki Demokratycznej to do dziś pozostaje na arenie międzynarodowej tzw. państwem nieuznanym. Swoje oddziały wojskowe na Saharze Zachodniej umieściło Maroko i mimo mediacji ONZ w 1991r. zdecydowało się jedynie na zawieszenie broni. Konflikt Maroka i Algierii, w tle którego leży Sahara Zachodnia, dotyczy uznania przez Algier niepodległości SADR, a przez Rabat nie. Uznanie Sahary Zachodniej przez Algier było dla Rabatu podstawą do zerwania stosunków dyplomatycznych. Co więcej, dla władz Rabatu tereny Sahary Zachodniej nie są tylko obszarem przekazanym niegdyś przez Hiszpanów, ale stanowią o pewnej sprawczości i autorytecie monarchii marokańskiej. Maroko zgodnie ze swoją ideą

⁴⁸⁶ Trzonem UMA jest Rada Prezydencka, której przewodnictwo jest rotacyjne (raz na pół roku dochodzi do wymiany przewodniczącego, jest nim każdy z przywódców państw członkowskich, w kolejności alfabetycznej), *Ibidem*, s. 433.

⁴⁸⁷ *Ibidem*.

(Wielkiego Maroka) nie może sobie pozwolić na utratę ziem, co do których jest przekonana, że jej się należą. Maroko, które nie posiada aż takich zasobów surowców naturalnych jak pozostałe monarchie arabskie, będzie starało się pozyskać Saharę Zachodnią z przyczyn ekonomicznych. Według danych obszary Sahary Zachodniej są bogate w złoża fosforytów, których ilości czyniłyby jej posiadacza jednym z największych eksporterów tego surowca na świecie. Wśród pozostałych surowców znajdujących się na terenie Sahary Zachodniej należy wymienić: żelazo, tlenek tytanu, rudy żelaza. Niektóre z opinii podają, że na terenach byłej kolonii hiszpańskiej mogą znajdować się także pewne ilości ropy naftowej. Sahara Zachodnia jawi się jako atrakcyjne miejsce w sferze rybołówstwa. Według szacunkowych danych akweny otaczające obszar Sahary Zachodniej mogą być jednymi z najbogatszych w ryby morskie⁴⁸⁸.

Trudne relacje algiersko-marokańskie były także potęgowane poprzez wzajemne oskarżenia, jak chociażby te w 1994r., kiedy Rabat wskazywał na Algier jako na organizatora zamachów terrorystycznych w Marrakeszu. Skutkiem tych wydarzeń był spadek obrotów handlowych oraz zamknięcie drogi lądowej między krajami. Algieria jak i Maroko zdają sobie sprawę z konieczności poprawy wzajemnych stosunków celem lepszej współpracy w całym regionie. W 2008r. z postulatami odwilży w stosunkach dyplomatycznych wystąpił marokański szef dyplomacji, deklarując chęć współpracy, a także przywrócenia ruchu lądowego⁴⁸⁹.

O tym, że władze Maroka nie rezygnują z terytorium Sahary Zachodniej świadczą działania Muhammada VI, który w 2006r. powołał do życia specjalną królewską komisję, która miała zająć się tematem Sahary Zachodniej. Jak wskazuje Katarzyna Jarecka-Stępień, monarchia marokańska opiera swoje funkcjonowanie na 3 filarach: ustroju politycznym (monarchii), religii (islam) oraz jedności terytorialnej (rozumianej jako odzyskanie wszystkich utraconych ziem). W związku z powyższym, działania króla Muhammada VI mają na celu zachowanie autorytetu monarchy oraz zachowanie ustroju monarchicznego⁴⁹⁰.

Monarchia marokańska mimo że znajduje się w Afryce Północnej utrzymuje pozytywne relacje z krajami arabskimi, zwłaszcza z monarchiami Półwyspu Arabskiego. Władcy Maroka włączali się w wydarzenia mające miejsce na Bliskim Wschodzie. Jednym z takich przykładów był chociażby atak Iraku na Kuwejt, kiedy król Maroka posłał oddziały wojskowe do Arabii Saudyjskiej, jednocześnie opowiadając się po stronie państw

⁴⁸⁸ *Ibidem*, s. 434.

⁴⁸⁹ *Ibidem*, s. 436-437.

⁴⁹⁰ *Ibidem*, s. 436.

arabskich. Skuteczna polityka zagraniczna skutkowała powrotem do relacji Rabat-Bagdad sprzed konfliktu iracko-kuwejckiego. Na drugiej szali, mimo napiętej sytuacji między krajami arabskimi a Izraelem, Maroko opowiadało się za pozytywnymi relacjami z państwem Izrael. Co więcej, Maroko było jednym z trzech państw, obok Jordanii oraz Egiptu, które zdecydowało się na ustanowienie placówek dyplomatycznych z Izraelem. Dzięki pozytywnym stosunkom z Izraelem, Maroko lokuje swoją pozycję jako ważnego stratega czy mediatora arabsko-izraelskich rozmów pokojowych. Maroko stara się rozwijać swoją pozycję na arenie międzynarodowej także jako organizator wielu ważnych konferencji. Na przestrzeni analizowanych lat (1991-2010) monarchia zorganizowała: Międzynarodową Konferencję Gospodarczą wokół Afryki i Bliskiego Wschodu w 1994r. w Casablance, a także konferencję o charakterze religijnym dla rabinów i imamów w 2005r. w Brukseli (była to pierwsza tego typu konferencja)⁴⁹¹. Warto podkreślić, że obecny monarcha marokański Muhammad VI został przewodniczącym komitetu, którego głównym celem jest ochrona świętych miejsc islamu. Jednym z ważniejszych inicjatyw marokańskiego monarchy było zorganizowanie spotkania przedstawicieli państw: Egiptu, Jordanii oraz Tunezji w 2004r. W wyniku spotkania doszło do podpisania deklaracji agadirskiej, dokumentu który miał stanowić podstawę nawiązania współpracy gospodarczej, a mianowicie strefy wolnego handlu o charakterze arabsko-śródziemnomorskim⁴⁹². Ustanowienie dokumentu pokazuje, że Maroko wkłada wysiłki w osiągnięcie integracji ekonomicznej w regionie. Działania marokańskich monarchów zdają się pokazywać, że podstawą przesłanką w podejmowanych działaniach zagranicznych jest próba balansowania pomiędzy różnymi aktorami międzynarodowymi, a także podejmowania takich działań, które sprzyjają ochronie władzy monarchicznej⁴⁹³.

Z opisu monarchii niedynastycznej jaką jest Maroko, wyłania się obraz państwa podzielonego na dwa okresy: rządy doświadczonego Hassana II (1961-1999) oraz rządy jego syna Muhammada VI (1999-nadal), które dzieli 1999r. czyli rok zmiany na tronie królewskim. Królestwo Marokańskie w latach 1991-2010 było poddawane czynnikom wymienionym w Tabeli 5:

⁴⁹¹ *Ibidem*, s. 439.

⁴⁹² *Ibidem*.

⁴⁹³ *Ibidem*, s. 443.

Tabela 5. Czynniki ciągłości i zmiany systemowej w Maroku w latach 1991-2010⁴⁹⁴:

Maroko	Czynniki ciągłości	Czynniki zmiany
Czynniki polityczne	- monarcha - Machzan	- zmiana konstytucji - oczekiwania ze strony zagranicznych aktorów międzynarodowych - organizacje praw człowieka
Czynniki ekonomiczne		- brak surowców naturalnych
Czynniki kulturowo-społeczne	- powinowactwo rodziny królewskiej z Prorokiem Mahometem - idea Wielkiego Maroka	- Berberowie

Reformy polityczne, jakie miały miejsce w Królestwie Marokańskim w latach 1991-2010 wynikały z nacisków otoczenia wewnętrznego jak i międzynarodowego. Po pierwsze, pozimnowojenna sytuacja polityczna sprawiała, że Maroko zacieśniło swoją współpracę z państwami zachodnimi, ze szczególnym uwzględnieniem struktur europejskich. Było to spowodowane bliskością geograficzną, a jednocześnie przeszłością kolonialną, jaką pozostawiła po sobie Francja. Po drugie, Maroko które nie posiadało złóż surowców naturalnych, skazane było na pomoc finansową z zewnątrz. Królestwo Marokańskie nie będące państwem rentierskim i nie posiadające możliwości dystrybucji finansowej, było zobowiązane do czerpania pomocy ze strony innych aktorów międzynarodowych. Dobrze prosperująca wymiana handlowa z państwami europejskimi sprawiała, że Europa stanowiła dla Maroka najlepszy rynek zbytu dla swoich towarów. W interesie władz marokańskich pozostawała dbałość o relacje z państwami europejskimi, zwłaszcza z Unią Europejską, która takiej współpracy stawiała określone warunki. Od władz Maroka oczekiwano reform społeczno-politycznych, a także zadbania o sferę praw człowieka, której największym przejawem mogła być poprawa praw kobiet. Brak realizacji oczekiwanych postulatów skutkowałby osamotnieniem marokańskiego królestwa w polityce światowej oraz odmowie udziału, chociażby w unijnych projektach pomocowych. Marokańscy monarchowie stopniowo dokonywali zmian o charakterze politycznym, przyczyniając się do organizacji wyborów i referendum konstytucyjnych, zmiany ordynacji

⁴⁹⁴ Źródło: opracowanie własne.

wyborczej. Poprawie uległy także prawa kobiet, podniesiono wiek kobiety do zamążpójścia, chociaż nie zdecydowano się na zakazanie poligamii. Na poprawę w zakresie praw kobiet naciskały także międzynarodowe organizacje zajmujące się prawami człowieka. Żądania zmiany dotyczące praw kobiet miały też charakter wewnętrzny, to znaczy pochodzący od społeczeństwa. To grupy społeczne zainteresowane zmianami naciskały na władzę. Z tego względu należy uznać, że zmiany dotyczące praw kobiet były wywierane jednocześnie czynnikami społecznymi i politycznymi.

Należy przy tym zauważyć, że realizacja reform społeczno-politycznych była obietnicą złożoną jeszcze przez króla Muhammada V. Niechęć monarchy do ograniczenia swojej władzy, sprawiła, że po jego śmierci, żądania zostały odziedziczone przez następnego monarchę. Hassan II starał się spełniać żądania partii politycznych i społeczeństwa, ale przeważnie decydował się na niewielkie zmiany w zakresie układu sił w państwie. Decydujący głos ostatecznie posiadał monarcha, a zmiany w większości dotyczyły parlamentu (ciągłych zmian z unikameralizmu na bikameralizm oraz bikameralizmu na unikameralizm), prerogatyw w zakresie powoływania ministrów przez premiera, możliwości rozwiązania parlamentu czy wydłużania i skracania kadencji parlamentu. Monarcha marokański decydował się na zmianę konstytucji w momencie zagrożenia swojej pozycji politycznej. Jego głównym celem była ochrona systemu monarchicznego. Zmiana konstytucji miała być czynnikiem stabilizującym system polityczny. Jak wskazuje Ewa Szczepankiewicz-Rudzka pozycja monarchy zawsze była mocniejsza względem partii politycznych, ponieważ marokańscy monarchowie czerpali swoją legitymizację polityczną z powinowactwa z Prorokiem Mahometem. Wobec tego, legitymizacja monarchów Maroka miała podłożone za równo religijne jak i historyczne⁴⁹⁵.

Warto podkreślić, że przez cały czas czynnikiem stabilizującym monarchię marokańską był Machzan. Machzan jest instytucją doradczą, która przypomina w swoim funkcjonowaniu rodzinę królewską, pełniąc głos doradczy dla króla. W skład Machzanu wchodzi czterech ministrów o bardzo kluczowym obszarze działania. Królestwo Marokańskie, które nie jest monarchią absolutną, pozostawiło mimo wszystko królowi zasadniczy obszar wpływu i kontroli nad polityką państwową.

Czynnikiem stabilizującym monarchię w zakresie czynników społeczno-kulturowych była idea Wielkiego Maroka, której celem było odzyskanie utraconych ziem. Idea odosobniona w porównaniu z pozostałymi monarchiami arabskimi, wzmacniała

⁴⁹⁵ E. Szczepankiewicz-Rudzka, P. Niziński, *Arabska Wiosna w Maroku...*, op. cit., s. 176.

autorytet króla. Przejawem realizacji tej idei były wszelkie wysiłki odzyskania Sahary Zachodniej. Wśród czynników skłaniających Maroko do odzyskania tych terenów były także motywy gospodarcze, ponieważ istniały przesłanki o występowaniu na tych terenach złóż surowców naturalnych, w szczególności fosforytów.

Do pewnego momentu w polityce wewnętrznej Królestwa Marokańskiego Berberowie pozostawali veto players. Szczególnym przejawem realizacji tej definicji była przyjęta zasada, że małżonką marokańskiego monarchy zostaje kobieta z wysoko postawionego rodu berberyjskiego. Źródłem przyjętej reguły była chęć utrzymania równowagi pomiędzy wpływami arabskimi a berberyjskimi, co miało charakter polityczny⁴⁹⁶. Obowiązywanie tej zasady złamał król Muhammad VI, który zdecydował się na poślubienie kobiety nie pochodzącej z rodu Berberów.

⁴⁹⁶ K. Jarecka-Stępień, *Marokańska Mudawwana* ..., op. cit., s. 261.

Rozdział V - Państwo Katar

5.1. Charakterystyka systemu politycznego państwa Katar

Państwo Katar w typologii systemów politycznych jest specyficznym przykładem monarchii, w której władzę sprawuje przywódca o niemalże absolutnych uprawnieniach, a jednocześnie w której doszło do uchwalenia Konstytucji⁴⁹⁷. To czyni Katar swoistym systemem pomiędzy monarchią absolutną a monarchią konstytucyjną. Powszechnie Katar określany jest emiratem, a jego przywódca emir jest tożsamy z określeniem monarchy. Określenie jest charakterystyczne dla świata arabsko-muzułmańskiego i występuje już coraz rzadziej w regionie Bliskiego Wschodu⁴⁹⁸.

Katar jest specyficznym państwem w regionie Bliskiego Wschodu. Pełną niezależność uzyskał w 1971r. i wtedy też ogłosił Konstytucję. Do tego czasu losy Kataru pozostawały bardzo płynne: począwszy od wydostania się spod panowania osmańskiego na początku XX wieku, poprzez brytyjski protektorat, próby utworzenia wspólnego państwa z Omanem Traktowym i Bahrajnem, aż do czasów niepodległości⁴⁹⁹. W 10 lat po odzyskaniu niepodległości, Katar dołączył do grona Rady Współpracy Państw Zatoki, obok Bahrajnu, Arabii Saudyjskiej, Kuwejt, Omanu i Zjednoczonych Emiratów Arabskich jako odpowiedź na rewolucję islamską w 1979r.⁵⁰⁰. Sytuacja ekonomiczna państwa uległa diametralnej zmianie w momencie odkrycia złóż ropy naftowej i rozpoczęciu jej eksploatacji po II wojnie światowej. Status gospodarczy państwa poprawiła także obecność złóż gazu ziemnego. Rosnące przychody państwa dały możliwość władzom Kataru przekształcenia państwa w kraj o charakterze opiekuńczym⁵⁰¹. Katar znajduje się w gronie liderów, jeśli chodzi o wydobycie gazu ziemnego. To powoduje, że emirat jest liczącym się partnerem handlowym dla takich gospodarek świata jak USA i Wielka Brytania⁵⁰².

Jak wskazuje Jerzy Zdanowski jeszcze w latach 60-tych XX wieku władcy Kataru wybierani byli spośród mężczyzn z rodu Al-Thani, wówczas liczącego 2 tysiące mężczyzn⁵⁰³.

Katar jest byłą kolonią Wielkiej Brytanii. W 1968r., kiedy kolonializm w Katarze zmierzał ku schyłkowi, przedstawiciele władzy dyskutowali z pozostałymi przywódcami

⁴⁹⁷ *Qatar to adopt first constitution*, Al Jazeera, <https://www.aljazeera.com/news/2005/6/8/qatar-to-adopt-first-constitution> [dostęp: 10.11.2022]

⁴⁹⁸ Obecnie w regionie Bliskiego Wschodu państwami zarządzanymi przez emirów są: Afganistan, Kuwejt, Zjednoczone Emiraty Arabskie.

⁴⁹⁹ D. Madeyska, *Historia współczesnego...*, op. cit., s. 182.

⁵⁰⁰ W. Grabowski, *Relacje arabsko-irańskie w subregionie Zatoki Perskiej*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, nr 3, 2014, s. 1.

⁵⁰¹ D. Madeyska, *Historia współczesnego...*, op. cit., s. 182-183.

⁵⁰² *Ibidem*, s. 185.

⁵⁰³ J. Zdanowski, *Historia Najnowsza...*, op. cit., s. 272.

Zatoki Perskiej w celu utworzenia jednego państwa pod jednym szyldem. Nazwa tego tworu została roboczo nazwana Związkiem Emiratów Arabskich. Projekt nie został zrealizowany, ale ówczesny przywódca (szejk) zdecydował się na samodzielne ogłoszenie niepodległości w 1971r., jednocześnie w 1970r. podpisując tekst pierwszej konstytucji o charakterze tymczasowym. Ustawa zasadnicza głosiła, że Katar jest państwem, które funkcjonuje w oparciu o przepisy prawa muzułmańskiego. Deklarację niepodległości i konstytucję podpisał emir Ahmad Ibn Ali⁵⁰⁴.

W Katarze władza sprawowana jest przez emirów z rodu Al-Thani, a uformowanie rodziny królewskiej datuje się na 1825r. W latach 1991-2011 w Katarze władzę sprawowało trzech emirów: Chalifa ibn Ahmad Al-Thani (1972-1995), Hamad ibn Chalifa Al-Thani (1995-2013), Tamim ibn Hamad Al-Thani (2013-nadal). Chalifa Ibn Hamad faktyczną władzę pełnił już przed 1972r., kiedy funkcję emira sprawował jego kuzyn Ahmad Ibn Ali. Chalifa ibn Hamad przejął władzę w kraju w rok po odzyskaniu niepodległości. Władzę sprawował, aż do 1995r. Następnie, rządy w kraju przejął jego syn, Hamad. Jak wskazuje Jerzy Zdanowski w 1995r. wciąż nie było przepisów, które jasno precyzowałyby jak dokonać alternacji władzy w państwie. Za zmianę odpowiadała przewaga sił w rodzinie królewskiej Al-Thani⁵⁰⁵. W 1995r. doszło do przejęcia władzy przez emira Hamada ibn Chalifę, który przy wsparciu wojska i rządu obalił swojego ojca. Rządy sprawowane przez emira Hamada ibn Chalifę charakteryzowały się zmianami zmierzającymi w kierunku liberalizacji i nowoczesności, takimi jak: powstanie telewizji Al Jazeera w 1996r., poparcie dla prawa wyborczego kobiet w wyborach samorządowych w 1999r., przyjęcie pierwszej konstytucji w 2005r. oraz inauguracja kościoła rzymskokatolickiego w 2008r. Tamim ibn Hamad Al-Thani, sprawujący funkcję emira od 2013r. jest kontynuatorem polityki otwarcia państwa, zapoczątkowanej przez swojego ojca.

Władza w państwie jest dziedziczona w obrębie rodziny królewskiej Al Thani, a za jej spadkobierców uznaje się męskich potomków Hamada ibn Chalifa ibn Hamada ibn Abdullah ibn Jassim. Władzę, na podstawie przepisów ustawy zasadniczej z 2003r., dziedziczy syn emira, który mianuje go następcą tronu. Jeśli emir nie posiada męskich potomków, sam wybiera następcę tronu spośród członków rodziny królewskiej. Wówczas dziedziczenie odbywa się po linii wskazanego następcy tronu. Emir mianuje następcę tronu dekretem emirskim, uprzednio zasięgając opinii rodziny królewskiej i ludzi mądrości w państwie na temat przyszłego następcy tronu. Przyszły emir musi być muzułmaninem, a

⁵⁰⁴ *Ibidem*, s. 272-273.

⁵⁰⁵ *Ibidem*, s. 272-273.

jego matka pochodząca z Kataru muzułmanką⁵⁰⁶. Jeśli następca tronu w chwili śmierci głowy państwa ma mniej niż 18 lat, jego uprawnienia przejmuje Rada Regencyjna. Skład Rady Regencyjnej jest wyłaniany przez Radę Rodziny Królewskiej. W skład Rady Regencyjnej wchodzi przewodniczący i wybrani członkowie rodziny królewskiej⁵⁰⁷.

W systemie politycznym Kataru rodzina królewska zajmuje szczególne miejsce. Zgodnie z zapisem ustawy zasadniczej, w artykule 14 jest informacja o powstaniu specjalnej Rady Rodziny Królewskiej, której członkowie są mianowani przez emira spośród członków rodziny królewskiej. Konstytucja nie precyzuje zasad powoływania i odwoływania (czy te osoby pełnią określoną kadencję) ani kompetencji z racji, których powołane osoby miałyby się znaleźć w Radzie⁵⁰⁸. Głównym zadaniem Rady Rodziny Królewskiej jest stwierdzenie wakatu na stanowisku emira, wskutek jego śmierci lub niezdolności do pełnienia urzędu głowy państwa. Decyzja Rady Rodziny Królewskiej rozpoczyna procedurę powołania na stanowisko emira następcę tronu, którą kieruje Rada Ministrów oraz Rada Szury. Decyzja jest obwieszczona po zorganizowaniu tajnej wspólnej sesji. Te zadania precyzuje artykuł 15 konstytucji⁵⁰⁹.

5.2. Uchwalenie konstytucji

Katar opiera swoje funkcjonowanie o przepisy konstytucji, która weszła w życie w 2003r. Za jej przyjęciem było blisko 98% obywateli, głosujących w referendum. Artykuł 1 ustawy zasadniczej określa, że głównym źródłem ustawodawstwa Kataru jest islam oraz prawo szariatu. Jednocześnie w tym samym artykule podkreślono, że system polityczny państwa jest demokratyczny⁵¹⁰. Dominującym wyznaniem w Katarze, podobnie jak w Arabii Saudyjskiej, jest wahabicka odmiana islamu sunnickiego. Różnica pomiędzy emiratem a królestwem Saudów dotyczy stosowania wahhabickich zasad w przestrzeni społecznej, które w Katarze nie są egzekwowane w miejscach publicznych⁵¹¹. Mimo że dominującym wyznaniem emiratu jest islam, władze państwa zezwalają na współistnienie innych religii o czym świadczą: zgoda emira na budowę kościoła anglikańskiego w 2005r., otwarcie kościoła rzymskokatolickiego w 2008r. Na linii państwowej, Katar oraz Stolica

⁵⁰⁶ The constitution of Qatar, <https://www.gco.gov.qa/en/about-qatar/the-constitution/>, s. 2. [dostęp: 15.06.2020]

⁵⁰⁷ *Ibidem*, s. 3.

⁵⁰⁸ *Ibidem*, s. 2.

⁵⁰⁹ *Ibidem*, s. 3.

⁵¹⁰ *Ibidem*, s. 1.

⁵¹¹ C. M. Blanchard, *Qatar: Background and U.S. Relations*, Congressional Research Service, 2014, s. 8.

Apostolska nawiązały stosunki dyplomatyczne w 2002r⁵¹². Wyznawcy innych religii mają prawo do praktykowania swoich religii, ale nie mogą nakłaniać innych do jej wyznawania.

Artykuł 59, który rozpoczyna rozdział dotyczący podziału władzy w Katarze, zaznacza że źródłem władzy w kraju jest społeczeństwo. Władze ustawodawczą sprawuje Rada Szury. Władza wykonawcza jest sprawowana przez emira, ale konstytucja podkreśla że w sprawowaniu obowiązków wspomaga go Rada Ministrów. Władze sądowniczą sprawują sądy, ale wszystkie wyroki zapadają w imieniu emira⁵¹³.

Emir jest głową państwa, któremu należy się powszechny szacunek. Jest dominującym ogniwem władzy wykonawczej. Emir odpowiada za ratyfikację i ogłaszanie ustaw, żaden z dokumentów nie może wejść w życie bez podpisu głowy państwa. Ponadto, emir przewodniczy spotkaniom Rady Ministrów. Mianuje urzędników służby cywilnej oraz wojskowej. Odpowiada za powstawanie i organizowanie ministerstw oraz organów rządowych⁵¹⁴.

Emir w wyjątkowych sytuacjach ma możliwość wydawania ustaw, jeśli akurat nie ma w tym czasie sesji Rady Szury. Rada Szury na pierwszym możliwym posiedzeniu zapoznaje się z dokumentem i w terminie do 40 dni ma możliwość odrzucenia ustawy. Rada może odrzucić dokument lub wnieść żądanie określonych poprawek stanowiskiem 2/3 głosów rady⁵¹⁵. Obowiązkiem emira jest powoływanie i odwoływanie premiera. Jak jest zapisane w artykule 72 konstytucji, dymisja premiera pociąga za sobą odwołanie całego składu rządu. Ministrowie również są powoływani przez emira, po uprzednim wniosku premiera.

W ustawie zasadniczej Kataru znajduje się także zapis, który mówi o tym, że głowa państwa ma możliwość zasięgać rad opinii publicznej w sprawach ważnych dla interesu państwa. Powinno się to odbywać za pomocą organizowanych referendum, a wyniki referendum są wiążące dla sprawy⁵¹⁶.

Władzę ustawodawczą w Katarze sprawuje Rada Szury, w której gestii jest zatwierdzanie ogólnej polityki rządu, budżetu, a także kontrola nad władzą wykonawczą. Rada składa się z 45 członków, powoływanych w dwojaki sposób. 30 osób wybieranych jest w sposób bezpośredni, powszechny i tajny. Natomiast 15 osób powoływanych jest decyzją emira spośród ministrów lub innych osób. Konstytucja za koniec kadencji danego

⁵¹² *Ibidem*, s. 8.

⁵¹³ *The constitution of Qatar...*, op. cit., s. 7.

⁵¹⁴ *Ibidem*, s. 8.

⁵¹⁵ *Ibidem*, s. 9.

⁵¹⁶ *Ibidem*, s. 10.

członka Rady (spośród osób powołanych przez emira) przyjmuje rezygnację lub zwolnienie ze stanowiska⁵¹⁷. Ustawa zasadnicza precyzuje, że członkiem Rady Szury może być osoba posiadająca katarskie obywatelstwo, ukończony 30 rok życia, znająca język arabski. Kadencja Rady trwa 4 lata.

Konstytucja Kataru zezwala emirowi na rozwiązanie Rady, po uprzednim przedstawieniu przyczyny rozwiązania. Nie ma możliwości rozwiązania Rady dwa razy z tego samego powodu. Jeśli Rada zostanie pomyślenie rozwiązana, władzę ustawodawczą przejmuje emir, którego wspiera w działaniach Rada Ministrów. Taki stan rzeczy trwa do powołania nowej Rady w wyborach⁵¹⁸.

Emir ściśle współpracuje z Radą Szury i stanowi ostatnie ogniwo zatwierdzania nowych ustaw. Głowa państwa ma prawo nie podpisać danej ustawy, ale obowiązuje ją odesłanie ustawy z komentarzem do trzech miesięcy. Jeżeli Rada podejmie się pracy nad zwróconą ustawą i uchwali ją proporcją 2/3 składu izby, emir zobowiązany jest podpisać dokument. Warto jednak zauważyć, że uchwalone w ten sposób prawo, może być w każdej chwili zawieszane przez emira na dowolny okres, jeśli służyłoby to interesowi państwa⁵¹⁹.

Premier oraz członkowie rządu są bezpośredni odpowiedzialni przed emirem jako Rada Ministrów, natomiast oprócz tego każdy poszczególny minister jest indywidualnie odpowiedzialny za swój resort⁵²⁰.

Zmiana Konstytucji jest prerogatywą emira, ale także 1/3 członków Rady Szury. Należy zauważyć, że 1/3 członków to dokładnie tyle, ile mianuje do składu Rady emir. Poprawka do konstytucji zostaje przyjęta większością 2/3 głosów Rady. Poprawka nie wejdzie w życie, jeśli nie zostanie zaakceptowana przez głowę państwa. Artykuły konstytucji dotyczące rządów w państwie i sposobów dziedziczenia nie podlegają zmianie⁵²¹.

Artykuł 148 konstytucji zastrzega, że artykuły ustawy zasadniczej mogą być zmieniane po upływie 10 lat od uchwalenia konstytucji⁵²².

Nowa konstytucja Kataru mimo deklaracji wolności słowa, poszanowania dla innych religii, a także powołaniu jednoizbowego parlamentu, wciąż pozostawia bardzo wiele kompetencji w rękach emira. Emir ma decydujący głos przy uchwalaniu ustaw, a

⁵¹⁷ *Ibidem*.

⁵¹⁸ *Ibidem*, s. 14.

⁵¹⁹ *Ibidem*.

⁵²⁰ *Ibidem*, s. 17.

⁵²¹ *Ibidem*, s. 20.

⁵²² *Ibidem*, s. 21.

nawet jeśli ustawa ponownie trafi pod obrady rady to głowa państwa ma możliwość zawieszenia stosowania przepisów danej ustawy na nieokreślony czas. Powołany jednoizbowy parlament Kataru również pozostaje pewną namiastką demokratyzmu, ponieważ 1/3 składu rady jest mianowana przez emira. Jak wskazuje Michael Herb, charakterystyczne dla Kataru jest brak widocznej opozycji. Konstytucja nie zapewnia możliwości powstawania partii politycznych czy stowarzyszeń. Wydaje się, że działania podjęte przez emira mają stanowić próbę umocnienia jego rządów i jedyne pozorne próby otwarcia reżimu. Niekiedy w nauce wprowadzone zmiany określane są jako „demokracja fasadowa”⁵²³.

5.3. Wybory, ustawa o obywatelstwie i status migrantów

Emir Hamad zdecydował o nadaniu praw wyborczych kobietom, tworząc tym samym komisję ds. Kobiet w 1998r. Początkowo prawa dotyczyły udziału w wyborach samorządowych, w których wzięło udział blisko 250 kandydatów, z tego 6 to były kobiety. Jednak żadna z nich nie uzyskała mandatu. Kandydatki startujące w wyborach zadeklarowały, że o ich przegranej zasądziła bardzo mocna kultura arabsko-muzułmańska, która sprawia że głosujące kobiety wciąż wybierają mężczyzn, uznając ich za bardziej kompetentnych. Katarzyna Górak-Sosnowska zwraca uwagę, że kobiety w Katarze, mimo uzyskania czynnego i biernego prawa wyborczego, będą teraz zmagać się z walką o głosy kobiet, na tej samej zasadzie jak mieszkanki pozostałych krajów Zatoki Perskiej⁵²⁴. Jednak kolejne wybory samorządowe, które miały miejsce w 2003r., sprawiły że jedna z kobiet jako pierwsza w Katarze zdobyła mandat. Była to Jusuf Hasan al-Dżufairi.

Skuteczne przeprowadzenie wyborów samorządowych sprawiło, że emir ogłosił plan zorganizowania pierwszych ogólnokrajowych wyborów parlamentarnych w 2013r., które następnie zostały przełożone na 2021r. Do pierwszych wyborów Rady Szury doszło w 2021r. Katarczycy mieli możliwość wyboru 30 osób z 45-osobowego gremium Rady Szury. Pozostałe 15 osób wciąż pozostaje wyborem emira. Frekwencja w wyborach wyniosła 63,5%⁵²⁵. W wyborach wzięło udział 26 kandydatek, wybranych spośród 233

⁵²³ M. Herb, *Democratization in the Arab World? Emirs and parliaments in the Gulf*, “Journal of Democracy”, Volume 13 (4), 2002, s. 47.

⁵²⁴ K. Górak-Sosnowska, *Kobiety w sferze publicznej: edukacja, gospodarka i polityka* [w:] R. Czulda, K. Górak-Sosnowska (red.), *Państwo Katar. Gospodarka – polityka – kultura*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2009, 139-140.

⁵²⁵ A. Mills, L. Barrington, *Qatar's first legislative elections see 63.5% voter turnout*, Reuters, <https://www.reuters.com/world/middle-east/qatar-holds-first-legislative-elections-2021-10-02/> [dostęp: 20.04.2021]

kandydatek z 30 okręgów w całym kraju. Żadna z kobiet nie uzyskała mandatu wyborczego pochodzącego od społeczeństwa. Jednak do Rady Szury zostały powołane dwie kobiety przez emira⁵²⁶. Hamda bint Hassan Al-Sulaiti została wybrana na zastępcę przewodniczącego Rady Szury⁵²⁷.

Przedstawiciele niemieckiej myśli politycznej zastanawiali się nad przyczynami zorganizowania wyborów. Wielokrotnie przekładane wybory były zagrożone ze strony bardzo niepewnego otoczenia politycznego. Decyzja o wyborach zapadła jeszcze w momencie, gdy Katar znajdował się pod naciskiem czterech państw: Arabii Saudyjskiej, Egiptu, ZEA i Bahrajnu. Wybory miały na celu wzmocnienie relacji władza-społeczeństwo i ewentualnie odparcie ataków z zewnątrz⁵²⁸.

Przy temacie wyborów warto spojrzeć na sposób konstruowania ustawy zasadniczej i prawa wyborczego, które daje prawa rdzennym Katarczykom, ale też nie wszystkim. Przepisy ograniczające prawo dla nierdzennych Katarczyków, są pokłosiem przyjętej w 2005 roku ustawy o obywatelstwie, w której obywatele Kataru zostali podzieleni na rdzennych i „naturalizowanych” obywateli⁵²⁹. Należy zauważyć, że zgodnie z raportem Human Rights Watch, Katar nie prowadzi rejestru swoich obywateli, z którego wynikałoby kto jest rdzennym a kto naturalizowanym obywatelem. Ponadto, katarskie paszporty również nie zawierają tej informacji. Obywatele o swoim statusie dowiadują się w momencie, gdy odmawia im się świadczenia lub dostępu do pewnej usługi (wiele Katarczyków dowiedziało się o niemożliwości kandydowania lub głosowania w momencie, gdy chcieli to uczynić)⁵³⁰. Human Rights Watch zauważa, że ustawa o obywatelstwie stoi w sprzeczności z ustawą zasadniczą Kataru i artykułem 24, który mówi o równości wszystkich obywateli wobec prawa.

Ogromną zmianą dla krajobrazu społecznego Kataru był duży napływ imigrantów, których liczebność między rokiem 2001 a 2011 wzrosła trzykrotnie. Prawo wyborcze

⁵²⁶ The Shura Council, Council Members, HE Mr Shaikha bint Yousuf Hassan Al Jufairi, <https://www.shura.qa/en/Pages/About-Council/President-and-Members/Members/37-HE-Mr-Shaikha-bint-Yousuf-Hassan-Al-Jufairi> [dostęp: 29.05.2021]

⁵²⁷ The Shura Council, Council Members, HE Dr. Hamda bint Hassan al-Sulaiti, <https://www.shura.qa/en/Pages/About-Council/President-and-Members/Members/2--HE-Dr-Hamda-bint-Hassan-Al-Sulaiti> [dostęp: 21.05.2021]

⁵²⁸ A. Bakeer, *Reflections on the First Shura Council Elections in Qatar*, Friedrich Naumann Foundation, <https://www.freiheit.org/middle-east-and-north-africa/reflections-first-shura-council-elections-qatar> [dostęp: 17.08.2021]

⁵²⁹ *Qatar: Election Law Exposes Discriminatory Citizenship*, Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/news/2021/09/09/qatar-election-law-exposes-discriminatory-citizenship> [dostęp: 5.09.2021]

⁵³⁰ *Ibidem*.

precyzuje, że udział w wyborach mogą brać tylko ci mieszkańcy państwa, których rodziny zamieszkiwały Katar przed 1930r. Populacja Kataru jest niewielka na tle innych krajów arabskich i liczy w przybliżeniu ok. 2,5 mln osób, z tego 88% stanowią obcokrajowcy, natomiast blisko 12% stanowią rdzenni Katarczycy. To pokazuje, że przytłaczająca większość społeczeństwa nie uczestniczy w życiu społeczno-politycznym państwa⁵³¹. To daje rodzinie królewskiej przewagę i sposób na kontrolowanie debaty publicznej w kraju. Według światowej organizacji Human Right Watch władze Kataru przygotowały prawo, które jest dyskryminujące dla większości jego mieszkańców ze względu na obywatelstwo, wykluczając ich z możliwości głosowania i kandydowania⁵³².

Ustawa wywołała dyskusje w środkach masowego przekazu oraz demonstracje uliczne na niewielką skalę. Kilkoro osób, które dopuściły się demonstracji zostało aresztowanych, w tym członkowie plemiona Al Murra, które najbardziej zostało dotknięte przepisami nowej ustawy.

Zahra R. Babar zauważa, że znaczący odsetek migrantów żyjących i mieszkających w Katarze jest sprowadzony za ledwie do poziomu siły roboczej⁵³³. Podkreśla, że władze państwa są otwarte na przyjmowanie kolejnych migrantów, z tego względu zdecydowano się na zreformowanie przepisów dotyczących obywatelstwa. Ustawa zakłada wielopoziomowy dostęp do korzystania ze świadczeń obywatelskich i pokazuje, że naturalizowani mieszkańcy Kataru nie posiadają tych samych praw co ich rdzenni mieszkańcy. To pokazuje, że władze chronią obywatelstwo i tworzą wokół tego konkretne przepisy do jego zabezpieczenia. Katarczycy dominują w sektorze państwowym, zwłaszcza w administracji państwowej.

Na kwestię obywatelstwa w Katarze warto zwrócić uwagę z perspektywy państwa rentierskiego. Katar jako państwo rentierskie posiada szerokie możliwości finansowania swoich obywateli. Obywatele Kataru otrzymują gwarancję zatrudnienia w sektorze państwowym, bezpłatną edukację oraz dostęp do służby zdrowia. Rdzenni Katarczycy otrzymują dopłatę do ziem, subsydiowanie mieszkań, a także darmową energię elektryczną oraz wodę. Zobowiązanie władz do wypłacania tych pośrednich świadczeń dotyczy jak zostało to wyżej przedstawione, ok. 12% społeczeństwa. Rozszerzenie tej grupy o migrantów, znacząco obciążałoby budżet państwowy⁵³⁴. Scenariusz państwowy, w którym

⁵³¹ *Qatar: People and Society...*, op. cit.

⁵³² *Qatar: Election Law Exposes...*, op. cit.

⁵³³ Z. R. Babar, *The cost of belonging: citizenship construction in the state of Qatar*, "The Middle East Journal", Volume 68 (3), 2014, s. 405.

⁵³⁴ *Ibidem*, s. 409.

świadczenia dla Katarczyków uległyby obniżeniu ze względu na włączenie szerszego grona osób do świadczenia państwowego, skutkuje obawą rządzących że utracą poparcie polityczne od obywateli. Utrzymanie społecznej hojności na wysokim poziomie gwarantuje rządzącym poparcie polityczne ze strony Katarczyków. Taki sposób zarządzania państwem według Zahry R. Babar zapewnia rządzącym katarskim elitom stabilność i legitymację reżimu politycznego. Umowa na linii państwo-obywatel jest zacieśniana w sytuacji zwiększenia środków finansowania. W konsekwencji, droga do obywatelstwa w Katarze jest bardziej wykluczająca niż angażująca.

Należy przy tym zauważyć, że populacja migrantów w Katarze nie jest jednorodna. Grupa dzieli się na pracowników o niskich kwalifikacjach z Azji i Afryki, zajmujących się głównie pracami fizycznymi. Rozwijające się państwo i gospodarka wpłynęło na ambitne plany rozwoju kraju. To pociągnęło za sobą potrzebę zatrudnienia pracowników bardziej wykwalifikowanych w takich obszarach jak edukacja (głównie szkolnictwo wyższe), sektor technologiczny⁵³⁵. Napływający migranci reprezentujący różne kraje i kultury, choć potrzebni z punktu widzenia rozwoju kraju, stali się pewnego rodzaju zagrożeniem dla katarskiej, arabsko-muzułmańskiej tożsamości, co doprowadziło do zabezpieczenia kwestii obywatelskości za pomocą przepisów prawnych. Należy przez to zauważyć, że władze Kataru dążą do ochrony swojej tożsamości, mając na względzie doświadczenia innego arabskiego kraju czyli Zjednoczonych Emiratów Arabskich. W ZEA, a zwłaszcza w jego zliberalizowanym emiracie Dubaju, żyje ok. 130 różnych narodowości i kultur tworząc mozaikę różnego rodzaju tożsamości. Arabska tożsamość w Dubaju jest już tylko urozmaiczeniem, a nie dominującą kulturą tego emiratu.

Należy jeszcze zwrócić uwagę na kwestię katarskiego obywatelstwa z perspektywy płci. Kobieta-cudzoziemka, która poślubia Katarczyka uzyskuje obywatelstwo tego kraju, gdy od ślubu minie 5 lat oraz gdy pisemnie zostanie powiadomione o tym fakcie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Jeśli małżeństwo rozpadnie się, kobieta mimo wszystko zachowuje obywatelstwo, nawet jeśli wyszłaby powtórnie za mąż, a jej mąż nie pochodził z Kataru. Sytuacja jest zgoła odmienna, jeśli to mężczyzna jest cudzoziemcem pragnącym poślubić kobietę z Kataru. Wówczas mężczyzna nie uzyskuje obywatelstwa wskutek małżeństwa. Co więcej, żona nie jest w stanie mu w żaden sposób pomóc w uzyskaniu tego obywatelstwa⁵³⁶.

⁵³⁵ *Ibidem*, s. 410.

⁵³⁶ *Ibidem*, s. 412.

Podobne rozgraniczenie dotyczy przyznawania obywatelstwa dzieciom. Potomstwo, którego ojcem jest Katarczyk, automatycznie uzyskuje prawo do obywatelstwa. Odmienna sytuacja dotyczy dzieci, których matką jest kobieta z Kataru, a ojcem cudzoziemiec. Takie dzieci mają prawo do ubiegania się o naturalizację, ale nie uzyskują obywatelstwa. Jak podkreśla Zahra R. Babar w tej kwestii doszło do zmiany na podstawie ustawy z 2005r. w porównaniu do ustawy z 1961r. Wówczas dzieci zrodzone z małżeństwa kobiety z Kataru i cudzoziemca były pozbawione wszelkich praw związanych z uzyskaniem obywatelstwa, nie wspominając o prawie do naturalizacji⁵³⁷. Mimo wszystko na tym polu kobiety wciąż pozostają dyskryminowane względem mężczyzn, choć tutaj warto zauważyć że ten sposób uzyskiwania obywatelstwa jest bardzo przypomina sposób dziedziczenia wiary w islamie. Islam zakłada, że dzieci dziedziczą wiarę po ojcu, nie po kobiecie.

Należy zauważyć, że mimo bardzo utrudnionej drogi do zdobycia obywatelstwa, nie jest ona całkowicie wykluczona i niemożliwa. Przed 2005 rokiem nadanie obywatelstwa rzeczywiście pozostawało w gestii emira jako jego osobiste uprawnienie. Nie było żadnej innej drogi na mocy której obcokrajowiec mógłby zdobyć obywatelstwo. Ustawa z 2005r. otworzyła pewną furtkę i wytyczyła ścieżkę warunków, po spełnieniu których, zainteresowany może złożyć wniosek do emira o nadanie obywatelstwa. Wśród najważniejszych warunków do spełnienia jest: nieustające zamieszkiwanie w Katarze przez okres 25 lat. Jeśli planuje się wyjazd z kraju, np. na wakacje, nie może być on dłuższy niż 2 miesiące. Wnioskujący o obywatelstwo jest zobowiązany do legalnego przebywania na terytorium Kataru, posiadania legalnej pracy, posiadania nieposzlakowanej opinii oraz musi znać język arabski⁵³⁸. Warto podkreślić, że naturalizowanych obywateli obowiązują także przepisy na innych polach: naturalizowany obywatel może dopiero po 10 latach zajmować stanowisko publiczne i dopiero po 5 latach może objąć stanowisko w administracji publicznej. Jak wskazuje Zahra R. Babar naturalizowani obywatele są w rzeczywistości obywatelami drugiej kategorii, bez szerokiego dostępu do uczestniczenia w życiu społeczno-politycznym i bez możliwości korzystania ze świadczeń społecznych. Co więcej, dzieci naturalizowanych obywateli również dziedziczą tzw. obywatelstwo drugiej kategorii, co powoduje że jest ono przekazywane z pokolenia na pokolenie⁵³⁹. Jednak autorka podkreśla, że pewna ekskluzywność katarskiego obywatelstwa jest spowodowana

⁵³⁷ *Ibidem*.

⁵³⁸ *Ibidem*, s. 413.

⁵³⁹ *Ibidem*, s. 414.

ogromnym wzrostem migrantów zarobkowych przybywających do kraju w ostatnich latach. A po drugie, wysokie świadczenia finansowe przyznane obywatelom Kataru generowałyby ogromny koszt dla budżetu państwa.

Jak podaje autorka, obywatelstwo w Katarze stało się pewnego rodzaju środkiem za pomocą którego rządzący rezerwują pewnego rodzaju dobra narodowe tylko dla swoich obywateli, odmawiając ich pozostałej części społeczeństwa. Taki krajobraz społeczny, w którym stale powiększa się dysproporcja pomiędzy obywatelami a migrantami na korzyść tych drugich, wywarła nacisk na reżim polityczny do przyjęcia nowych rozwiązań prawnych w zakresie obywatelstwa. Rosnąca grupa migrantów spowodowała nacisk na reżim i stworzenie takich ram prawnych, które zawężyłyby grupę rdzennych Katarczyków korzystających z dóbr narodowych w obawie przed załamaniem finansowym systemu politycznego. Jednak należy podkreślić, że władze w napisanym na nowo prawie, zostawiają otwartą drogę do uzyskania obywatelstwa. Co więcej, liczne protesty nierdzennych Katarczyków sprawiły, że inicjatywę nad debatą dotyczącą obywatelstwa przejął emir, który po wyborach do Rady Szury zadeklarował pracę nad ustawą, która zapewniałaby równość wszystkim obywatelom⁵⁴⁰.

Kolejnym przykładem podziału na rdzennych Katarczyków i cudzoziemców jest podpisane przez emira prawo pracy w 2004r. Przepisy prawne faworyzują rodowitych Katarczyków zezwalając im na możliwość zakładania stowarzyszeń, a także organizowania strajków. Katarscy pracownicy zyskują takie prawa jak: 8-godzinny dzień pracy, przyznanie równych praw kobietom i mężczyznom, a kobietom przyznanie 50-dniowego, płatnego urlopu macierzyńskiego. Nowe prawo pracy zakazuje zatrudniania młodzieży poniżej 16 roku życia. Przepisy prawne zostały skrytykowane z uwagi na brak objęcia nowymi przepisami cudzoziemców. Twierdzono, że przepisy w wyraźny sposób naruszają prawa człowieka. Prawo zostało poprawione i w 2007r. zezwolono zagranicznym pracownikom na składanie skarg do sądu pracy⁵⁴¹.

5.4. Prawa człowieka. Prawa kobiet

W 2006r. dokonano pierwszego skodyfikowanego prawa rodzinnego. Prawo rodzinne Kataru jest obszernym dokumentem i obejmuje takie tematy jak: małżeństwo,

⁵⁴⁰ A. Bakeer, *Reflections on the First...*, op. cit.

⁵⁴¹ C. M. Blanchard, *Qatar: Background and U.S....*, op. cit., s. 7.

rozwód, kwestie związane ze ślubem i sytuacją po ślubie, dzieci, alimenty (także dotyczące innych członków rodziny) oraz pozostałe kwestie majątkowo jak spadek, dziedziczenie⁵⁴².

Prawo zobowiązuje do przedłożenia urzędnikowi rejestrującemu małżeństwo zaświadczenia lekarskiego, w Katarze oprócz tego, małżonkowie zobowiązani są przedstawić akty chorób dziedzicznych. Co istotne, obydwie strony mają prawo znać wyniki badań drugiej strony, tak aby miała świadomość stanu zdrowotnego drugiej strony⁵⁴³. Co do ustalenia momentu zawarcia małżeństwa za pełną dojrzałość fizyczną i psychiczną uznaje się 18 rok życia. Pod pewnymi warunkami, małżeństwo jest możliwe do zawarcia poniżej 16 roku życia dla kobiety i poniżej 18 roku dla mężczyzny. Wymagana jest do tego zgoda opiekunów oraz sędziego⁵⁴⁴. Za opiekuna przyszłej panny młodej wciąż uznaje się przedstawiciela płci męskiej, ale do zawarcia małżeństwa wymagana jest zgoda kobiety. Jeśli kobieta nie posiada krewnych płci męskiej, wówczas zgodę na małżeństwo wydaje qadi⁵⁴⁵.

Ciekawym aspektem zmian w prawie rodzinnym Kataru były zapisy dotyczące poligamii. Początkowo, pierwotne projekty pomijały ten aspekt, ale w wyniku nacisków społecznych aby uregulować te kwestię, zapis znalazł się w ustawie. Katarskie prawo zobowiązuje, aby przyszła żona miała świadomość sytuacji finansowej męża, zwłaszcza jeśli jego możliwości finansowe są mocno ograniczone. Dodatkowo, każda z żon ma obowiązek być poinformowaną o zawarciu kolejnego małżeństwa przez mężczyznę⁵⁴⁶.

Ważnym zapisem w prawie rodzinnym Kataru jest też zapis zapewniający kobiecie możliwość edukacji, także na szczeblu uniwersyteckim. Przepis precyzuje, że kobieta powinna pobierać edukację w kraju. Ponadto, zgoda na edukację jest możliwa wówczas gdy nie koliduje z obowiązkami rodzinnymi. Kontynuując, kobieta ma możliwość pracy, ale tylko za zgodą męża⁵⁴⁷.

Mimo że te wszystkie działania zmian w prawie rodzinnym miały za zadanie poprawić sytuację praw kobiet to i tak w krajach Zatoki Perskiej obecne są tzw. małżeństwa misyar. Małżeństwa te charakterystyczne są dla sunnickiego odłamu islamu, a ich głównym celem jest wzajemne zrzeczenie się małżonków co do małżeńskich praw (np. wspólnego

⁵⁴² L. Welchman, *Bahrain, Qatar, UAE: First time Family Law Codifications in Three Gulf States*, „International Survey of Family Law, 2010, s. 2.

⁵⁴³ *Ibidem*, s. 3.

⁵⁴⁴ *Ibidem*, s. 3.

⁵⁴⁵ Qadi to arabskie określenie muzułmańskiego sędziego. , s. 4.

⁵⁴⁶ L. Welchman, *Bahrain, Qatar...*, op. cit., s. 5.

⁵⁴⁷ *Ibidem*, s. 7.

mieszkania). Działacze na rzecz praw kobiet zdecydowanie protestowali przeciwko uwzględnianiu tego typu małżeństw w prawie.

Inną kwestią w zakresie praw kobiet pozostaje kwestia rozwodu małżonków. Większość działaczy zajmujących się prawami człowieka dąży do tego, by rozwód stał się wyłącznie domeną sądów, a nie tylko sytuacją pomiędzy małżonkami. Charakterystycznym rodzajem rozwodu w krajach arabskich (zwłaszcza krajów Zatoki Perskiej) jest talaq czyli arabskie określenie rozwodu, w którym to mężczyzna posiada decydującą rolę. Jego wola rozwodu w zasadzie zamyka całą procedurę rozwodową. W ustawach państw Zatoki Perskiej talaq został utrzymany, ale w ustawodawstwie Kataru oświadczenie mężczyzny musi być potwierdzone przez sędziego. Dodatkowo, istnieje zapis który zobowiązuje qadiego do próby pojednania małżonków.

Jeśli chodzi o rozwód na zasadzie przepisów sądowych, to wnieść taką prośbę może każda ze stron. Ważnym zapisem w ustawodawstwie rodzinnym jest uregulowanie rozwodu „khul”. W języku arabskim takie określenie oznacza rozwód za obopólną zgodą, ale w istocie sprowadza się do zrzeczenia się przez kobietę praw majątkowych lub oddania posagu. W nowych przepisach sąd ma prawo zasądzić rozwód z ustaloną rekompensatą finansową bez zgody mężczyzny, jeśli uprzednio sąd próbował pojednać małżonków⁵⁴⁸.

Istotną kwestią w prawodawstwie państw arabskich jest kwestia zadośćuczynienia kobiecie rozwiedzionej tylko i wyłącznie z decyzji mężczyzny, który nie podał żadnej przyczyny. Pierwsze prawodawstwo w tym temacie pojawiło się w Syrii w 1953r. i stało się podstawową i wzorem dla innych krajów w regionie. Największe różnice w krajach arabskich odniosły się do minimalnego i maksymalnego finansowego odszkodowania dla rozwiedzionej kobiety⁵⁴⁹.

5.5. Soft power Kataru

Dwa czynniki jakimi są: rozmiar geograficzny państwa oraz mała populacja sprawia, że Katar nie ma możliwości skutecznego oddziaływania *hard power* w polityce zagranicznej⁵⁵⁰. Jak wskazuje w swoim artykule Robert Czulda, władze Kataru z powodzeniem wykorzystują różne elementy *soft power* w swojej polityce⁵⁵¹. *Soft power* jest terminem charakterystycznym dla polityki zagranicznej, gdzie za pomocą określonych działań dane państwo zachęca do współpracy innych aktorów międzynarodowych, bez

⁵⁴⁸ *Ibidem*, s. 8.

⁵⁴⁹ *Ibidem*, s. 9.

⁵⁵⁰ R. Czulda, *Sport jako element soft power Kataru*, „Przegląd Politologiczny”, nr 1, 2017 s. 175.

⁵⁵¹ *Ibidem*, s. 178.

stosowania w tym celu przemocy czy groźby. I tu ponownie pojawia się cecha państwa rentierskiego czyli szerokie możliwości inwestowania za pomocą przychodów z zasobów własnych. Robert Czulda w tym kontekście posługuje się nawet terminem „diplomacji dolarowej”, w której państwo (Katar) mające wystarczające zasoby finansowe ma możliwość przekupywania określonych aktorów do osiągnięcia swoich celów⁵⁵². W literaturze przedmiotu można znaleźć trzy główne filary *soft power* Kataru, do których należą: telewizja (założenie telewizji Al-Dżazira w 1996r.), turystyka (założenie linii lotniczych Qatar Airways w 1993r.) oraz sport (założenie organizacji Qatar Sport Investment w 2005r.).

W 1996r. doszło do utworzenia pierwszej telewizji informacyjnej arabskojęzycznej w Katarze i w regionie Bliskiego Wschodu telewizji „Al-Dżazira”. Za działaniami na rzecz powstania telewizji stał emir, który w oficjalnych przekazach miał na celu walkę z cenzurą w kraju. Al-Dżazira deklaruje, że jest niezależna, przedstawia różne punkty widzenia, pokazuje wydarzenia i informacje z państw arabskich. Głównym mottem Al-Jazeera jest „opinia i opinia przeciwna”, które pełni rolę reklamy rozdzielając poszczególne programy⁵⁵³. Telewizja spotyka się z opinią o manipulacji informacjami, że więcej materiałów i wydarzeń jest relacjonowanych z pozostałymi krajami arabskimi, aniżeli z samego Kataru⁵⁵⁴. Początki działalności „Al-Dżaziry” były wspierane finansowo przez emira, z tego względu wspomniana niezależność była elementem krytyki wielu grup społecznych. Telewizja deklaruje niezależność finansową od 2002r⁵⁵⁵. Od 2006r. Al-Dżazira utworzyła anglojęzyczny kanał swojej telewizji, który jest transmitowany m.in. w USA. Ten ruch napotkał za równo zwolenników jak i przeciwników. Zwolennicy chwalili telewizję za transmitowanie wydarzeń ze świata i otwarcie się na sprawy międzynarodowe, natomiast krytycy twierdzili że w kanale anglojęzycznym wiele treści podlega manipulacji⁵⁵⁶. Jak podkreśla Zofia Sawicka, Al-Jazeera uzyskała popularność dzięki programom (talk-show), w których widzowie mieli możliwość czynnego partycypowania. Udział w programie za pośrednictwem telefonu do studia telewizyjnego był nowością w świecie arabskim. Jednocześnie prowadzący mieli ograniczoną możliwość kontrolowania wypowiedzianych treści przez widzów⁵⁵⁷.

⁵⁵² *Ibidem*.

⁵⁵³ Z. Sawicka, *Wpływ nowych mediów na przemiany polityczne wybranych państw Bliskiego Wschodu na przykładzie Arabskiej Wiosny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2017, s. 49.

⁵⁵⁴ C. M. Blanchard, *Qatar: Background and U.S....*, op. cit., s. 8.

⁵⁵⁵ D. Madeyska, *Historia współczesnego....*, op. cit., s. 184.

⁵⁵⁶ C. M. Blanchard, *Qatar: Background and U.S....*, op. cit., s. 8.

⁵⁵⁷ Z. Sawicka, *Wpływ nowych mediów....*, op. cit., s. 48-49.

Chociaż telewizja deklaruje niezależność nie brakuje wokół niej kontrowersji, a także głosów krytyki domagających się zamknięcia Al-Dżaziry. Muzułmański uczony Jusuf Al-Qaradawi był w przeszłości jednym z gospodarzy programu na paśmie telewizji Al-Dżaziry. Muzułmański uczony popierał działania Hamasu i Hezbollahu, działających w imię zasad Koranu. Qaradawi otwarcie krytykował działalność Izraela oraz Stanów Zjednoczonych. Był przekonany o słuszności samobójczych zamachów bombowych. Był autorem fatwy, która miała na celu zabicie Muammara Kaddafiego⁵⁵⁸.

W działalność telewizji Al-Dżazira angażowała się także żona emira Hamada, Moza bint Nasser, która skupiona była na rozwoju programów telewizyjnych dla dzieci. Programy miały profil integracyjny i edukacyjny, sprofilowane były także dla dzieci niepełnosprawnych⁵⁵⁹. Działalność żony emira Kataru jest spowodowana jej osobistymi zainteresowaniami skupionymi wokół takich tematów społecznych jak: edukacja, sprawy kobiet. Moza bint Nasser jednocześnie była członkiem wielu fundacji. Żona emira pełniła także funkcję przy organizacji UNESCO, odpowiadając za sprawy dotyczące edukacji⁵⁶⁰.

Telewizja Al-Dżazira jest także polem rywalizacji pomiędzy Arabią Saudyjską a Katar. Królestwo Saudów wielokrotnie oskarżało telewizję o manipulowanie informacjami, a także publiczne krytykowanie króla Abdullaziza Al-Sauda. W konsekwencji władze Arabii Saudyjskiej zdecydowały o wycofaniu swojego ambasadora z Kataru. Należy zauważyć, że napięcia katarsko-saudyjskie nie pojawiły się w momencie powstania telewizji Al-Dżazira, a jedynie je wzmocniły. Źródłem napięć katarsko-saudyjskich należy upatrywać jeszcze w czasach przed odzyskaniem przez Katar niepodległości, a nawet wcześniej⁵⁶¹.

Z kolei w 1993r. doszło do powstania linii lotniczych Qatar Airways. Według corocznego plebiscytu organizowanego przez brytyjską firmę konsultingową z siedzibą w Wielkiej Brytanii, katarskie linie lotnicze siedmiokrotnie zwyciężyły konkurs na najlepsze linie lotnicze, pokonując tym samym bardzo popularne linie lotnicze Emirates ze Zjednoczonych Emiratów Arabskich⁵⁶². Qatar Airways na przestrzeni lat zgromadził bazę kierunków na świecie, docierając do krajów z Europy, Azji, Afryki, Ameryki Północnej i

⁵⁵⁸ C. M. Blanchard, *Qatar: Background and U.S....*, op. cit., s. 8.

⁵⁵⁹ K. Górak-Sosnowska, *Kobiety w sferze....*, op. cit., s. 140-141.

⁵⁶⁰ *Ibidem*.

⁵⁶¹ C. M. Blanchard, *Qatar: Background and U.S....*, op. cit., s. 19.

⁵⁶² *Qatar Airways is named the world's best airline for seventh time at 2022 World Airline Awards*, Skytrax, <https://skytraxratings.com/qatar-airways-is-named-the-worlds-best-airline-for-seventh-time-at-2022-world-airline-awards> [dostęp: 28.02.2023]

Południowej, a także Oceanii. Katarskie linie lotnicze są znakiem rozpoznawczym emiratu, a ich logo jest popularyzowane w wielu zakątkach świata.

Ważnym elementem z punktu widzenia polityki państwa jest sport. W 2005r. doszło do powołania Qatar Sport Investment przez katarski komitet olimpijski oraz ministerstwo finansów. Organizacja jest pewnego rodzaju instrumentem państwowym do inwestowania w sport, nie tylko na poziomie rywalizacji sportowej, ale także do osiągnięcia określonych celów politycznych. Należy jednak zauważyć, że inwestowanie w sport nie jest szerokim programem przeznaczonym dla kilku dyscyplin sportowych. Katar skupia się bodaj na najpopularniejszej dyscyplinie sportowej jaką jest piłka nożna. Co istotne, jest to dyscyplina bardzo popularna w krajach zachodnich. Wybór piłki nożnej na wiodącą dyscyplinę sportową pokazuje, że Katar odchodzi od swojej arabsko-muzułmańskiej kultury i dyscyplin, które są charakterystyczne dla tej części świata, takich jak sokolnictwo, wyścigi wielbłądów czy koni. Władze Kataru inwestują w sport, który nie ma żadnej historii w ich państwie, a co za tym idzie żadnych rodzimych sportowców, którzy mogliby stanąć do rozgrywki sportowej jako reprezentanci Kataru.

I w tym miejscu warto nawiązać do przyjętej ustawy o obywatelstwie, która jak zostało zauważono wcześniej, faworyzuje rdzennych Katarczyków, a naturalizacja jest procesem wysoce skomplikowanym. Nie ma to jednak miejsca w przypadku sportowców. Katar, który nie posiada własnych sportowców, dokonuje transferów sportowych poprzez wykupienie rokujących zawodników z innych krajów, nie tylko w dyscyplinie piłki nożnej. Zawodnicy otrzymują arabskie imiona i katarskie obywatelstwo, gdzie możemy wówczas mówić o przyspieszonej naturalizacji ze względu na korzyści płynące dla państwa z tego tytułu⁵⁶³. Emirat wówczas dwójako walczy o uznanie międzynarodowe: poprzez organizowanie ważnych imprez sportowych oraz ze względu na sukcesy sportowe swoich zawodników. To drugie, ma bardziej stanowić działanie wewnętrzne dla społeczeństwa, które według strategii *Qatar National Vision 2030* będzie miało istotny wpływ na rozwój społeczeństwa. *Qatar National Vision 2030* to dokument, na podstawie którego podejmowane są strategiczne zmiany w państwie. Dokument został przyjęty w 2008r. jako plan rozwoju nowoczesnego społeczeństwa, które podtrzymuje wysoki standard swojego życia⁵⁶⁴.

⁵⁶³ R. Czulda, *Sport jako element...*, op. cit., s. 183.

⁵⁶⁴ *Qatar National Vision 2030*, <https://www.gco.gov.qa/en/about-qatar/national-vision2030/> [dostęp: 12.08.2022]

To powoduje, że Katar wychodzi poza swój krąg kulturowy, poszukując partnerów na zewnątrz. Jak wskazuje Robert Czulda istotnym partnerem na tym polu stała się dla Kataru Francja. Emirat zdecydował się na wykupienie francuskiego klubu piłkarskiego Saint Germain, będący ulubionym klubem piłkarskim ówczesnego prezydenta Francji Nicolasa Sarkozyego. Kordialne relacje francusko-katarskie umożliwiły emiratowi wygranie rywalizacji o organizację mistrzostw świata w piłce nożnej w 2022r. Wygrana była o tyle zaskakująca, że FIFA, komitet organizujący imprezę sportową założony w Paryżu, pierwszy raz zezwolił na organizację mistrzostw w kraju znajdującym się na Bliskim Wschodzie⁵⁶⁵.

O bliskich stosunkach katarsko-francuskich na polu sportowym świadczy także zaproszenie Zinedine'a Zidane'a do bycia ambasadorem mistrzostw świata w piłce nożnej w 2022r. Zidane, to jeden z najśłynniejszych francuskich piłkarzy, a jednocześnie z pochodzenia Algierczyk. Ten bardzo przemyślany ruch sprawił, że z jednej strony Katar mógł się odwołać do swojego arabskiego dziedzictwa, a jednocześnie wysłał ukłon w kierunku świata zachodniego⁵⁶⁶.

Strategia organizowania największej imprezy sportowej w świecie zachodnim ma na celu przede wszystkim wzmocnienie pozycji Kataru na arenie międzynarodowej. Rozpoznawalność emiratu ma przyciągać zagranicznych inwestorów oraz turystów i pokazywać, że państwo jest otwarte. W sensie politycznym, wszelkie sukcesy na polu sportowym, legitymują władzę i potwierdzają, że strategia obrona przez rządzących jest słuszna. W tym kontekście, istotną sprawą jest także bezpieczeństwo. Liczba ludności Kataru nie pozwala na zbudowanie silnej armii, z tego względu rządzący poszukują innych metod zabezpieczenia na wypadek wojen i kryzysów. Wówczas emirat w razie kryzysu może liczyć na wsparcie innych aktorów międzynarodowych. Do tego celu służy chociażby pogłębianie relacji z Francją na polu sportowym.

Z kolei budowa medium telewizyjnego jakim jest Al-Dżazira daje możliwość władzom emiratu kreowania własnej narracji i opowieści o regionie. Władze Kataru mają możliwość selekcji informacji, udostępniając pochlebne na swój temat, a negatywne na temat swoich arabskich sąsiadów. Telewizja daje także możliwość emiratowi szybkiej reakcji na wydarzenia w regionie i przedstawienia własnej interpretacji zdarzeń, mając jednocześnie kontrolę nad informacją, które przedostają się do społeczeństwa.

⁵⁶⁵ R. Czulda, *Sport jako element...*, op. cit., s. 179.

⁵⁶⁶ *Ibidem*, s. 182.

5.6. Polityka zagraniczna

W czasach osmańskich Katar jako mały i ubogi emirat był jednym z wielu tego typu państw nad Zatoką Perską, obok chociażby Bahrajnu. Państwa nie rościły sobie praw do niepodległości, ponieważ zewnętrzne zwierzchnictwo przy respektowaniu niezależności lokalnych władców spotykało się z akceptacją. W 1810r. tereny dzisiejszego Kataru zostały zdobyte przez ród Saudów. Jak wskazuje Bartosz Wróblewski, Saudowie zawarli pakt z rodem Al-Chalifów. Jednak ostatecznie Saudowie nigdy nie włączyli do swojego terytorium emiratu Kataru. Głównym powodem niezrealizowania tego planu było osłabienie władzy Saudyjczyków. Ród al-Chalifów zdecydował się zająć sąsiedni emirat Bahrajnu, natomiast na tereny emiratu Kataru przybył ród Al-Thani, który po zdobyciu poparcia lokalnych plemion, założył ośrodek władzy w Doha. To spowodowało spór pomiędzy rodem Al-Thani a rodem Al-Chalifów, który został zażegnany w wyniku mediacji brytyjskiej⁵⁶⁷. Tak doszło do wytyczenia granicy między emiratem Kataru a emiratem Bahrajnu.

W następstwie od 1871r. emirat Kataru funkcjonował pod zwierzchnictwem Imperium Osmańskiego, a władcy emiratu respektowali poczynania kalifa. Zmianę przyniosło dopiero zakończenie I wojny światowej, wskutek której władcy Kataru podpisali dokument o protektoracie z Wielką Brytanią. Bartosz Wróblewski przekonuje, że protektorat brytyjski de facto pomógł emiratowi wydostać się spod pretensji terytorialnych innych bliskowschodnich aktorów, wskazując tu między innymi Arabię Saudyjską. Umocnione i rozległe państwo Saudów nie zdecydowało się na zaatakowanie emiratu Kataru, mając na względzie brytyjski protektorat⁵⁶⁸.

O wiele większa terytorialnie Arabia Saudyjska rościła sobie prawo do małego emiratu. Skuteczna walka o niepodległość sprawiła, że Saudowie mimo wszystko traktowali Katar jako małego, niezagrażającego sąsiada. Eksploatacja surowców naturalnych sprawiła, że Katar zaczął zyskiwać znaczenie, a dochody przeznaczane były na rozwój państwa. To sprawiło, że Katar w 1965r. zdecydował się na weryfikację międzynarodowej granicy katarsko-saudyjskiej. Starcia zbrojne na granicy w 1992r. doprowadziły do zawieszenia funkcjonowania umowy z 1965r. Granica między Arabią Saudyjską a Katarem została ponownie wytyczona w 1999r. Arabia Saudyjska wielokrotnie była oskarżana o próby dokonania nieudanego przewrotu pałacowego i obalenia emira

⁵⁶⁷ B. Wróblewski, *Konflikt Arabii Saudyjskiej z Jordanią (1990-1991) i Katarem (2014-2021). Specyfika monarchii arabskich*, „Polityka i Społeczeństwo”, 1(19), 2021, s. 127-128.

⁵⁶⁸ *Ibidem*, s. 128.

Hamada w 1996r.⁵⁶⁹ Napięcia między Arabią Saudyjską a Katarom są próbą zachowania przez Saudów dominującej roli w regionie bliskowschodnim, a przede wszystkim dominującej roli nad pozostałymi małymi państwami Zatoki Perskiej. Próby są tym wyraźniejsze, im rola Kataru rośnie i zdaje się zagrażać roli lidera w regionie. Relacje saudyjsko-katarskie na początku XXI wieku zaczęły się normować w związku z wizytą emira Kataru w stolicy Arabii Saudyjskiej. Przywódcy spotkali się na szczycie GCC, gdzie zdecydowano o przywróceniu saudyjskiego ambasadora w Dosze. Jednocześnie ponownie dyskutowano nad rewizją granic saudyjsko-katarskich. Kolejne wizyty przedstawicieli państwach w latach 2008-2009 dały nadzieję na zakończenie tematu⁵⁷⁰.

Jak zauważa Adam Gwiazda na stosunki katarsko-saudyjskie miały wpływ także rządzący emiratem przywódcy. Sprawujący funkcję emira Hamad nadał Katarowi kierunek polityki państwa, która wpisywała się w oczekiwania rządzących w Rijadzie. W czasie rządów emira Hamada (1972-1995) Katar nie utrzymywał relacji dyplomatycznych z takimi krajami jak: Iran, Irak oraz Izrael. Całkowicie odmienną politykę przyjął następca Hamada, emir Tamim. Za jego panowania emirat podjął współpracę z Irakiem, Iranem oraz Izraelem. Emirat zobowiązał się do dostarczenia gazu ziemnego do Izraela, co spotkało się z krytyką pozostałych państw arabskich⁵⁷¹. Jak zauważa autor, niezależna polityka emira Tamima, która miała na celu rozwój państwa i reformy, spotkała się z niezadowoleniem ze strony Arabii Saudyjskiej, ponieważ Saudowie interpretowali tę politykę w kategoriach zagrożenia ze strony małego, acz szybko rozwijającego się emiratu.

Wspomniane we wcześniejszym miejscu skomplikowane relacje katarsko-saudyjskie sprawiają, że emirat będący członkiem Rady Współpracy Państw Zatoki, prowadzi jednak niezależną politykę zagraniczną. Do przejawów prowadzenia takiej polityki należy przede wszystkim utrzymywanie kontaktów z Iranem, które są krytykowane zwłaszcza przez Arabię Saudyjską. Saudowie oskarżają Katar o utrzymywanie kontaktów z krajem zagrażającym państwom GCC⁵⁷². Z kolei przedstawiciele władz Kataru opowiadają się za intensyfikacją współpracy państw GCC z Iranem. W 2006r. Rada Bezpieczeństwa ONZ głosowała za rezolucją wzywającą Iran do zaprzestawania wszelkich

⁵⁶⁹ C. M. Blanchard, *Qatar: Background and U.S....*, op. cit., s. 19.

⁵⁷⁰ *Ibidem*.

⁵⁷¹ A. Gwiazda, *Nieskuteczna izolacja gospodarczo-polityczna Kataru*, „Przegląd Geopolityczny”, Tom 23, 2018, s. 182-183.

⁵⁷² C. M. Blanchard, *Qatar: Background and U.S....*, op. cit., s. 19.

działań związanych z rozwojem programu nuklearnego, wówczas nałożone na państwo sankcje zostaną uchylone. Emirat był jedynym państwem głosującym przeciw rezolucji⁵⁷³.

W polityce zagranicznej decyzji Kataru przyjmują bardzo charakterystyczne miejsce, próbując wyrobić sobie pozycję mediatora na arenie międzynarodowej. Mimo to Katar opowiedział się po stronie amerykańskiej w pierwszej wojnie w Zatoce Perskiej. Przywódcy Kataru zezwolili na rozmieszczenie na swoim terytorium amerykańskich baz wojskowych, skąd rozpoczęły się pierwsze ataki w kierunku Iraku.

W latach 1991-2010 w Katarze władza sprawowana była przez emirów: Chalifę ibn Ahmad Al-Thani (1972-1995), a następnie jego syna Hamada ibn Chalifa Al-Thani (1995-2013). W tym okresie emirat był poddawany oddziaływaniom czynników, wskazanych w Tabeli 6.

Tabela 6. Czynniki ciągłości i zmiany systemowej w Katarze w latach 1991-2010⁵⁷⁴:

Katar	Czynniki ciągłości	Czynniki zmiany
Czynniki polityczne	- utworzenie konstytucji - instytucjonalizacja rodziny królewskiej	- osoba emira - potęga Arabii Saudyjskiej
Czynniki ekonomiczne	- posiadanie surowców naturalnych	
Czynniki kulturowo-społeczne	- podział na rdzennych i naturalizowanych Katarczyków	- ideologia wahhabizmu

Polityka prowadzona przez emirów Kataru pokazuje jaką zmienną są osobiste cechy charakteru danego władcy. Emirat pod rządami pierwszego z nich, emira Chalify, przyjmował i kontynuował wcześniej wytyczony kierunek polityki o optyce prozachodniej, czego przejawem było chociażby poparcie frontu krajów arabskich w I wojnie w Zatoce Perskiej. Zaatakowanie małego emiratu, jakim był Kuwejt, budziło pytanie o kwestię bezpieczeństwa pozostałych państw, w tym emiratu Kataru. Państwo nie posiadające wystarczających zasobów ludzkich było pozbawione możliwości utworzenia potężnej

⁵⁷³ *Ibidem*, s. 20.

⁵⁷⁴ Źródło: opracowanie własne.

armii strzegącej bezpieczeństwa kraju. Innym przejawem tych niepokojów było znaczące Królestwo Arabii Saudyjskiej, roszczone sobie prawo do terytoriów Kataru i rywalizujące o rolę hegemonu w regionie bliskowschodnim.

Widoczne zmiany w Katarze nastąpiły w momencie zmiany tronu, kiedy emir Hamad obalił swojego ojca i przejął władzę w państwie. W zasobach emira Kataru pozostawały znaczące dochody z eksploatacji surowców naturalnych, które władca wykorzystywał do inwestowania w instrumenty polityki soft power takie jak telewizja, linie lotnicze czy sport. To zapewniało małemu emirатовi rosnący prestiż w świecie zachodnim, budowanie Kataru jako marki, pozyskując sojuszników na arenie międzynarodowej, którzy w razie konfliktu mogliby otworzyć nad emiratem Kataru parasol bezpieczeństwa. Dla Kataru była to także próba wyjścia ze strefy państwa rentierskiego, funkcjonującego tylko w oparciu o dochody z eksploatacji surowców naturalnych. Pozyskiwanie zaufania przedsiębiorstw zagranicznych skutkowało by dywersyfikacją gospodarczą i uniezależnieniem się tylko od jednego źródła dochodów.

Rola emiratu stopniowo rosła, zachęcając jednocześnie przedsiębiorstwa zagraniczne do inwestycji w kraju. Było to możliwe dzięki procesowi reform polityczno-społecznych. Emir Hamad, by zachęcić międzynarodowych aktorów politycznych do współpracy, musiał przynajmniej częściowo zbliżyć się do świata zachodniego. Przejawem takiej polityki było przyjęcie konstytucji w 2003r., która zastąpiła obowiązywanie tymczasowej konstytucji, przyjętej zaraz po osiągnięciu przez kraj niepodległości. W nowej ustawie zasadniczej próbowano pogodzić podstawy ideologiczne emiratu czyli obecność islamu i wynikające z tego prawodawstwo bazujące na przepisach prawa muzułmańskiego z ideą demokracji. W praktyce zapis o demokratyczności katarskiego systemu politycznego nie miał żadnego zastosowania, ponieważ w konstytucji istniały zapisy o nadrzędności islamu. Władze Kataru w ten sposób wykorzystały kluczowe hasło „demokracja” istotne dla państw zachodnich i próbowało manifestować powolne otwieranie się katarskiego systemu politycznego.

Konstytucję należy uznać też za polityczny czynnik ciągłości, który stabilizuje emirat Kataru. Dzięki zapisom nowej konstytucji, katarska rodzina królewska została zinstytucjonalizowana w formule Rady Rodziny Królewskiej. Zapisy dotyczące rodziny królewskiej są bardzo ogólne, ale wskazują na określone grono, które ma w obowiązku zająć się wyborem nowego emira. Wydaje się, że instytucjonalizacja rodziny królewskiej miała za cel umocnić tron królewski i zapobiec jego nieoczekiwanym zmianom.

Kolejnym przejawem reform były te dotyczące praw człowieka, ze szczególnym uwzględnieniem praw kobiet. Państwa zachodnie i organizacje zajmujące się prawami człowieka monitorowały sytuację w Katarze i naciskały na zmiany. Władze Kataru zdecydowały się na poprawę sytuacji kobiet, podnosząc minimalny wiek kobiet do zawarcia małżeństwa. W Katarze nie zdecydowano się na zakaz poligamii, ale mężczyzna od tej pory był zobowiązany do informowania swoich małżonek o chęci poślubienia kolejnej. Sprawy o charakterze rozwodowym zdecydowano się przenieść na salę sądową.

Finanse państwowe służyły także do utrzymywania poparcia rdzennych Katarczyków poprzez wypłacanie wysokich świadczeń społecznych. Brak protestów społecznych podważających system polityczny sprawiały, że władze utrzymywały poparcie dla swojej polityki. Władze zdawały sobie sprawę z rosnącej liczby imigrantów i liczby nierdzennych Katarczyków, którzy w przyszłości mogliby stanowić zagrożenie dla polityki wewnętrznej kraju. Emirat nie mógł sobie pozwolić na zmniejszenie dotacji finansowych dla rdzennych Katarczyków, dlatego ograniczył grupę beneficjentów korzystających ze świadczeń społecznych, celem uniknięcia załamania finansowego kraju. Podstawą tak przyjętej polityki była ustawa o obywatelstwie, która przewidywała długi proces naturalizacji, a co za tym idzie uzyskania dostępu do pełnych świadczeń społecznych.

Przejawem zmian były także te dotyczące polityki zagranicznej. Emir Chalifa utrzymywał prozachodnią orientację polityczną, która zgodna była zwłaszcza z polityką Arabii Saudyjskiej. Emir podporządkowywał się polityce hegmona w świecie bliskowschodnim. Odmienną optykę w polityce zagranicznej przyjął syn emira, Hamad. Nowy, młodszy emir całkowicie zmienił kierunek polityki zagranicznej. Emir Hamad wyszedł poza sferę dotychczasowych sojuszy międzynarodowych i rozpoczął rozmowy z Izraelem, Iranem oraz Turcją, czyli krajami na które saudyjskie królestwo patrzyło nieprzychylnym okiem. Celem Hamada było uniezależnienie się emiratu także w sferze polityki zagranicznej.

Wydaje się więc, że politycznym czynnikiem zmiany w Katarze była przede wszystkim postać emira (i to personalnie emira Hamada), dążącego do wyjścia Kataru z pozycji małego i uległego emiratu, do liczącego się na arenie międzynarodowej państwa. To pociągnęło za sobą zmiany w polityce wewnętrznej jak i zagranicznej, które dodatkowo wywierane były przez organizacje międzynarodowe oraz dominującą rolę Arabii Saudyjskiej w regionie bliskowschodnim. Należy przy tym zauważyć, że charyzmatyczna osoba emira Hamada byłaby niewystarczająca do wprowadzenia tych zmian, gdyby nie

gospodarczy czynnik ciągłości, jakim była obecność surowców naturalnych i dochody z jej eksploatacji. Dzięki zręcznym inwestycjom emir miał możliwość wytyczenia nowej drogi dla Kataru, rezygnując ze ścieżki podporządkowania się. Ponadto, z grupy czynników o charakterze społeczno-kulturowym należy zwrócić uwagę na ideologię wahhabizmu, która w przypadku Kataru nie jest stosowana w przestrzeni publicznej, co sprzyjało realizacji reform społeczno-politycznych i większej zgody na nie takich jak: wspieranie praw kobiet, współistnienie innych religii.

Zakończenie

Analiza funkcjonowania monarchii arabskich, dwóch monarchii dynastycznych (Królestwa Arabii Saudyjskiej i Kataru) oraz dwóch monarchii niedynastycznych (Haszymidzkiego Królestwa Jordanii i Królestwa Marokańskiego), uwidacznia bardzo wyraźny mianownik łączący te państwa w latach 1991-2010: deklarację zmian i reform politycznych. Bliskowschodnie monarchie podjęły się poszukiwania nowej formuły funkcjonowania w pozimnowojennym łądzie politycznym, podlegając oddziaływaniom czynników o charakterze ekonomicznym, politycznym i kulturowo-społecznym.

Należy zauważyć, że chociaż omawiane w niniejszej pracy monarchie arabskie różnią się między sobą zakresem władzy monarchy i układem sił politycznych, to zmiany zachodzące w tych państwach w latach 1991-2010 dotyczą przede wszystkim zmian dotyczących: ustawy zasadniczej, praw człowieka ze szczególnym uwzględnieniem praw kobiet i zmian w zakresie polityki zagranicznej. Innymi słowy, że zmiany które implementowały monarchie arabskie dotyczyły podobnych aspektów oraz obszarów. Przykładem są tu przyjęte we wszystkich analizowanych monarchiach zmiany dotyczące konstytucji, gdzie: w Arabii Saudyjskiej ustanowiono dokumenty ustrojowe w 1992r., w Katarze przyjęto nową konstytucję w 2003r., w Maroku przyjęto nową konstytucję w 2011r. Chociaż w Jordanii nie powstała nowa ustawa zasadnicza, należy uznać za próby zmian w tym obszarze dwa dokumenty: Jordańską Kartę Narodową w 1991r. oraz Plan Narodowy w 2005r. We wszystkich wspomnianych przypadkach zmiany w zakresie przepisów ustaw zasadniczych miały być sposobem na wyciszenie panujących niepokojów społecznych.

Pozostając w temacie zapisów ustaw zasadniczych można zauważyć pewne prawidłowości między grupami monarchii. Monarchie dynastyczne omówione w niniejszej pracy opierają swoje działanie o instytucję rodziny królewskiej. W obydwu przypadkach, w Arabii Saudyjskiej i w Katarze dokonano instytucjonalizacji rodziny królewskiej. To zapewniało jej ochronę, stabilizując przy tym system polityczny. Przywódcy monarchii dynastycznych przygotowywali ustawy zasadnicze skupiając się z jednej strony na przepisach dotyczących rodziny królewskiej (to grupowo), a z drugiej strony na przepisach dotyczących następcy tronu (to indywidualnie). Rodzina królewska w konstytucjach monarchii dynastycznych jest zwykle umocowana jako organ, którego głównym zadaniem jest wybór i akceptacja nowego monarchy. Zdarza się, że tak jak w przypadku Kataru, zinstytucjonalizowana grupa rodziny królewskiej nie posiada specjalnej procedury powołania oraz odwołania. Co więcej, konstytucja nie precyzuje kompetencji, jakie

powinni posiadać członkowie rodziny królewskiej. Taka sytuacja zapewnia rodzinie królewskiej ważne miejsce w strukturze państwa, przy jednoczesnym braku przepisów o jej usunięciu. Należy zauważyć, że chociaż rodzina królewska nie posiada mocy usunięcia monarchy ze stanowiska to jest pewnego rodzaju strażnikiem tego, co dzieje się w monarszym pałacu.

Z kolei w monarchiach niedynastycznych rodzina królewska nie jest liczna, co sprawia, że przywódcy musieli polegać na zaufanych współpracownikach aparatu państwowo-politycznego. W przypadku Maroka był to Machzan, zaufane grono współpracowników. Pomimo licznych zmian konstytucji w Maroku, w gestii marokańskiego króla zawsze pozostawało mianowanie czterech kluczowych ministrów (ds. zagranicznych, wewnętrznych, sprawiedliwości i spraw muzułmańskich), co zapewniało monarsze wpływ na sprawy państwowe. Chociaż w Jordanii z trudem przychodzi wskazać grupę podobną do marokańskiego Machzanu, to warto zwrócić uwagę, że jordańska konstytucja zezwala królowi na mianowanie szefów wojska oraz władzy sądowniczej. To sprawia, że król ma wpływ na dobór swoich współpracowników w kluczowych obszarach funkcjonowania państwa.

Zinstytucjonalizowanym członkiem rodziny królewskiej, który występuje w dokumentach o charakterze ustrojowym we wszystkich analizowanych monarchiach arabskich, jest następca tronu. Szeroko opisane stanowisko następcy tronu w konstytucjach należy odczytywać jako zabezpieczenie ze strony rządzących, by tron monarszy nie dostał się w niepowołane ręce. Przeważnie rolę następcy tronu pełnił najstarszy syn panującego monarchy. Jeśli nie było takiej możliwości lub monarcha nie posiadał męskiego potomstwa, konstytucje monarchii dynastycznych i niedynastycznych rozszerzały je na innych, męskich członków rodziny królewskiej. Monarchie arabskie w powołaniu na tron monarszy kierowały się zasadą primogenitury, chociaż z tej zasady wyłamywało się Haszymidzkie Królestwo Jordanii, obsadzając na stanowisku następcy tronu w pierwszej kolejności monarszych braci. Miało to podłoże w osobliwej sytuacji Jordanii bazującej na doświadczeniach z lat poprzednich, gdzie obawiano się obsadzania tego stanowiska niepełnoletnim kandydatem. Gdy dochodziło do zmiany władcy, wracano do obowiązywania zasady primogenitury, by nie zmieniać gałęzi rodziny, która miałaby sprawować władzę w kraju.

Należy zauważyć, że monarchie arabskie dokonując zmian w swoich krajach, jednocześnie spoglądają na swoich sąsiadów i ich decyzje w przyznawania kolejnych praw społeczeństwu. Ostrożność w przyznawaniu praw podyktowana jest ewentualnym

pretekstem do wprowadzenia takich zmian w innym kraju. Ciekawym przykładem jest tu tematyka praw kobiet. Arabscy monarchowie krok po kroku przyznają arabskim kobietom nowe prawa polityczne (czynne i bierne prawo wyborcze) czy społeczne (zmiany w zakresie prawa rodzinnego). Przykładem takich praw jest chociażby przyznawanie praw kobietom w zakresie prawa rodzinnego, a jest to: obowiązek mężczyzny do poinformowania swojej małżonki o chęci poślubienia kolejnej oraz przeniesienie rozwodu z praktyki kulturowej do sali sądowej. Nie bez znaczenia było także podniesienie wieku kobiety umożliwiającego zawarcie związku małżeńskiego.

Istotnym elementem wywierania zmian w zakresie tematyki praw kobiet są organizacje międzynarodowe zajmujące się monitorowaniem praw człowieka oraz pierwsze damy monarchii arabskich: Haszymidzkiego Królestwa Jordanii, Królestwa Marokańskiego, czy Kataru. We wszystkich z trzech wymienionych monarchiach pierwsze damy wspierają politykę rozwoju praw kobiet i niejako pozostają ich ambasadorkami. Jedyna monarchia, która wyłamuje się z tego gremium jest Królestwo Arabii Saudyjskiej, gdzie z trudem przychodzi wskazać pierwszą damę.

Cechą wspólną monarchii niedynastycznych Haszymidzkiego Królestwa Jordanii i Królestwa Marokańskiego w latach 1991-2010 było poszukiwanie kluczowego patrona finansowego. Brak surowców naturalnych determinował działania obydwu monarchii. Należy zauważyć, że czynnik ekonomiczny jakim był brak dochodów z eksploatacji surowców naturalnych, był kluczowym i determinującym dla polityki monarchii niedynastycznych.

Maroko z racji swojego geograficznego położenia zwróciło się o pomoc finansową do krajów europejskich, w tym do Unii Europejskiej. Królestwo brało udział w programach pomocowych struktur europejskich przeznaczonych dla krajów śródziemnomorskich. Korzystanie z pomocy finansowej wymuszało na władzach marokańskich dostosowanie swojej polityki i reform do standardów unijnych. Zmiany, które podejmowali monarchowie marokańscy były wywołane czynnikiem ekonomicznym. Zmiany nasilały protesty społeczne w kraju (czynnik kulturowo-społeczny), ale bez zaistnienia czynnika o charakterze ekonomicznym, czynnik kulturowo-społeczny mógłby być niewystarczający do zaistnienia owej zmiany.

Pomoc finansowa dla Jordanii była przede wszystkim czerpana z Wielkiej Brytanii, ale gdy rolę byłej metropolii zastąpiły na Bliskim Wschodzie Stany Zjednoczone, kluczowym źródłem pomocy okazało się wsparcie amerykańskie. Haszymidzkie królestwo czerpało pomoc finansową od USA, aż do momentu wybuchu I wojny w Zatoce Perskiej.

Wówczas utrzymująca swoje prozachodnie nastawienie Jordania, przybrała kurs neutralny, co na pewien okres wstrzymało pomoc z Waszyngtonu. Należy zauważyć, że i tu pojawił się czynnik społeczno-kulturowy, jakim była obecność Palestyńczyków. Amman nie zdecydował się poprzeć prozachodniej polityki pozostałych arabskich monarchii, z uwagi na sympatię Palestyńczyków do irackiego przywódcy Saddama Husajna. Obawa Husajna I przed wybuchem niezadowolenia w kraju zmusiła monarchę do wyboru neutralnej postawy. Należy zwrócić uwagę, że niekoniecznie i w tym przypadku czynnik kulturowo-społeczny (jakim była obecność Palestyńczyków) był mocniejszy i determinujący przy podjęciu decyzji o neutralności. Władze Ammanu po I wojnie w Zatoce Perskiej utrzymywały stosunki handlowe z Bagdadem, co tak naprawdę nie odcięło Jordanii od źródła finansowania. Polityką neutralności Amman zapewnił sobie dopływ finansowy do budżetu państwowego, przy jednoczesnym zachowaniu spokoju społecznego w państwie. Jest wysoce prawdopodobne, że gdyby po wojnie Jordania nie czerpała żadnych korzyści finansowych ze strony Iraku, obrałaby od razu prozachodni kierunek polityki. Przejawem takiego scenariusza jest II wojna w Zatoce Perskiej. Wówczas władze Jordanii zdecydowały się poprzeć działania prozachodnie, których wyrazicielem był dużo młodszy i o wiele bardziej prozachodni król Abdullah II. Upadek reżimu Saddama Husajna zakończył współpracę handlową Ammanu i Bagdadu. Władze Haszymidzkiego Królestwa Jordanii były zmuszone poszukiwać innego patrona finansowego, którymi finalnie zostały Stany Zjednoczone oraz Arabia Saudyjska.

Lata 1991-2010 to także okres konkurencji między arabskimi monarchiami, czego przykładem są relacje katarsko-saudyjskie. Arabia Saudyjska oraz Katar są dla siebie czynnikiem zmiany. Uchodząca za lidera w regionie bliskowschodnim Arabia Saudyjska dążyła do zmarginalizowania Kataru, co dla małego emiratu było pretekstem do walki o swoje miejsce w regionie Bliskiego Wschodu. Z drugiej strony wzrost znaczenia Kataru na arenie międzynarodowej poprzez stosowanie polityki soft power, wymuszał na Arabii Saudyjskiej zrewidowanie swojej polityki zagranicznej i zacieśnianie współpracy ze Stanami Zjednoczonymi.

W analizie monarchii arabskich nie można pominąć czynnika kulturowo-społecznego. Bliskowschodnie monarchie cechują się wspólnotą religijną islamu, a także nieodłącznego elementu podstawy prawnej związanej z tą religią (prawo szariatu) w postaci zapisu do ustaw zasadniczych. Religia islamu narzuca pewne wzorce postępowania, dotyczące chociażby zawarcia małżeństwa i rozwodu, gdzie w przypadku rozwiązania

związku małżeńskiego wystarczy wola i deklaracja mężczyzny do jego zakończenia⁵⁷⁵. Wydaje się, że w latach 1991-2010 ten czynnik kulturowo-społeczny nie był determinujący dla zmian w monarchiach, zarówno dynastycznych jak i niedynastycznych. W omawianych latach monarchie arabskie zmieniały przepisy dotyczące zwłaszcza kodeksów prawa rodzinnego z korzystnymi rozwiązaniami dla kobiet. Arabskie kobiety uzyskały więcej praw, ale nie były one spowodowane oddziaływaniem czynnika kulturowo-społecznego, a czynnika politycznego (w przypadku monarchii dynastycznych) oraz czynnika ekonomicznego (w przypadku monarchii niedynastycznych).

Dla monarchii niedynastycznych (Maroka i Jordanii) determinującym czynnikiem wprowadzanych zmian był czynnik o charakterze ekonomicznym, jakim był brak surowców naturalnych, a co z tym związane brak funduszy na inwestycje w państwie. Maroko i Jordania dostosowywało swoją politykę wewnętrzną i międzynarodową do oczekiwań aktorów międzynarodowych, oczekując w zamian pomocy finansowej. Z kolei dla monarchii dynastycznych (Arabii Saudyjskiej i Kataru) determinującym czynnikiem wprowadzanych zmian był czynnik o charakterze politycznym. Dla Kataru takim czynnikiem politycznym była potęga Arabii Saudyjskiej, której mały emirat próbował się przeciwstawić realizując swoją politykę i wykorzystując do tego instrumenty soft power. Dla Arabii Saudyjskiej z kolei czynnikiem politycznym był sojusz ze Stanami Zjednoczonymi, który Saudowie za wszelką cenę starali się utrzymać, zwłaszcza po atakach WTC w 2001r.

Warto podkreślić, że w latach 1991-2010 przywódcy analizowanych bliskowschodnich monarchii spoglądali wzajemnie na poczynania innych arabskich monarchii. To prowadzi do jeszcze jednej, ważnej konstatacji. Stabilność omawianych arabskich reżimów monarchicznych opierała się w istocie na implementowaniu zmian i rozwiązań o podobnym charakterze, chociaż w każdej grupie monarchii zmiany były wywołane innymi czynnikami. To zapewniało ciągłość bliskowschodniego ustroju monarchicznego w latach 1991-2010.

⁵⁷⁵ J. Danecki, *Podstawowe...*, op. cit., s. 222-223.

Spis tabel

Tabela 1. Czynniki ekonomiczne, polityczne i kulturowo-społeczne:	50
Tabela 2. Podział monarchii arabskich ze względu na system polityczny i zasoby gospodarcze: .	51
Tabela 3. Czynniki ciągłości i zmiany systemowej w Arabii Saudyjskiej w latach 1991-2010: ...	78
Tabela 4. Czynniki ciągłości i zmiany systemowej w Jordanii w latach 1991-2010:.....	104
Tabela 5. Czynniki ciągłości i zmiany systemowej w Maroku w latach 1991-2010:	133
Tabela 6. Czynniki ciągłości i zmiany systemowej w Katarze w latach 1991-2010:	155

Bibliografia

Akty normatywne:

Prawo podstawowe z dnia 31 stycznia 1992r. – Królestwo Arabii Saudyjskiej – zbiory Biblioteki Sejmowej

Konstytucja Jordañskiego Królestwa Haszymidzkiego z dnia 1 stycznia 1952r. i jej nowelizacje – zbiory Biblioteki Sejmowej

Konstytucja Państwa Katar z dnia 29 kwietnia 2003r. – zbiory Biblioteki Sejmowej

Konstytucja Królestwa Maroka z 10 października 1996r. – Wipo Lex

Konstytucja Królestwa Maroka z 29 lipca 2011r. – zbiory Biblioteki Sejmowej

Monografie i opracowania:

Antoszewski A., *System polityczny jako kategoria analizy politologicznej* [w:] Jabłoński A., L. Sobkowiak L. (red.) *Studia z teorii polityki*, t. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996

Antoszewski A., Herbut R. (red.), *Leksykon politologii*, Wydawnictwo Atla 2, Wrocław 1996

Aronson T., *Zwaśnieni monarchowie. Europejskie trony w przeddzień katastrofy 1914 roku*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2014

Bankowicz M., Kosowska-Gąstoł B. (red.), *Systemy polityczne. Podręcznik akademicki 1*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019

Bania R., *Polityka zagraniczna Królestwa Arabii Saudyjskiej* [w:] Woźniak-Bobińska M., Solarz A.M. (red.), *Wprowadzenie do polityki zagranicznej muzułmańskich państw Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2018

Barnas R. M., *Terroryzm od Asasynów do Osamy bin Ladena*, Wydawnictwo Kirke, Wrocław 2001

Baszkiewicz J., *Władza*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1999

Baszkiewicz J., *Powszechna historia ustrojów państwowych*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2001

Bielawski J., *Islam*, Wydawnictwo Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1980

Bielawski J., *Islam, religia państwa i prawa*, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1972

Czajkowska K., Diawoł-Sitko A., *Systemy polityczne wybranych państw Bliskiego Wschodu*, Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa 2012

- Danecki J., *Podstawowe wiadomości o islamie*, Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa 2011
- Danecki J., *Kultura islamu. Słownik*, Wydawnictwo WSiP, Warszawa 1997
- Davidson C. M., *After the Sheikhs, The coming collapse of the Gulf Monarchies*, Hurst Publishers, New York 2015
- Delcambre A.M., *Mahomet*, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 2004
- Dziedzic D., *Słownik politologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008
- Dziekan M. M. (red.), *Arabowie. Słownik encyklopedyczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001
- Esposito J. L., *What everyone needs to know about Islam*, Oxford University Press, Oxford 2012
- Fijałkowski Ł., Jarząbek J., *Sekurytyzacja problemu uchodźców w Jordanii* [w:] Bania R., Czulda R., Zdulski K. (red.) *Problemy bezpieczeństwa Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki (MENA)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016
- Dziubiński A., *Historia Maroka*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1983
- Fyderek Ł., *Autorytarne systemy polityczne świata arabskiego. Adaptacja i inercja w przededniu Arabskiej Wiosny*, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2016
- Grodziski S., *Porównawcza historia ustrojów państwowych*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 1998
- Górak-Sosnowska K., *Kobiety w sferze publicznej: edukacja, gospodarka i polityka* [w:] Czulda R., Górak-Sosnowska K. (red.), *Państwo Katar. Gospodarka – polityka – kultura*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2009
- Hauziński J., *Burzliwe dzieje Kalifatu Bagdadzkiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993
- Herb M., *All in the Family. Absolutism, Revolution, and Democracy in Middle Eastern Monarchies*, State University of New York Press, Albany 1999
- Jamsheer H.A., *Jedność arabska. Geneza idei w tradycji wczesnego islamu*, Wydawnictwo Naukowe „Semper”, Warszawa 1995
- Jarecka-Stępień K., *Polityka zagraniczna Maroka* [w:] Woźniak-Bobińska M., Solarz A. M. (red.), *Wprowadzenie do polityki zagranicznej muzułmańskich państw Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2018
- Jarecka-Stępień K., *Marokańska Mudawwana - pomiędzy tradycją a nowoczesnością* [w:] Kowalska B., Zielińska K., Koschalka B. (red) *Kobieta w kulturze i społeczeństwie*, Wydawnictwo Rabid, Kraków 2009

- Jarząbek J., *Palestyńczycy na drodze do niepodległości. Rozwój, przemiany i kryzys ruchu narodowego*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2012
- Lewis B., *Muzułmański Bliski Wschód*, Wydawnictwo Marabut, Gdańsk 2003
- Ławniczak A., *Istota władzy państwowej i jej formy*, Wydawnictwo „Nortom”, Wrocław 2010
- Ławniczak A., *Islamskie formy ustrojowe: sultanaty, emiraty, szejkanaty* [w:] Rothert A., Szymanek J., Zięba A. (red.) *Zmiany polityczne w państwach arabskich. Wybrane zagadnienia ustrojowe*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2012
- Ławniczak A., *Geneza Konstytucji*, Uniwersytet Wrocławski, E-Wydawnictwo. Prawnicza I Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wrocław 2015
- Madeyska D., *Historia współczesnego świata arabskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008
- Malantowicz A., *Polityka zagraniczna Jordanii* [w:] Woźniak-Bobińska M., Solarz A.M. (red.), *Wprowadzenie do polityki zagranicznej muzułmańskich państw Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2018
- Małachowski G., *System konstytucyjny Arabii Saudyjskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2011
- Małachowski G., *Następstwo tronu w Królestwie Arabii Saudyjskiej* [w:] Rothert A., Szymanek J., Zięba A. (red.) *Zmiany polityczne w państwach arabskich. Wybrane zagadnienia ustrojowe*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2012
- Małajny R. M., *Trzy teorie podzielonej władzy*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2001
- Marchand S., *Arabia Saudyjska. Zagrożenie*, Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa 2004
- Miller S. G., *A History of Modern Morocco*, Cambridge University Press, Cambridge 2014
- Perthes V., *Arab elites. Negotiating the politics of change*, Lynne Rienner Publishers, Colorado 2004
- Pronińska K., *Interwencja w Zatoce Perskiej – pierwsza wojna Zachodu po Zimnej Wojnie* [w:] Madej M. (red.), *Wojny Zachodu. Interwencje zbrojne państw zachodnich po zimnej wojnie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2017
- Raubo J. M., *Republika Jemenu - państwo podzielone* [w:] Rothert A., Szymanek J., Zięba A. (red.) *Zmiany polityczne w państwach arabskich. Wybrane zagadnienia ustrojowe*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2012
- Robinson P., *A History of Jordan*, Cambridge University Press, Cambridge 2019

Rothert A., Szymanek J., Zięba A. (red.) *Zmiany polityczne w państwach arabskich. Wybrane zagadnienia ustrojowe*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2012

Samojedny M., *Klasyczny model państwa muzułmańskiego* [w:] Sadowski M., Spychalska A., Sadowa K. (red.) *Acta Erasmiiana VI. Ze studiów nad prawem, administracją i ekonomią*, Wrocław 2014

Sasnal P., *Pseudostabilizacja. Problemy współczesnej polityki USA na Bliskim Wschodzie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017

Sawicka Z., *Wpływ nowych mediów na przemiany polityczne wybranych państw Bliskiego Wschodu na przykładzie Arabskiej Wiosny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2017

Scarabel A., *Islam*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004

Sourdel J. D., *Cywilizacja islamu*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1980

Storm L., *Democratization in Morocco. The political elite and struggles for power in the post-independence state*, Routledge, New York 2016

Syliwoniuk A., *Więzi społeczne w kulturze politycznej: przypadek Maroka na tle innych państw arabskich*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2015

Szczepankiewicz-Rudzka E., Niziński P., *Arabska Wiosna w Maroku: ciągłość i zmiana w alawickiej monarchii* [w:] Szczepankiewicz-Rudzka E., *Arabska Wiosna w Afryce Północnej. Przyczyny, przebieg, skutki*, Księgarnia Akademicka Kraków, Kraków 2014

Szlachta B., *Monarchia dzisiaj. Uwagi historyka myśli politycznej o jednej z (dawnych) form rządów* [w:] Kantora R., Hołda R. (red.), *Monarchia. Alternatywa – mit - anachronizm*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016

Szlachta B. (red.), *Słownik społeczny*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004

Szulik B., Żmigrodzki M. (red.), *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2002

Tripp C., *Historia Iraku*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2009

Winowski L., *Państwo islamu w czasach Mahometa i „Kalifów prawowiernych” 610-661*, Wydawnictwo Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Opolu, Opole 1966

Witkowski S., *Nawiązania do szariatu w ustawodawstwach państw muzułmańskich (na przykładzie marokańskiego prawa rodzinnego)* [w:] Rothert A., Szymanek J., Zięba A. (red.) *Zmiany polityczne w państwach arabskich. Wybrane zagadnienia ustrojowe*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2012

- Wiszowaty M. M., *Zasada monarchiczna i jej przejawy we współczesnych ustrojach europejskich i pozaeuropejskich monarchii mieszanych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2015
- Woźniak-Bobińska M., Solarz A.M. (red.), *Wprowadzenie do polityki zagranicznej muzułmańskich państw Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2018
- Wróblewski B., *Jordania*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2011
- Wróblewski B., *Haszymidzkie Królestwo Jordanii – między autorytarną tradycją a demokratyzacją* [w:] Danecki J., Sulowski S. (red.), *Bliski Wschód coraz bliżej*, Elipsa Dom Wydawniczy i Handlowy, Warszawa 2011
- Zajac J. (red.), *Polityka zagraniczna USA po zimnej wojnie*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005
- Zasuń A., *Polityczny islam. Między religią polityczną a instrumentalizacją religii w polityce*, Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2018
- Zdanowski J., *Arabia Saudyjska*, Wydawnictwo Naukowe ASKON, Warszawa 2004
- Zdanowski J., *Historia Najnowsza Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa 2020

Artykuły naukowe:

- Andrews J. T., Montinola G. R., *Veto players and the rule of law in emerging democracies*, “Comparative Political Studies”, 37 (1), 2014
- Babar Z. R., *The cost of belonging: citizenship construction in the state of Qatar*, “The Middle East Journal”, Volume 68 (3), 2014
- Bank A., Richter T., Sunik A., *Durable, Yet Different: Monarchies in the Arab Spring*, “Journal of Arabian Studies”, Volume 4 (2), 2014
- Barska A., *Rodzina i jej przemiany w krajach Maghrebu* [w:] Kapiszewski A. (red.), *Polska-Świat Arabski*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, nr 3, Kraków 2004
- Beblawi H., *The rentier state in the Arab World*, “Arab Studies Quarterly”, vol. 9, no. 4, 1987
- Beck M., Huser S., *Political change in the Middle East: an attempt to analyze the „Arab Spring”*, GIGA Working Paper, No. 203, 2012
- Blanchard C. M., *Qatar: Background and U.S. Relations*, Congressional Research Service, 2014

Bronson R., *A new king for Saudi Arabia*, Foreign Policy Research Institute, 2015

Czornik K., *Królestwo Jordanii w polityce Stanów Zjednoczonych wobec Bliskiego Wschodu w okresie pozimnowojennym*, *Studia Politicae Universitatis Silesiensis*, 12, 2014

Czulda R., *Sport jako element soft power Kataru*, „Przegląd Politologiczny”, nr 1, 2017

Danecki J., *Konstytucja medyńska*, „Przegląd Religioznawczy”, 1/167, 1993

Gause F. G. III, *Why Middle East Studies Missed the Arab Spring: The Myth of Authoritarian Stability*, *Foreign Affairs* Vol. 90, No. 4 (JULY/AUGUST 2011), pp. 81-84, 85-90

Grabowski W., *Relacje arabsko-irańskie w subregionie Zatoki Perskiej*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, nr 3, 2014

Gwiazda A., *Koniec specjalnych relacji Stanów Zjednoczonych z Arabią Saudyjską?*, „Świat Idei i Polityki”, Tom 15, 16

Gwiazda A., *Nieskuteczna izolacja gospodarczo-polityczna Kataru*, „Przegląd Geopolityczny”, Tom 23, 2018

Herb M., *Democratization in the Arab World? Emirs and parliaments in the Gulf*, “Journal of Democracy”, Volume 13 (4), 2002

Imach M., 2015, *Problemy religijne Arabii Saudyjskiej*, *Teologia i Człowiek*, T. 30, nr 2, Toruń 2015

Kapiszewski A., *Democratizing the Arab states. The case of monarchies of the Gulf, 1991-2004* [w:] Kapiszewski A. (red.), *Polska-Świat Arabski*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, nr 3, Kraków 2004

Madej M., *Dlaczego Zachód idzie na wojnę? Motywy interwencji zbrojnych Zachodu po zimnej wojnie w świetle oficjalnych wystąpień zachodnich przywódców*, „Stosunki Międzynarodowe”, 3/2015 vol. 51, 2015

Markowski R., *Element władzy centralnej w strukturze społeczności muzułmańskiej*, Nurt SVD, wyd. 13, Wydawnictwo Księży Werbistów, 2013

Menaldo V., *The Middle East and North Africa's Resilient Monarchs*, “The Journal of Politics”, Volume 74 (3), 2012

Okruhlik G., *Saudi Arabian-Iranian relations: external rapprochement and internal consolidation*, “Middle East Policy”, Vol. X (2), 2003

Psurek W., *Kalifat i współczesna próba jego reaktywacji*, Nurt SVD, wyd. 17, Wydawnictwo Księży Werbistów, 2017

Salisbury P., *Yemen and the Saudi-Iranian „Cold War”*, Middle East and North Africa Programme, 2015

- Seznec J. F., *Democratization in the Arab World? Stirrings in the Saudi Arabia*, "Journal of Democracy", Volume 13 (4), 2002
- Seznec J. F., *Saudi Arabia's accession to the WTO: Is a "revolution" brewing?*, "Middle East Policy Council", Volume XIII (1), 2006
- Świątek H., *Wojna w Jemenie – proxy war lub samospelniająca się przepowiednia*, „Sprawy Międzynarodowe” PISM, 1/2017
- Tsebelis G., *Decision Making in Political Systems: Veto Players in Presidentialism, Parliamentarism, Multicameralism and Multipartyism*, Cambridge University Press, 2009
- Tsebelis G., *Veto Players: How Political Institutions Work*, Princeton University Press, Princeton 2020
- Yom S. L., Gause III F. G., *Resilient Royals: How Arab Monarchies Hang On*, "Journal of Democracy", Volume 23 (4), 2012
- Yom S., *Collaboration and Community amongst the Arab Monarchies*, The Project on Middle East Political Science, 2016
- Yom S., *Jordan: Ten more years of autocracy*, "Journal of Democracy", Volume 20 (4), 2009
- Welchman L., *Bahrain, Qatar, UAE: First time Family Law Codifications in Three Gulf States*, „International Survey of Family Law”, 2010
- Wiszowaty M. M., *Papierowy relikwiarz, czyli o zasadności posługiwania się określeniem „monarchia absolutna” w stosunku do państw współczesnych*, Gdańskie Studia Prawnicze, Tom XXXI, Gdańsk 2014
- Wróblewski B., *The Jordanian National Charter of 1991 – a Specific Constitutional Experiment*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, No. 4 (68), 2022
- Wróblewski B., *Konflikt Arabii Saudyjskiej z Jordanią (1990-1991) i Katarzem (2014-2021). Specyfika monarchii arabskich*, „Polityka i Społeczeństwo”, 1(19), 2021
- Vorbrich R., *„Plemię obywatelskie” a monarchia szaryfijjska. Instytucjonalizacja i etatyzacja rozwoju we współczesnym Maroku*, „Forum Politologiczne”, Tom 18, Olsztyn 2015

Źródła internetowe:

- Morocco: People and Society, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/morocco/#people-and-society>, [dostęp: 15.02.2019]
- Saudi Arabia: People and Society, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/saudi-arabia/#people-and-society>, [dostęp: 15.03.2019]

United Arab Emirates: People and Society, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/united-arab-emirates/#people-and-society_ [dostęp: 15.03.2019]

Jordan: People and Society, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/jordan/#people-and-society_ [dostęp: 15.03.2019]

Bahrain: People and Society, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/bahrain/#people-and-society_ [dostęp: 12.03.2019]

Qatar: People and Society, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/qatar/#people-and-society_ [dostęp: 16.03.2019]

Kuwait: People and Society, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/kuwait/#people-and-society_ [dostęp: 17.03.2019]

Oman: People and Society, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/oman/#people-and-society_ [dostęp: 18.03.2019]

Qatar: Economy, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/qatar/#economy_ [dostęp: 19.03.2019]

United Arab Emirates: Economy, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/united-arab-emirates/#economy_ [dostęp: 19.03.2019]

Kuwait: Economy, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/kuwait/#economy_ [dostęp: 11.03.2019]

Saudi Arabia: Economy, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/saudi-arabia/#economy_ [dostęp: 25.03.2019]

Bahrain: Economy, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/bahrain/#economy_ [dostęp: 25.03.2019]

Oman: Economy, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/oman/#economy_ [dostęp: 26.03.2019]

Jordan: Economy, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/jordan/#economy_ [dostęp: 27.03.2019]

Morocco: Economy, https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/morocco/#economy_ [dostęp: 30.03.2019]

Middle East and North Africa, *Religious affiliation by country*, https://www.cia.gov/the-world-factbook/static/7d32d01febbf043f3142d920da02366e/Middle_East_Religion_graphic_FINAL_WFB_2015-15.pdf [dostęp: 12.01.2019]

Herre B., Ortiz-Ospina E., Roser M., *Democracy*, <https://ourworldindata.org/democracy#licence> [dostęp: 16.09.2019]

Global Terrorism Database, <https://www.start.umd.edu/gtd/>, [dostęp: 1.02.2019]

The Worldwide Governance Indicators (WGI),
<https://info.worldbank.org/governance/wgi/> [dostęp: 12.01.2020]

Maddison Historical Statistics,
<https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/?lang=en> [dostęp: 13.05.2020]

Ortiz-Ospina E., Roser M., *Taxation*, <https://ourworldindata.org/taxation> [dostęp: 20.01.2021]

Ortiz-Ospina E., Roser M., *Government Spending*,
<https://ourworldindata.org/government-spending>, [dostęp: 12.01.2020]

Ortiz-Ospina E., Roser M., Ritchie M., Mathieu E., Herre B., *Military Personnel and Spending*, <https://ourworldindata.org/military-spending>, [dostęp: 16.03.2020]

Yom S., *How Middle Eastern monarchies survived the Arab Spring*, Washington Post, 2016, <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/07/29/the-emerging-monarchies-club-in-the-middle-east/>, [dostęp: 15.05.2022]

Ritchie H., Rosado P., Roser M., *Fossil Fuels*, <https://ourworldindata.org/fossil-fuels> [dostęp: 7.08.2020]

Ritchie H., Mathieu E., Roser M., Ortiz-Ospina E., *Internet*,
<https://ourworldindata.org/internet> [dostęp: 12.08.2020]

Pew Research Center, <https://www.pewresearch.org/> [dostęp: 04.07.2020]

Data Bank, *World Development Indicators*, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> [dostęp: 12.10.2019]

Roser M., *Human Development Index*, <https://ourworldindata.org/human-development-index> [dostęp: 12.12.2020]

The Embassy of Kingdom of Saudi Arabia, *Basic Law of Governance*,
<https://www.saudiembassy.net/basic-law-governance> [dostęp: 5.12.2020]

Saudi Arabia, Succession Commission Law,
<https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/3213c2f6-eaf8-45dc-8f8c-a9a700f167ee/2> [dostęp: 15.03.2020]

Henderson S., *Reforming the Arab Stand: A Saudi initiative on Iraq and the Wider Arab World*, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/reforming-arab-stand-saudi-initiative-iraq-and-wider-arab-world> [dostęp: 10.02.2020]

Baker P., *Saudi Prince calls for Arab reforms*,
<https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2003/01/16/saudi-prince-calls-for-arab-reforms/67406990-07b9-43f0-8829-3213dbba7293/> [dostęp: 1.03.2020]

Laessing U., Alsharif A., *Saudi Arabia opens first mixed-gender university*,
<https://www.reuters.com/article/us-saudi-education-kaust-idINTRE58M65R20090923>
[dostęp: 5.09.2020]

Arab summit adopts Saudi peace initiative,
<https://edition.cnn.com/2002/WORLD/meast/03/28/arab.league/> [dostęp: 10.09.2020]

The Arab Peace Initiative, <https://www.aljazeera.com/news/2010/3/28/the-arab-peace-initiative> [dostęp: 12.11.2020]

Hashemite Kingdom of Jordan, Constitutional Court, Jordanian Constitution,
<https://cco.gov.jo/en-us/Jordanian-Constitutional> [dostęp: 14.04.2021]

Constitution of Hashemite Kingdom of Jordan, www.refworld.org/pdfid/3ae6b53310.pdf
[dostęp: 16.09.2022]

Jordanian cancels most martial law rules, The New York Times,
<https://www.nytimes.com/1991/07/08/world/jordanian-cancels-most-martial-law-rules.html> [dostęp: 17.09.2022]

Jordan's Prince Hamzah bin Hussein renounces title of prince, BBC,
<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-60976314> [dostęp: 5.12.2022]

Jordan king places half brother Prince Hamzah under house arrest, Al Jazeera,
<https://www.aljazeera.com/news/2022/5/19/jordans-king-places-erratic-half-brother-under-house-arrest?fbclid=IwAR1AS7S0KvKM0JgHHH7t5zB-66NKHjcQM2Lff5fwgSJgAQIweTzzxnsTGLs> [dostęp: 10.12.2022]

Libdeh Samer Abu, *Previewing Jordan's National Agenda: Strategies for reform*, The Washington Institute for Near East Policy, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/previewing-jordans-national-agenda-strategies-reform> [dostęp: 20.12.2022]

Konstytucja Królestwa Maroka z dnia 29 lipca 2011 r., Biblioteka Sejmowa,
<http://biblioteka.sejm.gov.pl/konstytucje-swiata-maroko> [dostęp: 15.03.2020]

Declaration by the EU Presidency concerning the Island of Perejil, Parliamentary question – H-0608/2002, European Parliament,
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/H-5-2002-0608_EN.html?redirect
[dostęp: 29.12.2022]

Kasraoui S., *NATO wants to deepen „enormously satisfactory” partnership with Morocco*, <https://www.morocoworldnews.com/2022/10/352035/nato-wants-to-deepen-enormously-satisfactory-partnership-with-morocco> [dostęp: 28.11.2022]

Qatar to adopt first constitution, Al Jazeera,
<https://www.aljazeera.com/news/2005/6/8/qatar-to-adopt-first-constitution> [dostęp: 10.11.2022]

The constitution of Qatar, <https://www.gco.gov.qa/en/about-qatar/the-constitution/> [dostęp: 15.06.2020]

Mills A., Barrington L., *Qatar's first legislative elections see 63.5% voter turnout*, Reuters, <https://www.reuters.com/world/middle-east/qatar-holds-first-legislative-elections-2021-10-02/> [dostęp: 20.04.2021]

The Shura Council, Council Members, HE Mr Shaikha bint Yousuf Hassan Al Jufairi, <https://www.shura.qa/en/Pages/About-Council/President-and-Members/Members/37-HE-Mr-Shaikha-bint-Yousuf-Hassan-Al-Jufairi> [dostęp: 29.05.2021]

The Shura Council, Council Members, HE Dr. Hamda bint Hassan al-Sulaiti, <https://www.shura.qa/en/Pages/About-Council/President-and-Members/Members/2--HE-Dr-Hamda-bint-Hassan-Al-Sulaiti> [dostęp: 21.05.2021]

Bakeer A., *Reflections on the First Shura Council Elections in Qatar*, Friedrich Naumann Foundation, <https://www.freiheit.org/middle-east-and-north-africa/reflections-first-shura-council-elections-qatar> [dostęp: 17.08.2021]

Qatar: Election Law Exposes Discriminatory Citizenship, Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/news/2021/09/09/qatar-election-law-exposes-discriminatory-citizenship> [dostęp: 5.09.2021]

Qatar Airways is named the world's best airline for seventh time at 2022 World Airline Awards, Skytrax, <https://skytraxratings.com/qatar-airways-is-named-the-worlds-best-airline-for-seventh-time-at-2022-world-airline-awards> [dostęp: 28.02.2023]

Qatar National Vision 2030, <https://www.gco.gov.qa/en/about-qatar/national-vision2030/> [dostęp: 12.08.2022]

Konstytucja Haszymidzkiego Królestwa Jordanii z dnia 1 stycznia 1952r., <http://biblioteka.sejm.gov.pl/konstytucje-swiata-jordania/> [dostęp: 10.11.2022]

Trzej sąsiedzi UE objęci Partnerstwem Wschodnim: Ukraina, Mołdawia, Białoruś, Parlament Europejski, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/171/trzej-sasiedzi-ue-objeci-partnerstwem-wschodnim-ukraina-moldawia-i-bialorus> [dostęp: 15.12.2022]

Partnerzy południowi, Parlament Europejski, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/173/partnerzy-poludniowi> [dostęp: 12.12.2022]

Stosunki UE-Białoruś, <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eastern-partnership/belarus/> [dostęp: 10.10.2022]

Król Jordanii w PE: Arabska Wiosna okazała się dla nas szansą, Parlament Europejski, <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/eu-affairs/20120413STO42890/krol-jordanii-w-pe-arabska-wiosna-okazala-sie-dla-nas-szansa> [dostęp: 12.12.2022]

Konstytucja Królestwa Arabii Saudyjskiej, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2019/11/Arabia_pol_010119.pdf [dostęp: 12.12.2022]